

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ ТА ІСТОРІЇ

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ЦЕНТР «СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СВІТ»
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

**ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ
ТА КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНИЙ
РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА
В УМОВАХ ТОТАЛІТАРИЗМУ:
ДО 85 РОКОВИН ГОЛОДОМОРУ
1932–1933 РОКІВ**

13 грудня 2017 р.

м. Київ

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

Ляшко О.О. – к.ю.н., доцент, директор Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Калашник О.М.** – к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Голова ради молодих вчених, заступник директора Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Доценко В.О.** – д.і.н., доцент, завідувач кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Виноградова В.Є.** – к.п.н., завідувач кафедри психології Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Мальчин Ю.М.** – д.і.н., професор, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Космина В.Г.** – д.і.н., доцент, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Русначенко А.М.** – д.і.н., доцент, професор кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Чумак В.А.** – к.і.н., доцент, доцент, кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Чирко Б.В.** – к.і.н., доцент, доцент, кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Чеканов В.Ю.** – к.і.н., доцент, доцент, кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Горбань О.В.** – д.філос.н., професор кафедри філософії Київського міського університету імені Б. Грінченка. **Тарасюк Л.С.** – к.ф.н., доцент, доцент, кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Тимошенко Т.С.** – к.ф.н., доцент, доцент кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Горюнова Є.О.** – к.і.н., доцент, доцент, кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського; **Вінтонів-Бахарєва С.З.** – к.ф.н., доцент, доцент, кафедри філософії та історії Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського.

Етнополітичний та культурно-релігійний розвиток суспільства в умовах Е 88 тоталітаризму: до 85 роковин Голодомору 1932-1933 років : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 13 грудня 2017 р. – К.: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2017. – 140 с.

ISBN 978-966-916-422-3

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень, поданих на Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Етнополітичний та культурно-релігійний розвиток суспільства в умовах тоталітаризму: до 85 роковин Голодомору 1932–1933 років», яка відбулася на базі Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського 13 грудня 2017 р.

УДК 316.42:321.64(063)

ЗМІСТ

НАПРЯМ 1. ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Вінтонів-Бахарєва С.З.

Істина та ідеологія за доби неототалітаризму 6

Гордієнко М.Г.

Проблеми трансформації посткомуністичного неототалітаризму
в парадигму національного державотворення..... 8

Завальная А.А.

Аксиологический релятивизм в эпоху неототалитаризма 12

Ковтун К.М.

Вплив тоталітарного політичного режиму на розвиток суспільства..... 14

Кулішова В.В.

Філософсько-політичне осмислення тоталітаризму та неототалітаризму 18

Куц В.А.

Тоталітаризм і неототалітаризм: від розуміння до подолання 20

Черопита Т.Н.

Проблема интеллигенции в тоталитаризме 23

НАПРЯМ 2. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГОЛОДУ, РЕПРЕСІЙ ТА ДЕРЖАВНОГО ТЕРОРУ

Буєвська В.С.

Голодомори 1921–1923 та 1932–1933 років в Україні:
на матеріалах німецьких та менонітських колоній..... 26

Пендерук А.С.

Политический террор и реалии общественной жизни..... 28

Петасюк О.І.

Голодомор-геноцид: історично-психологічний зріз національної пам'яті 30

Русначенко А.М.

Голодомор в Україні і голод в Казахстані (1931–1933 рр.)..... 33

Чирко Б.В.

Репресивні акції тоталітарного режиму щодо німецької етнічної групи
за документами ОДПУ СРСР. 1920-ті роки..... 38

НАПРЯМ 3. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ЛЕЩАТАХ БІЛЬШОВИЗМУ

Вакуленко А.В.

Селяни Бородянщини в умовах репресій та Голодомору 1932–1933 р. 41

Горюнова Є.О.

Інститут «лішенців» у кримському селі як практика тоталітарного режиму 44

Кемал Е.Р.

Націоналізація мусульманських культових споруд Криму
у 30-х роках ХХ століття 47

Сердюк В.О. «Четвертий поділ» Польщі і встановлення радянського тоталітарного режиму	51
---	----

Татарченко О.Б. Антирелігійна пропаганда в СРСР у повоєнні роки (на матеріалах Херсонської обл. УРСР)	53
--	----

НАПРЯМ 4. ПОСТРАДЯНСЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Андрійчук М.Т. Ятвязький проект: з історії сепаратистських рухів і видань	57
---	----

Савойська С.В., Лузіна Ю.В., Хомич В.В. Мовна, будівельна, законодавча та інша пострадянська регіональна комунікативна політика влади сучасної України	60
---	----

Стойкова Є.С., Гордієнко М.Г. Сучасний стан політичної корупції в Україні	64
---	----

Тимошенко Т.С. Державний суверенітет як загальнолюдська гуманістична цінність та фактор інтеграції українського народу на основі національної ідеї	67
---	----

Чеканов В.Ю. Мемокомплекси як інформаційне знаряддя гібридної війни	70
---	----

Шаповал А.А. Голодомор 1932–1933 років – геноцид українського народу (політико-історичний аспект)	72
--	----

НАПРЯМ 5. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТА КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Доценко В.О. Розвиток Церкви адвентистів сьомого дня в Україні у 1920-ті рр.	76
---	----

Козир В.В. Ідеологічний вимір ліквідації неписьменності в Україні у 20–30-і рр. ХХ ст.	79
---	----

Чумак В.А. До питання про український і кримськотатарський національно-демократичні рухи 1917–1918 рр.: проблема координації	82
---	----

Яковлев А.В. Журнал «Перець» як реалізатор політики тоталітарної держави періоду пізнього сталінізму	86
---	----

НАПРЯМ 6. ПОЛІТИЧНИЙ ТА ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР ЯК МЕТОД ПОБУДОВИ НОВОГО РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Барабаш А.І. Репресії проти української інтелігенції в 20–30-х роках	89
--	----

Горожанкіна Д.Ю.	
Прелюдія Великого терору: політичні репресії другої половини 1920-х – початку 1930-х рр. в Україні	92
Жолоб М.П.	
Ліквідація заможного селянства національних меншин УСРР на початку 1930-х рр.	95
Космина В.Г.	
Тоталітаризм і українське село 1930-х років з позиції системного аналізу	98
Кухарєва Н.М.	
Терор на Переяславщині згідно оперативного наказу № 00447 НКВС СРСР	102
Проданюк Ф.М.	
Політичні репресії 1920–1930 років на території України – загальна риса тоталітарної доби: історіографія проблеми.....	105

**НАПРЯМ 7. БІЛЬШОВИЗМ ТА НАЦИЗМ:
МОДЕРНІЗАЦІЯ, АРХАЇЗАЦІЯ, КУЛЬТУРА**

Лапан Т.Д.	
Спогади українців про Голодомор та примусову працю у РАЙХУ	109

**НАПРЯМ 8. КУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Пашковська Л.Л.	
Ідентичність: українець. Музичний всесвіт Костянтина Ріттель-Кобилянського	113
Пелевин Е.Ю.	
Вклад енциклопедистов в формування культурного ландшафта постсоветської України.....	116
Предеина М.Ю.	
Меняю Ленина на Бандеру: демократію не предлагать.....	120
Стоян Т.А., Дзюбленко І.М., Векленко В.О.	
Французька україніка XVII ст. як джерело вивчення становлення та розвитку зовнішньої політики та дипломатії України	123
Тарасюк Л.С.	
Екзистенційна невимушеність: культурно-етичний простір	126
Ясентюк А.С.	
Українська культура в контексті процесів глобалізації	129

**НАПРЯМ 9. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ІСТОРИЧНОЇ ІНДУКЦІЇ У СОЦІУМІ**

Ляшенко Л.А.	
Психологічні передумови становлення тоталітарних режимів	133
Шайко Д.Р.	
Лідер в сучасному політичному світі.....	136

НАПРЯМ 1. ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Вінтонів-Бахарєва С.З.,
*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

ІСТИНА ТА ІДЕОЛОГІЯ ЗА ДОБИ НЕОТОТАЛІТАРИЗМУ

Під ідеологією розуміють сукупність ідей, політичних і соціальних міфів, наративів, гасел, теорій, суспільно-політичних ідеалів, цінностей і, навіть, філософських концепцій. Ідеологія орієнтована на практичні інтереси і спрямована на маніпулювання і управління суспільством, а основною метою її є збереження або зміна існуючої соціальної реальності, при цьому вона не лише мотивує соціально-значиму поведінку індивіда, але і формує як індивідуальну, так і громадську думку з багатьох питань, починаючи від буденних і закінчуючи філософськими і науковими.

Через те що ідеологія виходить з певним чином пізнаної або сконструйованої дійсності, виникає необхідність визначити, яку роль відіграє ідеологія в когнітивному процесі. Оскільки пізнавальний процес ідеологізований, то і проблема істини, як правило, розглядається крізь призму ідеології та міфології. Поняття істини і ідеології, чи міфології як локального її прояву, прийнято протиставляти або уподібнювати. Основною причиною протиставлення є те, що під істиною розуміється щось реальне, дійсне, а під ідеологією – ефемерне. З іншої точки зору, навіть уявлення про сутність істини залежить, певним чином, від існуючої ідеології.

Представники постмодернізму ототожнювали істину з ідеологією оскільки були переконані, що істина формується владними інститутами. За думкою М. Фуко, істина не може існувати за межами влади і без влади: «Істина – дитя світу цього, вона продукується в ньому завдяки безлічі правил і обмежень. Кожне суспільство має свій режим істини, свою «загальну політику» істини, тобто типи міркувань, які воно приймає і використовує як істинні; механізми і органи, що дозволяють відрізнити істинні висловлювання від неправдивих; спосіб, яким ті і інші підтверджуються; технології і процедури, що вважаються дієвими для отримання істини; статус тих, кому доручено говорити те, що функціонує в якості істинного» [2, с. 206].

Згідно з концепцією М. Фуко, в суспільстві діє сукупність правил і обмежень, відповідно до яких ми і здатні відокремити істинне знання від неправдивого. В даному випадку йдеться не стільки про прояв ідеологічного чинника в пізнанні,

скільки про владні механізми, які визначають, що є істиною і в яких формах вона має бути висловлена. Під істиною М. Фуко розуміє сукупність процедур, впорядкованих і погоджених з метою виробництва, узаконення, розподілу, введення в обіг і в дію того, що проголошено. Система влади продукує істину і забезпечує її певними захисними механізмами. Неможливо навіть припустити, що істина може бути вільною від певної системи влади, тому йдеться не про те, щоб уявити істину поза цією системою, але про відділення влади істини від інших її форм (громадських, економічних, культурних), усередині яких вона діє.

Проблема ідеологізованості знання повертає нас до питання про його обумовленість. Розмірковуючи про природу істини, К. Мангайм уникає ототожнення понять «ідеологія» і «обумовленість пізнання», хоча і зазначає, що вони тісно пов'язані. Проте, відмінність між ними очевидна: «Вчення про ідеологію ставить перед собою завдання викривати більш менш усвідомлену неправду і маскування. Соціологія знання розглядає не стільки ті випадки, коли більш менш усвідомлена воля до обману або маскування справжньої ситуації направляє висловлювання цієї особи в певну сторону, скільки ті, де громадська структура з усіма її феноменами має бути сприйнята по-різному спостерігачами, поміщеними в різних пунктах цієї структури» [1, с. 219]. Як ми можемо помітити, відмінність полягає в тому, що існує не умисне спотворення реальності, а відмінність в самій структурі свідомості. Той факт, що знання є по суті обумовленим, зовсім не спотворює його об'єктивну природу, а лише призводить до необхідності його розгляду в конкретному інтервалі. Ідеологія вкорінена в самому соціальному бутті, а тому не може бути синонімом хибного або викривленого знання, її слід сприймати як невід'ємну частину реальності, або як певну репрезентацію дійсності.

Питання про взаємозв'язок істини та ідеології за доби неототалітаризму набуває актуальності, передусім, у контексті проблеми інформаційних війн. Поєднуючи у собі такі риси, як плюралізм, релятивізм, ризоматичність, дефрагментованість, – неототалітаризм стає справжнім віддзеркаленням своєї епохи. Як відомо, неототалітаризм відрізняється тим, що не має єдиного чітко оформленого центру впливу, отже, де б не формувались істина та ідеологія, прослідити процес їх становлення дуже важко. Маскуючись під демократичні інститути, неототалітаризм наголошує на відсутності будь-якої єдиної тотальної істини, підкреслюючи тим самим неможливість впровадження тієї чи іншої ідеології. Заперечення існування істинного знання, пропозиція уявного вибору, який начебто здійснює сама людина, вимога визнання протилежних позицій такими, що можуть бути одночасно істинними, проголошення аксіологічного релятивізму основним принципом побудови знання – все це неявні ознаки неототалітаризму. Ідеологія не стає менш тотальною, вона лише ховається за наявністю різних центрів впливу, а істина замінюється поняттям альтернативних позицій. Великий масив інформації, з яким змушена щоденно працювати сучасна людина, не дає змогу зорієнтуватися та визначити, яке знання має статус істинного, а яке – хибного, що відкриває можливості для широкого застосування маніпулятивних технологій.

Список використаних джерел:

1. Манхейм К. Диагноз нашего времени / Манхейм К.; пер. М.И. Левиной – М.: Юрист, 1994. – 700 с.
2. Фуко М. Политическая функция интеллектуала / М. Фуко // Интеллектуалы и власть. – М.: Праксис, 2002. – С. 201-209 с.

Гордієнко М.Г.,

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри філософії та політології

Університету державної фіскальної служби України

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО НЕОТОТАЛІТАРИЗМУ В ПАРАДИГМУ НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

За двадцять шість років суверенного існування української державності вона ніяк не може подолати комуно-імперську тоталітарну спадщину й вийти на орбіту демократичного розвитку. Владна вертикаль, як і за радянських часів, продовжує бути гегемоном над суспільством, держава нагадує Левіафан, а не компетентний орган управління, що сповідує демократичні принципи й спирається на соціокультурні й духовні архетипи свого народу. Становлення української державності здійснюється авторитарними, непублічними й вульгарними методами, без урахування соціальних запитів та громадянських інтересів людей. Стартовим капіталом вітчизняного державотворення стали не закони, традиції чи духовно-культурні субстанції, а кланово-олігархічна система, яку репрезентує великий бізнес у поєднанні із кримінальними елементами. Пануючим принципом соціально-політичних відносин й досі залишається етатистська традиція тоталітарної доби, яка нівелює такі аксіологічні імперативи, як громадянське суспільство, плюралізм, демократію, легітимність, самоврядування, права людини.

Явище тоталітаризму, що присутнє на всіх етапах розвитку людської цивілізації, знаходиться в полі зору багатьох науковців, експертів, публіцистів. Існують безліч його тлумачень і побудови теоретичних моделей. У фаховій літературі поняття «тоталітаризм» визначається як, «політичний режим, за якого держава прагне до цілісного, всеохоплюючого контролю за життєдіяльністю всього суспільства загалом і кожної людини окремо. Ознаки тоталітарного політичного режиму: 1) наявність єдиної масової партії на чолі з харизматичним лідером, фактичне злиття партійних і державних структур; 2) монополізація і централізація влади. Уся життєдіяльність, у тому числі рівень приватного, особистого життя строго регламентуються. Формування органів влади на всіх рівнях здійснюється через закриті канали, бюрократичним шляхом; 3) влада і народ мисляться єдиними, нероздільними; 4) «єдиновладність» офіційної ідеології, що нав'язується суспільству як єдино правильний, дійсний спосіб мислення; 5) система фізичного і пси-

хологічного терору, режим поліційної держави, де основним «правовим» принципом є: «Дозволено тільки те, що наказано владою, все інше – заборонено». Дотримуючись цього принципу, суспільство здійснювало виховання людини» [3, с. 355]. Згубним для будь-якого соціуму є примусове нав'язування правлячим класом своїх ідеологічних догм, утиски опозиції, обмеження свободи слова. Політичне свавілля влади над індивідом та суспільством не сумісне з цивілізованими стандартами й легітимними принципами демократичного врядування. Тому тоталітарна модель політичного устрою в постмодерну добу позиціонується як соціальна аномалія, а не проект цивілізованого розвитку суспільства.

В українських реаліях тоталітарна більшовицько-комуністична диктатура панувала понад сімдесят років. Вона принесла для нашого народу період нової руїни. Український етнос знищували гібридними технологіями, найстрашнішими серед яких був Голодомор, системні заборони рідної мови, нівелювання національної культури, традицій, релігії. Виявом модерного неототалітаризму є путінський деспотизм, який знову прагне колонізувати українську державу й асимілювати самодостатній народ. У гібридній війні ми зазнаємо поразки тому, що деградованим є політичний клас. Українській псевдоеліті завжди бракувало консолідації на основі державотворчої парадигми, вміння усвідомити національні інтереси, зрозуміти суспільні очікування, бути відповідальними за долю народу. Тому замість демократичної моделі врядування наша політична система завжди була складовою тоталітарної імперської держави.

Ще десять років тому науковці зазначали: «Виробленню ідентичності в сучасній (посттоталітарній) Україні властивий всезагальний парадокс. З одного боку, посттоталітарний індивід і загалом соціум не може продуктивно використувати накопичений за добу тоталітаризму досвід, пам'ять, соціальне знання для продукування себе у майбутнє. Події 90-х років рішуче перервали тяглість попередньої соціально-політичної практики. З другого боку, глибина реальних перетворень в країні не відповідає масштабам змін в оточуючій дійсності. Тоталітарне минуле продовжує існувати в нинішній Україні крадькома, втративши амбіції, відмовившись від власного імені, активно мімікруючи, але залишаючись по суті господарем становища... Ми опинилися в стані своєрідної тихої стагнації посттоталітарної руїни. І неабияку роль у збереженні цього становища відіграє відсутність рефлексії щодо тоталітарного минулого і його влади над днем сьогоднішнім. Наївним буде твердження, що нині посттоталітарний дискурс віджив своє. Не лише події в Криму та на сході України засвідчують, що здаватися без бою чи принаймні без спроб реставрації він не збирається... На жаль, шанс пришвидшення визволення суспільного організму від опіки держави був прогавлений на зорі незалежності» [1, с. 355]. Зважаючи на це, фантоми пострадянського етатизму резонують з корупційним цинізмом нинішнього політичного режиму, що гальмує демократичну модернізацію новітньої України.

Розпад радянської імперії відкриває шанси позбутися комуністичного тоталітаризму й почати розбудову правової держави та утвердження громадянського суспільства. У цьому контексті постає завдання якомога швидшої трансформації не тільки політичної моделі тоталітаризму, а й здійснити емансипацію посткомуністичної людини через прогрес розуму до цивілізаційного простору відкритого

суспільства. Велике значення у трансформації системи політичного устрою має виховання нового світогляду громадян, який базується на архетипах національної ідентичності та критичному мисленні. Йдеться про об'єктивне розуміння вітчизняної історії, шанування автентичної культури і традицій, на основі яких формується патріотична верства людей, здатних виборювати європейські цінності й демократичні стандарти політичного устрою.

Посткомуністичний простір в добу глобалізації піддається концептуальним випробуванням, які детермінуються динамічними процесами суспільних, геополітичних, економічних й екзистенціальних реалій. Якщо соціальні відносини в системі радянського тоталітаризму характеризувалися поняттям «застій», то в добу постдемократії надмірно прискорений розвиток соціуму пов'язаний з хаосом, в якому піддаються радикальній трансформації засади ідентичності та соціальної когерентності політичних спільнот. На місці усталеної системи ідентичності розвиненого соціалізму, яка базувалася на утопічних стереотипах «пролетарського інтернаціоналізму», «соціальної рівності», «колективізму» тощо, треба якомога швидше утверджувати імператив національної ідентичності та європейські стандарти. Як засвідчує вітчизняна практика трансформації такого штабу супроводжується соціальними конфліктами, протиріччями й руйнацією. Водночас сьогодні відбувається соціальний катарсис українського суспільства, що уособлюється в мужності українських воїнів, альтруїзмі волонтерів. У наших громадян зникають надмірні ілюзії щодо негайного добробуту, який наступить після утвердження свободи, рівності, братерства. В середовищі ринкової економіки й конкурентного соціуму утопічні міфологеми лише шкодять людині, яка має шанс стати успішною спираючись на власний потенціал, наукові знання, креативність.

Окремо треба сказати про цинічний псевдогуманізм, який штучно насаджувався тоталітарним режимом. У віртуальній системі комуністичних цінностей ключовою догмою була міфологізація толерантного ставлення держави до людини, всебічне забезпечення її матеріальних і духовних потреб. Насправді людина була гвинтиком у політичній системі тоталітарної держави, рівень захищеності прав і свобод якої уподібнювався до феодалської експлуатації. Відомий дослідник тоталітаризму Милован Джилас з цього приводу зауважує: «Готовий передбачити, – говорить вчений, – що ми є очевидцями приєднання гуманізму, який виходить із догматичних теоретичних гіпотез про людину. І насамперед це відноситься до комуністичного гуманізму, який ніколи не мав простого обґрунтування, та й не міг мати, незважаючи на безмірну любов комуністів до абстрактної «людини майбутнього», і одночасно демонстрував повну зневагу елементарними правами живої людини» [2, с. 534]. Людина в системі тоталітарних координат апріорі не була мірилом соціального розвитку. Тому комуністична ідеологія подвійних стандартів – говорити про цінність індивіда і чинити над ним насильство – позбавлена перспективи.

Сутнісною ознакою неототалітарної трансформації соціуму є делегітимізація владних відносин. Політичний режим утверджує своє панування не в результаті чесних і конкурентних виборів, а соціальних маніпуляцій, штучних технологій, підкупу, дезінформації тощо. Посттоталітарна свобода позиціонується як засіб регулювання соціальних відносин й маніпулювання громадською думкою. Ни-

нішні лідери орієнтуються на кон'юнктуру перехідного суспільства, дбають про задоволення своїх меркантильних потреб, але не репрезентують національні інтереси держави. До сих пір в українських реаліях альтернативи марксистській ідеології не створено, а комуністична номенклатура трансформувалася у корумпованих чиновників. Існують лише популістські гасла радикальних змін на засадах плюралізму, демократії, ринку тощо, у яких відсутні державотворчі візії. Доки в українському суспільстві практикуються споживацькі інстинкти, корумповані схеми, світоглядні орієнтації минулої тоталітарної форми соціальної ідентифікації та самоусвідомлення людей, доти демократичні трансформації провести вкрай складно.

Із вищесказаного витікає, що відсутність стабільності постколоніальної України пов'язане із засиллям ситуативних політиків, кримінального бізнесу, авантюристичних лідерів, наявністю не раціональної аналітики та прогнозів, а чисельних міфів та соціальних симулякрів. Наш політичний менеджмент й досі схильний управляти на засадах адміністративного господарювання, засобами узурпації влади і власності. Таку модель управління, що спирається на завуальовану командно-адміністративну систему зі зрощенням великого капіталу і влади ми називаємо квазіавторитарним олігархатом. Його авторитарна сутність вимірюється тим, що людина втрачає політичну суб'єктність і перетворюється у безправного об'єкта цинічного маніпулювання влади. Політичний менеджмент, що практикує авторитарні засоби управління, швидко втрачає довіру людей, делегітимізується й набуває маргінальних ознак. Тоді назріває антитоталітарна революція, яка локалізується на Майдані. В історії новітньої України вже відбулося три Майдани, які не змогли подолати кланово-олігархічну модель влади. Тому критично важливо сьогодні формувати нове покоління, у якого на генетичному рівні закладений антитоталітарний імунітет. Тоді демократичні зміни будуть незворотними.

Список використаних джерел:

1. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / [Г. В. Боряк (кер. авт. кол.), В. В. Головка (координатор проекту), В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. М. Майборода, В. А. Смолій (відп. ред.), Л. Д. Якубова, С. О. Янішевський]; НАН України; Ін-т історії України. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 796 с.
2. Джилас М. Лицо тоталитаризма / М. Джилас // Пер. с сербо-хорватского. – М.: Изд-во «Новости», 1992. – 544 с.
3. Політологія: енциклопедичний словник / [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Н. М. Хома]; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 406 с.

Завальная А.А.,
студентка I курса специальности «Философия»
Таврического национального университета
имени В.И. Вернадского
Научный руководитель: Винтонив-Бахарева С.З.,
кандидат философских наук,
доцент кафедры философии и истории
Таврического национального университета
имени В.И. Вернадского

АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ РЕЛЯТИВИЗМ В ЭПОХУ НЕОТОТАЛИТАРИЗМА

Конец XX века ознаменовался явлением постмодерна, выступившего против традиционной системы ценностей. Вместе с явным тоталитаризмом отошли в прошлое ценности модерна, уступив место новой эпохе. Если тоталитаризм был возможен на основе идеализма и коллективизма, стирания личностного ради общего, то неототалитаризм рождается из ценностей нового века, а именно – плюрализма, мнимого выделения индивидуума из общей массы, отчужденности человека.

Сам термин неототалитаризм означает систему организации общества, обеспечивающую максимальный контроль над каждым человеком (индивидом). Однако этот контроль не имеет единого центра, а замаскирован под идею свободы.

Демократии всегда сопутствует толерантное отношение к Другому, его мировоззренческой позиции и взглядам. Главной идеей становится свобода мнений, но при этом эта свобода не должна навязываться, дабы не ущемлять права другого человека. На этой почве неототалитаризм способен выстроить глобальную систему, направленную на уничтожение любого неугодного человека на основе его слов, которые в любом случае будут, так или иначе, касаться других. Любое оценочное мнение может рассматриваться как посягательство на свободу Другого лишь на основании того, что тот, кто позволяет себе давать оценку, претендует, тем самым, на формирование мнения.

Одной из причин зарождения неототалитаризма стал кризис традиционной системы ценностей. Считается, что традиция насаждает ценности, не учитывая индивидуальности, а это приравнивается к «аксиологическому насилию». Однако человек, «выброшенный из традиции», не всегда может быстро адаптироваться к новым реалиям. Оказавшись в определенном ценностном вакууме, он, тем не менее, не утрачивает необходимости в системе ценностей. Стирание собственной четкой ценностной позиции происходит вследствие того, что каждое мнение имеет право на существование. Подобная лояльность приводит к возможности внедрения любых ценностей или установок, так как нет четкого понимания того, за что, по мнению человека, стоит бороться. Все это приводит к безвольности индивида, невозможности противостоять власти и разобщенности с другими лю-

дми, так как главная причина объединения – это общие интересы и ценности. Подобный аксиологический релятивизм, при котором все ценности выступают как равноправные, способен привести к утрате индивидом собственной ценностной системы и потере мировоззренческих ориентиров.

Безусловно, нельзя утверждать, что в эпоху неототалитаризма система ценностей исчезает вовсе. Она, скорее, трансформируется, становится более податливой для влияния извне, которое преподносится как выбор самого человека.

Опасность неототалитаризма состоит также в том, что для контроля над массовым сознанием активно используются современные технологии. Информация как один из ключевых рычагов власти в XXI столетии дает возможность широкого использования манипулятивных технологий. С одной стороны, неототалитаризм демонстрирует большую гуманность по сравнению с тоталитаризмом, так как практически не прибегает к методам прямых угроз и уничтожения, с другой стороны, он является более коварным, так как дает человеку иллюзию выбора, при явном ее отсутствии.

Характеризуя новый тоталитаризм как феномен информационного общества, можем сформулировать основные его отличия от тоталитаризма:

- построение новой системы общественных отношений, в которой нет единого контролирующего центра, но есть возможность тотального контроля, который обеспечивается благодаря прозрачности информационных технологий;

- виртуализация реальности, ее дополнение и конструирование информационными ресурсами;

- формирование особого типа человека, который, по своей сути, является анонимным человеком, но не осознает этого, считая себя индивидуальным и претендуя на особое отношение к своему «уникальному» мнению, словно скопированному у тысяч других пользователей глобальной сети;

- возможность легитимации любой идеи, даже самой негуманной и противоречащей здравому смыслу, за счет создания иллюзии ее поддержки «большинством». Использование данной технологии можно наблюдать на различных форумах и в социальных сетях.

Из всего сказанного выше можно сделать вывод, что угроза неототалитаризма вполне реальна. Возникает закономерный вопрос: есть ли возможность избежать подобного воздействия? К сожалению, единых рецептов не существует, но это не исключает возможности противостояния неототалитаризму на индивидуальном уровне. Среди основных методов противодействия можем назвать:

- формирование критического мышления;
- становление информационной культуры личности;
- осознание системы ценностей, которая является значимой для индивида;
- умение аргументировать и отстаивать свою позицию;
- формирование толерантного отношения к другому при четком осознании границ собственной личности.

Ковтун К.М.,
студентка III курсу
Університету державної фіскальної служби України
Науковий керівник: Гордієнко М.Г.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії та політології
Університету державної фіскальної служби України

ВПЛИВ ТОТАЛІТАРНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА

Система політичного режиму тоталітарного типу залишила величезний слід на історії не лише держав, які зазнали руйнівних збитків від даного явища, а й на історії всього світу. Тоталітарна система прагнула створити радикально нову історичну спільноту, цінності якої ґрунтувалися б на почуттях колективної відповідальності та рівності. Але при цьому вона була обтяжена величезною кількістю різноманітних заборон, законів, нав'язаних звичаїв та мала на меті ізоляцію від навколишнього світу.

Необхідно відзначити, що суспільство тоталітарної держави істотно відрізняється від соціальної складової інших держав з іншими формами політичних режимів, це зумовлено самою специфікою тоталітаризму, як крайньої форми антидемократичного політичного режиму і з супутніх йому методів владного управління суспільством, відповідно [1].

Тільки така ознака тоталітаризму, як всеосяжне втручання і контроль з боку держави, в свою чергу, забезпечується як наявністю офіційної ідеології, так і підтримкою іншими методами управління, дає підстави говорити про «тоталітарне» суспільство. Іншими словами, наявність тільки цих факторів є достатньою для того, щоб говорити, що соціальна складова будь-якої тоталітарної держави змушена зазнавати істотних негативних наслідків.

Безперечно, будь-яка держава в тій чи іншій мірі втручається в розвиток і життєдіяльність суспільства. Однак чим більше держава проявляє такий вплив, тим в більш «затиснутих» умовах змушені існувати її громадяни. Така крайня форма політичного режиму, як тоталітаризм фактично «диктує» суспільству прийнятні варіанти поведінки через систему освіти, засоби масової інформації, норми культури, мистецтва та інші життєві сфери. Тому, з часом, переважна маса громадян стає не здатною самостійно мислити, в тому числі і про економічну або соціально-політичну дійсність.

Таким чином, світогляд людей стає загальним або загальноприйнятим, однаковим для всіх. На думку І. А. Ільїна «Тоталітаризм полягає у виключенні всієї і всякої самостійної діяльності громадян: їх особистої свободи, їх корпоративної організації, їх місцевого та професійного самоврядування, їх роздумів в справах особистих і сімейних, їх господарської ініціативи» [3, с. 217]. Таким чином, громадяни позбавляються власної думки стосовно навіть особистих питань, що призводить до руйнації не лише окремої особистості, а й нації в цілому.

Крім того, при тоталітаризмі суспільство піддається крайній ідеологізації з боку держави. Це також є цілком зрозумілим, оскільки через встановлення ідеологічної конструкції здійснювати державний контроль стає простіше. Тут відбувається злиття суспільства зі спеціально побудованою системою контролю і спостереження за його членами, оскільки, серед учасників такої системи, крім державних правоохоронних органів, можуть бути і члени «тоталітарного» суспільства, що здійснюють стеження і доноси за іншими громадянами [2].

Тому, «тоталітарне» суспільство не використовує зовсім або використовує з великим обмеженням таке право, як право громадянина на таємницю приватного життя. Наприклад, про наявність даної категорії прав може бути і зовсім не обумовлено в основних законах тоталітарної держави.

Тоталітарний режим створює найсприятливіші умови для формування тотального контролю свідомості суспільства. У будь-якій тоталітарній організації з масовим членством активної позиції притримується лише невеликий відсоток учасників, який «виконує функцію організації мас на основі особливих інтересів, підпорядковуючи організаційні форми конкретним цілям», визначає І. Тімуш [4, с. 82]. Підтримуючи його думку, можна стверджувати, що для створення тоталітаризму не потрібна активність всіх громадян, достатня лише невелика кількість прихильників системи, аби призвести її в рух.

Дане положення також дає можливість спеціалізованим структурам отримувати інформацію про громадян, що здійснюють пропаганду «інших» політичних переконань і, відповідно, запобігати їх діяльності, щоб уникнути потрапляння в маси непотрібних режимові переконань.

При цьому, «тоталітарне» суспільство не має можливості ухилитися від заданого курсу свого розвитку не тільки в силу прямої заборони на це державою, а й в результаті широкого застосування каральних заходів до осіб, визнаних державою злочинцями.

Крім того, істотну роль в життєдіяльності суспільства держави з тоталітарним політичним режимом грає так звана «залізна завіса». Цей термін означає закритий характер діяльності держави, зокрема, його найсуворішу ізоляцію від будь-якого прояву іноземного впливу. Поряд з іншими проявами, це передбачає недопущення вільних контактів з громадянами інших держав, або істотне обмеження такого співробітництва. Звичайно, тоталітарна держава тим самим також підтримує необхідний ступінь контролю над своїм суспільством, а саме, недопущення проникнення в структуру сторонніх політичних ідей.

В результаті, «діапазон суспільно схвалених стилів існування особистості був відносно вузький», – стверджує американський політолог і соціолог О. Тоффлер [5, с. 344]. Цим, вчений оказує, що за умов тоталітарного режиму, суспільство починає мислити настільки вузько, що їх думки зводяться лише до прагнення або ж уникнути не потрібного їм покарання, або ж отримати винагороду. Такі умови ставлять у вигідну позицію державу, яка за допомогою політики «батога і пряника» отримує абсолютно кероване суспільство.

Далі, при неможливості повного заперечення соціального поділу в тоталітарній державі, необхідно мати на увазі, що основна маса є однорідною за своїм соціальним положенням. В результаті примусового встановлення принципу загаль-

ної рівності відбувається змішання різних класів в єдиний – робочий клас, що в свою чергу не може бути позитивним фактором, який впливає на розвиток населення держави в силу ряду факторів.

У підсумку, подібна система вирівнювання класів сприяє істотному зниженню розшарування громадських мас, в результаті чого людина перестає бути цінністю для держави, а є тільки «деталлю» в єдиному механізмі побудови тоталітарної держави.

Таким чином, становлений державою тоталітарний політичний режим в повній мірі не сприяє розвитку суспільства, як в цілому, так і окремих його громадян, оскільки вищезазначені фактори безпосередньо чинять негативний вплив на формування передумов для його розвитку.

На підтвердження зазначеної тези можна привести думку В. Турчина, який по даному питанню висловлювався наступним чином: «Основні права особистості – свобода асоціацій, свобода отримання і поширення інформації та свобода обміну ідеями – ліквідуються. Боротьба ідей поступається місцем боротьбі проти ідей шляхом фізичного насильства. З точки зору еволюційної теорії, тоталітаризм є збоченням, дегенерацією, бо нижчий рівень організації спотворює і пригнічує більш високий рівень. Тоталітарне суспільство втрачає здатність нормально розвиватися і завмирає. Це глухий кут, вовча яма на шляху еволюції» [6, с. 9].

Таким чином, можна впевнено стверджувати про згубний та негативний вплив тоталітаризму, який він чинить на окремих громадян та суспільство в цілому, але при повному аналізі даного режиму слід зауважити про наявність позитивного фактору, який так вабить прихильників тоталітаризму.

Найбільш позитивною, з точки зору теорії, але утопічною для реальності є відсутність класового характеру суспільства, рівність всіх верств населення. Але відсутність майнового розшарування суспільства може і негативно позначатися на його розвитку, а також на розвитку економіки держави. В ідеальному вигляді безкласового суспільства не може бути ні в одній державі. Чинники, що займають вищі пости, або ж наукові працівники, які виконують державні замовлення на найважливіших закритих стратегічних об'єктах – це тільки декілька прикладів людей з більш високим положенням перед основним класом громадян тоталітарної держави.

Таким чином, мінімальне майнове розшарування суспільства може грати позитивну роль, якщо говорити про зниження рівня злочинності, відсутності нових потреб в матеріальних благах, зростання добробуту в основній частині суспільства.

Досить важливою позитивною властивістю тоталітарного політичного режиму для його суспільства також є встановлення в державі суворої дисципліни. В даному випадку, дисципліна має на увазі під собою неухильне і своєчасне дотримання директив правлячої партії. Таким чином, тоталітарний політичний режим надає можливість державі встановлювати і підтримувати в країні порядок, при якому, серед інших характеристик, дисципліна у взаєминах суспільства і держави.

Розкриття негативних і позитивних аспектів «тоталітарного» суспільства не може носити вичерпного характеру лише в теоретичному характері, оскільки

ки кожен з політичних режимів, встановлений свого часу в конкретному державному утворенні, міг привносити в розвиток держави свої позитивні і негативні моменти.

Однак, як видно, тоталітарне суспільство не може бути зразком для держав, що прагнуть до повноцінного і вільного розвитку свого суспільства. Характеризуючи тоталітарний політичний режим, відомий політолог Х. Арендт каже, що тоталітаризм істотно відрізняється від усіх інших форм політичного стримування. Де б тоталітаризм не приходив до влади, він руйнував всі соціальні традиції країни, завжди перетворював класи в маси [1, с. 549]. Маса, в свою чергу, не має жодного значення та ролі в формуванні рушійної сили державотворення, тому в кінцевому результаті призводить до неминучого занепаду такої держави.

Крім того, якщо говорити про найбільш важливі для суспільства принципи його існування і розвитку, то стає очевидним, що тоталітаризм, в його чистому вигляді, встановлює режим, що не сумісний з такими категоріями, як невід'ємні права громадян, в тому числі, на життя і свободу. І як би не був привабливим тоталітаризм, його позитивні сторони досягаються лише втратою самостійності, самоповаги і людської гідності.

Список використаних джерел:

1. Арендт Х. Між минулим та майбутнім / Х. Арендт. – К.: Дух і літера. 2002. – 321 с.
2. Арон Р. Демократия и тоталитаризм [електронний ресурс] / Р. Арон – М.: Текст, 1993. – Режим доступу: http://dialektika-eniology.narod.ru/aron_r-demokratija_i_totalitarizm.doc.
3. Ильин И. О сопротивлении злу / И. Ильин. – Новый мир, 1991. – № 10. – 217 с.
4. Тімуш І. Гуманістичний зміст права та його переосмислення в умовах демократизації суспільства / І. Тімуш – Право України., 2010. – № 9. – 145 с.
5. Тоффлер Е. Третя хвиля / Е. Тоффлер. – К.: Всесвіт, 2000. – 480 с.
6. Турчин В. Инерция страха. Тоталитаризм и социализм. 2-е изд. / В. Турчин. – Нью Йорк; Хроника, 1978. – 295 с.

Кулішова В.В.,

студентка

Навчально-наукового гуманітарного інституту

Таврійського національного університету

імені В.І. Вернадського

ФІЛОСОФСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ ТА НЕОТОТАЛІТАРИЗМУ

Наприкінці ХХ ст. хід європейського і загальносвітового розвитку ознаменувався подією величезного історичного значення – розпалася остання тоталітарна система, що обіймала 1/6 частину земної кулі. Вищезгаданий факт означав початок нової історичної епохи, початок формування нових соціально-політичних обрисів світу. Наприкінці ХХ століття «спокуса демократією» в країнах Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР, у тому числі і в Україні, була такою великою, а соціальні очікування настільки завищеними, що на шляху концептуального осмислення нової реальності виявилось чимало інтелектуальних оман.

Перші тоталітарні погляди в історії політичних учень сягають далекого минулого. Так, тоталітарними вважаються теорія давньогрецького філософа Геракліта про необхідність загальної регуляції суспільства, політичні погляди, які висловив у моделі ідеальної держави Платон. Деякі тоталітарні моменти наявні в політичних доктринах Г. Бабефа, А. Сен-Сімона, Г. В. Ф. Гегеля, Ж.-Ж. Руссо. Тоталітаризм – це феномен ХХ ст. У його становленні та здійсненні значну роль відіграють масові політичні рухи. Попередні диктатури мали, як правило, досить вузьку соціальну базу. Виникнення тоталітаризму збігається з величезною політичною активізацією мас і багато в чому нею ж і обумовлено. Чималу роль у становленні тоталітаризму зіграли технічні досягнення масової пропаганди і комунікації, поставлені на службу примусу і придушення, а неототалітаризм – це вже новітня форма політичного володарювання епохи Інформаційного суспільства, котра вже зараз досить чітко проявляється у вигляді певних тенденцій до системного політичного впливу та контролю за масовою свідомістю застосовуючи для цього новітні інформаційні технології та соціально-економічні ресурси (фінанси, престиж посад).

Соціальні витоки та причини неототалітаризму.

1) Тотальний «раціоналізм» суспільної свідомості, який внаслідок своєї всезагальності і псевдонауковості став вкрай ірраціональним та пов'язана з ним віра в можливість розумного (з точки зору певних осіб) облаштування всіх сфер суспільства.

2) Швидкий ріст заорганізованості та суспільної організації суспільства.

3) Поява нових високотехнічних засобів внаслідок розгортання так званої «Комунікативної революції» кінця ХХ – початку ХХІ століття, яка значно спростила та полегшила механізми контролю за людською свідомістю.

4) Знання та інформація – ключові ресурси для влади в ХХІ столітті. Вони дозволяють «досягнути поставлених завдань, мінімально витрачаючи наявні ре-

сурси влади; достатньо впевнити людей в їхній особистій «Вони дозволяють, як зазначає Е. Тофлер, «досягнути поставлених завдань, мінімально витратити наявні цінні ресурси; достатньо впевнити людей у їхній особистій зацікавленості в реалізації поставлених завдань; перетворити ворогів на друзів».

5) Віртуалізація оточуючи реальності та її медіа конструювання.

6) Криза традиційних цінностей, ідентичності, та зміна уявлень про час та історичну пам'ять.

7) Атомізація, «анонімізація» суспільства та поступове зменшення ролі безпосереднього спілкування та контактів між людьми.

Основні методи контролю за людською свідомістю доби неототалітаризму.

а) Інформаційні методи (так звана «soft power» – «м'яка сила») – проявляються у використанні новітніх комунікаційних технологій – паралельно застосовуються як традиційні – пропаганда, реклама etc, так і сучасні статистичні засоби впливу, які здійснюють опосередкований, без прямих вказівок і заборон вплив на свідомість людини, її програмування наприклад, тригерний спосіб управління населенням, вплив на зміну чи корегування цивілізаційно-культурної самоідентичності людини etc. б) Економічні «старі», але в сучасних умовах більш вишукані та вдосконалені методи, – які спираються на владу грошей, багатство, яке зосереджено в руках невеличкої купки людей – фінансово-політичній олігархії, гіпертрофовані споживацькі настрої у суспільстві, голий матеріалізм, прагнення зайняти престижне місце в соціальній ієрархії, «ринковий фундаменталізм» (Д. Сорос), статурність etc.

Слід зазначити, що цей вид тоталітаризму залюбки використовує й «звичайні» засоби соціального контролю – культивування масового остраху, загрозу фізичного знищення.

Інформаційний тоталітаризм, як і інші види тоталітаризму, формують певний масовий тип особистості. Це «одновимірні» (Г. Маркузе), «людина-вовк», котра є примітивною у своїх «хибних потребах» і судженнях, лояльна до свого керівництва та уряду, готова до дарвінівської боротьби за своє існування і не переобтяжує себе роздумами про високі матерії.

Пріоритетна роль інформаційного й економічного контролю в неототалітарній системі проявляється в домінуванні в ній методів непрямих, схованого впливу на маси, статистичного програмування їхньої свідомості і поведінки. Це дозволяє широко використовувати з метою маніпулювання масами і камуфлювання системи тоталітарного панування демократичні інститути, як це переконливо продемонстрував, на прикладі сучасної Італії У. Еко. Для своєї легітимізації і збереження вкрай популярного в сучасному світі демократичного іміджу інформаційно-фінансовий тоталітаризм підмінює саме поняття демократії як народовладдя. Воно трактується в дусі визначення, запропонованого Й. Шумпетером, як спосіб формування уряду, котрий заснований на конкуренції претендентів на владні позиції, як влада меншості, еліти, легітимізована за допомогою виборів. Що ж стосується виборів, то вони проводяться дуже рідко. До того ж в умовах ефективного керування свідомістю й електоральною поведінкою громадян вони перетворюються в розважальне шоу і лише сприяють підтримці ілюзій існування

свободи вибору та демократії, відіграють роль запобіжного клапана для відводу масового незадоволення.

Для вивчення нового тоталітаризму потрібна нова методологія, відмінна від класичної соціальної філософії і психології, які розглядають тоталітаризм у поняттях харизми, вождізму і однопартійності. Таку методологію може надати саме культурологічна наука.

Список використаних джерел:

1. Бахтєєв Б. Про тероризм і тоталітаризм / Б. Бахтєєв // Сучасність. – 2003.
2. Бауман З. Текущая современность / Зигмунт Бауман // пер. с англ. Ю.В. Асочакова – СПб: Питер, – 2008.
3. Ільїн В.В. Свобода і тоталітаризм / В.В. Ільїн // Нова політика. – 2000.
4. Лавренко О. Тоталітарні групи та їх соціально-психологічний феномен / О. Лавренко // Соціальна психологія. – 2003.
5. Романюк О. Праві та ліві тоталітарні режими: спільне і специфічне / О. Романюк // Нова політика. – 2002.
6. Трубайчук А. Що таке тоталітаризм? / А. Трубайчук // Пам'ять століть. – 1998.

Куц В.А.,

*кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії та історії,
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

ТОТАЛІТАРИЗМ І НЕОТОТАЛІТАРИЗМ: ВІД РОЗУМІННЯ ДО ПОДОЛАННЯ

Розуміння будь-якого суспільно-історичного чи соціально-політичного явища відкривається через його сутність, яка, в свою чергу, підводить до механізму його подолання. Тоталітаризм – системне явище, що характеризує особу і глобальний соціум з нерозчленованими структурами, з недостатньою автономією елементів для повноцінного розвитку, поглинанням суб'єкта державою або недержавними структурами [1; 7]. Також він позиціонується з певним комплексом ідей, світоглядом, суспільною свідомістю.

Усталений погляд на тоталітаризм може здатися догматичним. Він може не проявитись в цілому, існуючи лише на рівні індивідуальної свідомості й масової психології. Якщо, тоталітаризм – хвороба суспільного організму, то вона, при відповідному лікуванні, проходить і організм одужує, чи навпаки... зло соціальне та індивідуальне, є в кожному соціумі... Коли ж це примітивізм, дисгармонія, розпад і деградація то подолання його – рух до органічної, живої цілісності, що роз-

вивається [4]. Але, чим більше факторів тоталітаризму поєднується тим жорсткіше стає сам режим. Віруси тоталітаризму адаптуються до умов ХХІ ст., набуваючи якісно нових ознак, тому не треба ілюзій, що його подолано. Т.Адорно: «Якщо коли-небудь в Америці з'явиться ...фашизм, то він буде називатись анти фашизмом» [2; 346].

Причини тоталітаризму криються на екзистенціальному, психологічному, біологічному рівнях також. «Доктрина – тільки зовнішня оболонка й ідеологічне виправдання інстинкту зла, що дремає в душі людства, активується і шукає прояву, знаходячи собі виправдання в інших доктринах» [6; 408]. Так само фашизм є виразом ірраціональної характерологічної структури звичайної людини, біологічні потреби якої пригнічувалися. «Фашизм лише служить організованим політичним виразом характерологічної структури середньої людини...» [4; 12]. Зараз масове суспільство породжує відчужених людей і пристрасті – потенційну опору тоталітаризму. Харизматичного диктатора заміняє система масового маніпулювання та анонімний авторитет. «Садистська особистість, яка може вести себе як тиха і навіть мила людина, в тоталітарному суспільстві може перетворитися на диявола» [5; 7; 126]. Причина деструктиву – хибність соціальної структури суспільства, поширення психічної агресії, тотальної несвободи, залежності від репресивно-бюрократичної машини, суспільної атмосфери численних обмежень. Людина, нездатна опиратися, витісняє своє безсилля агресією на людях чи тваринах, ще слабших за себе. З. Фрейд, що до цього застосував термін «психічна інфекція» [6; 35]. Бо натовп перебуває під гіпнотичним впливом об'єкта поклоніння... Сучасна тоталітарна людина – загальнокультурний феномен (футбольні і попфанати – реальний тип такої людини). На теле-шоу і політичних майданах обожнювання зірок переростає у демагогію – феномен масового психозу. «Політичні масові рухи нашого часу, – писав К. Юнг, – являють собою психічні епідемії або, інакше кажучи, масові психози» [8; 238]. Тоталітарна особистість не здатна критично оцінювати світ і себе.

Розвиток всебічної, цілісної, культурної особистості – самореалізація, що виводить з депресії, агресії та конформізму. Вільна людина розвивається через розв'язання внутрішніх суперечностей у відкритому доступі до джерел інформації і критичний аналіз дійсності (без маніпулювання масовою свідомістю та ефекту зомбування в період виборів). Власна позиція можлива тільки на основі зіткнення альтернативних оцінок, різних точок зору та джерел інформації: ТБ, інтернет, преса, радіо, наукова і критична література, дискусії [1]. Особливе значення в запобіганні тоталітаризму має зрілість, стійкість і гнучкість політичної системи та політичного режиму.

У переродженні політичного (народженні тоталітарного) режиму нового суспільства вирішальну роль грають політичні причини. Фундамент подолання тоталітаризму – радикальні економічні реформи «вилучення власності у бюрократії», реконструкція політичної системи до всебічної демократизації. Спадщина тоталітаризму долається, бо суспільства, що модернізуються, можуть бути іншими, якби тільки у їх народів була відповідальність за долю змін [1]. Постійна і наполеглива активність людей – фактор еволюційного розвитку, оптимальніший за революційні стрибки, коли тривалу пасивність змінює екстремізм, руйнація і повернення старого зла в новій формі. Бо, тоталітарна держава навіть здатна трансформуватися, але далеко не в демократичну... Олігархія не пориває зі спадщи-

ною старого тоталітаризму, хоча й офіційно може від нього відмовлятися. Псевдолібералізм – ідейно-пропагандистська основа легалізації корупційних і тінювих капіталів, розграбування держвласності під виглядом приватизації. Відсутність організованої масової боротьби і справжньої демократизації суспільства – модернізація тоталітаризму оновленої форми (неототалітаризм). Олігархічний капіталізм створений штучно, його походження – сприяння корумпованих чиновників і тоталітарної держави [2]. Ознаки цього: захоплення держвласності номенклатурно-кримінальними структурами під приводом приватизації; авторитарні тенденції у політиці; виродження виборів до фарсу; монополізація ЗМІ олігархами; невивплата зарплат; багатотисячна кількість в'язнів; тортури в правоохоронній системі; корумпованість всіх сфер життя; фактична відсутність суддівської влади; контроль над особистістю інформаційних політтехнологій та технічних засобів; маргіналізація суспільства в результаті розвалу виробництва; масова люмпенізація соціуму; криза культури [4].

Загроза глобального тоталітаризму впливає з сучасних тенденцій до глобалізації в умовах однополярного світу. Це нагадує державу в умовах однопартійної системи: вона прямує до тоталітаризму, бо відсутня справжня політична конкуренція і противаги на шляху узурпації влади. Наміри переробити світ за однією схемою – демократичний месіанізм – загроза планетарного масштабу, що спирається на інформаційну, військову, фінансово-економічну експансію, а термін «демократія» перетворює на декор. Оцінки З.Бжезінського щодо «глобального панування», «світового панування», «глобального верховенства» [3; 47-54]. «Америка стоїть у центрі ...всесвіту у якому влада здійснюється з єдиного джерела, а саме: Вашингтон, округ Колумбія. І саме тут повинні вестися політичні ігри у сфері влади...» [3; 40-41].

Тоталітаризм на глобальному рівні – закриті фінансово-економічні організації з наддержавними органами, що є інструментом ще більш закритих організацій, які претендують на світове панування і не фігурують у легальній політиці. Зовнішня експансія під гаслом боротьби з тероризмом і насильницьке встановлення демократії – прояв режиму, що претендує на світове лідерство. Тотальна мережа «міжнародних» організацій надає місіонерську допомогу у демократизації інших країн, а фактично здійснює контроль за громадськими організаціями, політичною та інтелектуальною елітою. «Сучасний стан західного світу є не тільки посткомуністичним, а й постдемократичним... тоталітарна демократія – демократичний тоталітаризм» [1; 3]. Зміцнення і розширення імперії за рахунок підконтрольних військових блоків веде до гігантманії, збільшує загрозу глобального тоталітаризму. Домінуюча країна, в умовах однополярного світу, залишається без противаги альтернативної сили, її демократія є ширмою для антидемократичних порядків у світі, формою експансії та розбудови режимів. Солдатів армії глобального тоталітаризму формує масова культура, шоу-бізнес, технізація. Війна для них – продовження віртуальних розваг. Х. Арендт згадує схожий факт про вбивство пострілом через дірку у таборах смерті [1; 506].

«Демократії» бомбардувальниками і «кольоровими революціями» – тенденція до створення світової тоталітарної імперії, яка нездійсненна, бо суперечить фундаментальним закономірностям розвитку соціуму. Новітній тисячолітній рейх або супер система світового експансіонізму, за яким простежується рух до постмодерного неототалітаризму, гарантовано розвалиться під тягарем власних

злочинів. Бо є об'єктивні процеси розвитку і старіння цивілізацій, розпаду імперій. Потенційній загрозі глобального тоталітаризму (неототалітаризму) треба протиставити багатопольярну модель, де не буде домінування однієї наддержави за умов глобалізації. Політична система заснована на ній є стійкішою до зовнішніх впливів. Таку державу неможливо приручити до універсалістської моделі псевдо демократії. Можливо, вона тому й не сприймається усіма, що об'єктивно зберігає країну від зовнішньої залежності.

Подолання тоталітаризму повинно бути дійсним, а не зовнішнім. Для реформування потрібна глибока і всебічна демократизація соціуму і держави, розбудова громадянського суспільства; необхідна зміна культури від економічної системи до самосвідомості і політичної культури особистості, правлячого класу, народу в цілому.

Список використаних джерел:

1. Арндт Ханна. Истоки тоталитаризма. – М.: ЦентрКом, – 1996. – 672с.
2. Адорно Теодор. Исследование авторитарной личности. – М.: Серебряные нити, – 2001. – 416с.
3. Бжезинский Збигнев. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы. – М.: Международные отношения, – 1998. – 260 с.
4. Райх Вильгельм. Психология масс и фашизм. – С.Пб.: Университетская книга, – 1997. – 544 с.
5. Франк Семён. Свет во тьме. Опыт христианской этики и социальной философии / Франк С.Л. Духовные основы общества. – М.: Республика, – 1992. – 511с.
6. Фрейд Зигмунд. Психология масс и анализ человеческого «я» / Фрейд З. Избранное. – Кн. 1. – М.: Наука, – 1990. – 420 с.
7. Фромм Эрих. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: АСТ, – 2010. – 624 с.
8. Юнг Карл. Психология нацизма / Юнг К.Г. О современных мифах. – М.: Практика, – 1994. – 450 с.

Черопита Т.Н.,

аспирант кафедры культурологии

Одесского национального университета

имени И.И. Мечникова

ПРОБЛЕМА ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ТОТАЛИТАРИЗМЕ

1. Исследования феномена тоталитаризма как типа цивилизации, возникшего в 20 веке, началось в 30-годах и возобновилось после окончания Второй мировой войны, сегодня по-прежнему являются актуальными. Дело в том, что ставшие классическими труды по тоталитаризму в его «каноническом варианте» – Х. Арндт, З. Бжезинского, Р. Арона, и др. – делали преимущественный акцент

на социально- политической и политико-идеологической сторонах тоталитарных режимов. Однако эти исследователи тоталитаризма оказались не способными объяснить предпосылки и причины распада, краха тоталитарных режимов. Кроме того, они не затрагивали проблему того, почему так трудно изживаются последствия тоталитаризма в культуре, общественном сознании и структурах поведения. Не вызывает сомнения, что дальнейшее изучение тоталитаризма возможно лишь как дисциплинарное исследование, на стыке культурологии, истории, политологии, философии, социологии и др.

2. В рамках культурологического анализа тоталитаризма сегодня акцент делается на том, что все тоталитарные режимы, как правого, так и левого толка, во многих отношениях почти неотличимо похожи друг на друга и взаимно обучаются приемам «культурной работы»: в декларировании культурных инноваций, управления культурными учреждениями, манипулированием сознанием и т. п. Этим объясняется типологическое сходство всех явлений и процессов в культуре тоталитарного общества, где бы оно ни возникало: в философии и науке, литературе и искусстве, архитектуре и массовых зрелищах, в культурной политике.

3. Как известно, тоталитаризм в любом его проявлении преследует главную цель – консолидацию и сплочению нации вокруг властных структур государства и монополизации, всех сфер жизни, включая духовную. При этом целостность и непротиворечивость общества и его культуры достигается при тоталитаризме за счет включения и нагнетания до небывалого размаха социокультурного механизма селекции. Этот механизм позволяет властным структурам отвергать, изгонять, а порою и уничтожать все то, что противоречит художественно-политическому проекту идеального государства и мешает его функционированию. Отсюда и вытекает неизбежность насилия как «повивальной бабки истории», классовой или национальной борьбы, акций «устрашения» и «возмездия» [1, с. 623]. Это и объясняет то, почему во всех тоталитарных режимах проводятся идеологические кампании против «инакомыслящих» всех направлений и видов как инструмента «переделки» общества, волевой «перекодировки» человека из «старого» на «нового». При этом во всех этих «преобразовательных» процессах культуре отводится роль «придатка политики», «служанки режима». И эта вспомогательная роль культуры не только идеологически обосновывается, но и всячески стимулировалась методом «кнута и пряника». В результате интеллигенция, деятели культуры, ученые и инженеры, по сути, самая прогрессивная, творческая часть общества, становится объектом целенаправленной селекции.

4. Следует обратить внимание на тот факт, что в своем социокультурном «отборе» тоталитарные власти ориентировались не только на соблюдение каких-то политико-идеологических догм, но и апеллировали к «здравому смыслу», «обыденному сознанию», к общественному мнению «простого народа». А именно: необразованных критиков современной философии, науки, литературы и искусства, обличителей «заблуждающихся» мастеров культуры. В результате в культуре сменились местами «верх» и «низ»: народные массы «поучали и просвещали» интеллигенцию, которую именовали «прослойкой общества» [2, с. 103]. А последняя должна была смиренно «учиться» у народа. Таким образом, тоталитарная власть мотивировала свои решения и вкусы народными интересами и требованиями, симулируя свое «служение народу». Народ же фактически становился пассивным материалом партийно-государственного строительства, из которо-

го можно было «лепить» любые фигуры в замысленном культурном проекте, отсекая все лишнее и ненужное самой власти.

5. Это, в конечном, итоге, на наш взгляд, и способствовало распаду и кризису тоталитаризма. С одной стороны, вмешательство, со стороны властей, в развитие науки, техники, в творческий процесс деятелей культуры, с необходимостью приводил государство в состояние «застоя», стагнации и кризиса. Интеллигенции было отказано в праве на «признание» ее творчества. А стремление «к признанию» нельзя не учитывать в политической жизни, потому что оно, во-первых, является важной базовой потребностью человека, а во-вторых, универсальным психологическим фундаментом таких политических добродетелей, как дух гражданственности и справедливости.

С другой, именно представители интеллигенции, которые определялись тоталитарным режимом как «лишние», «ненужные» или «опасные», в конечном счете, становились носителями антитоталитарных тенденции в истории культуры [3, с. 601]. Так рождались антифашизм и антисоветизм, развивавшиеся в условиях эмиграции, за пределами тоталитарных государств, вынуждавших оппозиционные силы выехать за пределы тоталитарных государств. И внутри страны – в качестве диссидентского или иного общественного движения, принимавшего политические и культурные формы сопротивления тоталитаризму. Борьба прототалитарных и антитоталитарных сил в той или иной национальной культуре становилась магистральным направлением социокультурной борьбы в двадцатом веке в масштабах не только той или иной страны, но и всего мира. Поэтому поражение прототалитарных сил в этой всемирно-исторической борьбе оказывается, рано или поздно, неизбежным.

Список использованных источников:

1. Маркс К. Капитал (1 том) // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-ое изд. Т. 23. М.: Государственное издательство политической литературы, 1960. – 907 с.
2. Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература // Новая Жизнь. – 13 ноября 1905. – № 12. (Сочинений В. И. Ленина, 5 изд., том 12. С. 99-105.)
3. Тимофеев Л. И. Партийная организация и партийная литература // Краткая литературная энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1978. – Т. 9: Аббасзадэ – Яхутль. – С. 599-601.

НАПРЯМ 2. МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГОЛОДУ, РЕПРЕСІЙ ТА ДЕРЖАВНОГО ТЕРОРУ

Буєвська В.С.,
студентка

*Навчально-наукового інституту управління
економіки та природокористування
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

ГОЛОДОМОРИ 1921–1923 ТА 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ: НА МАТЕРІАЛАХ НІМЕЦЬКИХ ТА МЕНОНІТСЬКИХ КОЛОНІЙ

В роки Громадянської війни німецькі та менонітські колонії в Україні зазнали величезних людських втрат та господарської розрухи. Із закінченням війни у 1920 році та остаточним утвердженням в Україні радянської влади, вже в мирних умовах, стан німецького населення, безумовно, змінився. Припинення бойових дій не принесло довгоочікуваного полегшення стану німецьких колоній. Господарська руїна німецьких колоній продовжувалася. В рамках більшовицької політики «воєнного комунізму», голод 1921–1923 років остаточно підірвав господарський потенціал німецьких колоній.

Розглядаючи проблему голоду 1921–1923 років зазначимо, що однією з причин такої трагедії в житті українського народу стала посуха, яка охопила хлібну житницю України – її Південні райони. Однак архівні документи дозволяють стверджувати, що основною причиною голоду 1921–1923 років були все ж таки не природні катаклізми (втрати посівів від посухи, катастрофічне зменшення врожаю тощо), а соціальна та господарська політика більшовицького режиму. В умовах здійснення політики «воєнного комунізму», реквізицій продовольчої продукції, податкового тягаря німецькі колонії зазнали значних економічних втрат. Продовольча криза в Україні призвела до демографічної катастрофи. За офіційними даними на початку 1922 року кількість голодуючих становила 1,9 млн. чоловік, у квітні – 3,2, у липні – 3,8 [4, с. 26]. Масовий голод завжди був надзвичайно складною соціальною проблемою. Однак за умови господарської розрухи, природних катаклізмів та повної неспроможності влади надати голодуючим суттєвої матеріальної допомоги, голод приречених на загибель людей, при повній безпорадності перед перспективою голодної смерті, міг викликати і таке протиприродне нелюдське жахливе морально-психологічне та соціальне явище як канібалізм. Про факти канібалізму, явища, що не спостерігалося в Україні протягом багатьох століть, йшлося в численних опублікованих та архівних документах. У звіті Центральної комісії по боротьбі з наслідками голоду при ВУЦВК (Наслідгол) (1923 рік) в розділі «Харчування населення» зазначалося, що «дове-

дені голодом до відчаю люди в багатьох селах і навіть містах дошли до поїдання трупів та людоджерства. Офіційно зареєстровано до 50 випадків людоджерства» [2, с. 203].

Колективізація, хлібозаготівлі, пограбування селян, які здійснювалися органами радянської влади наприкінці 1920-х – початку 1930-х років, не тільки призвели до остаточного розорення селянства та господарської деградації українського села, але й стали безпосередньою причиною голодомору 1932–1933 років. Звернемо увагу на те, що в умовах голоду, радянсько-партійне керівництво було змушене визнати, що «в ряді районів» був «складний стан», зокрема «недостатнє харчування» частини населення, власті, однак, заперечували найсуттєвіше – те, що в Україні лютував голод. За офіційною версією в Україні, якщо щось і мало місце, так зовсім не голод, а «симуляція голоду», інспіровані куркульством «голодні настрої» і таке інше. «... На Дніпропетровщині є факти страйків пропольовальних бригад, – відзначалося на червневому (1933 року) Пленумі ЦК КП(б)У. – Колгоспниці висувають вимоги: «Дайте хліба, в іншому разі не вийдемо на пропольовання». Що це таке? Це куркульська спроба у будь-що оживити голодні настрої. Нам очевидно, доведеться зіткнутися з тим, що ми бачили весною, коли у багатьох місцях симулювали голод і тим створювали у колгоспників тривожні панічні настрої» [4, с. 225].

Про нібито провокаційні дії «підкуркульників» йшлося також в інших документах, зокрема, доповідній записці, яка була надіслана Культпропвідділом ЦК до Секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева (серпень 1933 року). Як приклад «провокацій» класового ворога завідуючий Культпропвідділом ЦК М. Кіллерог наводив лист, що був надісланий до німецької республіканської газети «Дас Нойе Dorf» (серпень 1933 року). Зміст листа та характерні ознаки написання не викликають сумніву, що автор листа, Йоган Завадський, селянин, німець за національністю, мешканець села Морозово пережив страшне горе: перебуваючи в стані неймовірного голоду він власноручно вбив та з'їв свою дитину. Знаходячись в критичному емоційному стані, який міг межувати з психічним захворюванням, вбивця дитини писав: «Я Йоган Завадський протестую проти брехні, що пише «Німецька Центральна газета». Невірно, що у нас є надлишок чого їсти. У нас в СРСР найбільший у світі голод та злидні. В нашому селі раніше було 103 родини, а зараз залишилося тільки 18: інші загинули, причому різали та їли своїх дітей. Я сам задушив та з'їв свою трьохрічну доньку. Після цього мені більше немає бажання жити... Довше не можна витримати цього, це повинно змінитися. Геть Радянський уряд... Такий же лист я написав до Німеччини. Нехай робітники його прочитають і тоді у них пройде бажання робити революцію, так як це ми дурні зробили. Я нічого не боюся і даю свою адресу» [3, с. 93].

В роки голодоморів 1921–1923 та 1932–1933 років від голодної смерті загинули мільйони людей. Подібні жахливі явища можуть розглядатися як прояви геноциду сталінського тоталітарного режиму по відношенню до українців, німців, поляків, росіян, євреїв, всіх народів нашої Української батьківщини.

Список використаних джерел:

1. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933. Зб. док. і матеріалів / АН України, Ін-т історії України та ін.: упоряд.: Г. М. Михайличенко, Є. П. Шаталіна; відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1992. – 736 с.
2. Голод 1921–1923 років в Україні: Зб. док. і матеріалів / АН України, Ін-т історії України та ін.; упоряд.: О. М. Мовчан, А. П. Огінська, Л. В. Яковлева: відп. ред. С. В. Кульчицький. – К.: Наук. думка, 1993. – 204 с.
3. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30 роки ХХ століття): монографія. – К.: Асоціація «Україно», 1995. – 215 с.
4. Чирко Б. В. Німецька національна меншина в Україні: етнополітичні та соціально-економічні процеси в умовах радянської політичної системи (перша половина ХХ століття): монографія. Вид. 2-ге, доповнене й розширене. – К.: АМУ, 2016. – 368 с.

Пендерук А.С.,

студентка IV курс, спеціальності «Філософія»

Таврического національного университета

имени В.И. Вернадского

Научный руководитель: Винтонив-Бахарева С.З.,

кандидат философских наук,

доцент кафедры философии и истории

Таврического национального университета

имени В.И. Вернадского

ПОЛИТИЧЕСКИЙ ТЕРРОР И РЕАЛИИ ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ

В связи с появлением нового теоретико-общественного и экономического строя под названием коммунизм в 1917 году, усилилось влияние на социальное пространство, которое в своём подлинном выражении воспринималось «в контексте безправной «серой массы», которую необходимо обуздать» [1, с. 258]. Обложка коммунизма скрывала под собой дьявольский лик, действующий разрушительно по отношению к проявлениям инакомыслия, несогласия и даже нейтралитета.

Советская иллюзорность пропагандировала, так называемую, уверенность в завтрашнем дне. Коммунизм рисовал перед человеком мировоззренческую позитивную картину жизни, для которой были характерны лозунги об объединении во имя идеи, об имущественном равенстве и отсутствии всякого проявления индивидуализма, воплощенного в наличии частой собственности. Вся собственность теперь сосредотачивается в руках государства, а собственник, который не желает мириться с противоправными мерами государства, подвергается репрессиям.

Методы осуществления данной власти носят негуманный характер – это и многочисленные карательные меры по уничтожению неблагонадёжных элементов, которые препятствуют осуществлению централизации власти и распространение доносов как целенаправленное уничтожение доверия в семье и обществе. Коммунистическая партия незаконным путём осуществила монополию всего информационного пространства, чем поставила под сомнение существование свободы как таковой. Тотальная цензура и идеологическая обработка граждан производилась средствами массовой информации непрерывно на протяжении 70 лет [4, с. 58-60].

Многие люди, руководствуясь навязанными правилами мифологической реальности, принялись защищать советскую власть, в то время как на украинских территориях зрело недовольство, проявившееся в деятельности многочисленных повстанческих движений, которые изгоняли коммунистов и колхозы со своих территорий. Сельские восстания простирались от Кубани до Киева. Орудием борьбы с несогласными, послужил геноцид украинского народа – голодомор 1932–1933 года, сам факт которого оспаривался советской властью.

Голодомор – искусственно созданная машина убийства украинского народа. Под предлогом продовольственного кризиса, начался откровенный захват помещичьих землевладений и изъятие продовольственных товаров у населения. «Село было основой формирования украинского бытия и конкретным препятствием для социалистических преобразований» [3, с. 91-99]. Пока режим распространялся среди жителей городов, те, кто имел огромные земельные наделы с плодотворной почвой, занимались продажей зерна и не работали в колхозах. Задачей советского руководства была ликвидация и уничтожение всех, кто не подчиняется режиму, экспроприация всех проявлений частной собственности и умышленное посягательство на священное право на жизнь каждого отдельного индивида [6, с. 205].

Пятилетний план, который задавался государством, был нереальным по своему объёму для выполнения, поскольку основанием для его построения послужили не статистические данные, а субъективные желания «вождя» [5, с. 30-35]. В экономическом отношении Советский союз отставал от западных стран, поэтому всеми способами и методами стремился получить первенство любым путём. На начальных этапах изымалось всё потребное для экспорта зерно, а затем Сталин перешёл к откровенной травле украинского народа путём конфискации всех продовольственных товаров [2, с. 8].

Морально-психологическая составляющая – основа сознательной деятельности человека разрушается. Ради удовлетворения физиологической потребности человек способен перейти все границы и отвергнуть сформированные годами нормы и ценностные установки. Известны явления каннибализма, которые говорят о структурном нарушении психики и являются следствием явного нарушения психики. Невозможно осознать масштаб этой трагедии. Коммунистическое равнодушие и безжалостность во имя достижения эфемерного всеобщего блага навсегда изменило социальное пространство. Восприятие существующей действительности теперь представлялось в искажённом виде. Осознание бессилия и невозможности противостояния подкосило дух нации.

В заключении хотелось бы отметить, что такое тотальное воздействие на сознание не могло не оказать влияния на человеческую психику, что, в свою очередь, привело к необратимым последствиям. Воспитание советского гражданина в сочетании с монополией государства на информационное пространство, привело к отсутствию (у большинства представителей поколения того времени) осознания рациональной картины мира [7, с. 71]. Истинный образ действительности во всей совокупности её проявлений, был открыт только тем, кто пережил репрессии, ссылки, а также тем, кто застал голодомор – событие, что навсегда изменило жизнь украинского народа.

Список использованных источников:

1. Барка В. Жовтий князь / Харьков: Філолай, 2017. – 736 с.
2. Василенко В. Голодомор 1932 -1933 років в Україні як злочин геноциду: правова оцінка / Киев: видавництво імені Олени Теліги, 2009. – 45 с.
3. Гудыма А. Д. Кара без вини / Киев: Урожай, 1993. – 282 с.
4. Димаров А. В тіні Сталіна / Киев: Дніпро, 1990. – 176 с.
5. Конквест Р. Жатва скорби / Лондон: Overseas Publications Interchange, 1988. – 621 с.
6. Лановенко П. К. Невмирущій хліб / Киев: Дніпро, 1981. – 344 с.
7. Сергийчук В. Як нас морили голодом / Киев: Центр українознавства, 2006. – 392 с.

Петасюк О.І.,

кандидат історичних наук, доцент

кафедри новітньої історії України історичного факультету

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД: ІСТОРИЧНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

У ХХ ст. усі країни, кожна власною мірою, пережили травми, які перевернули їхню самосвідомість (революції, дві світові війни, післявоєнне переформатування, глобальні трансформації). При цьому об'єктивною основою осмислення у ХХІ ст. нацією загалом, особистістю зокрема, своєї ідентичності і себе у світі, виступили глобальна хвиля демократизації та «пам'яттєва глибинна хвиля» (за П'єром Нора). Накопичився багатий матеріал колективної пам'яті і увійти в нову епоху на старих традиціях його осмислення, усвідомлення чи замовчування буде цивілізованим невіглаством та безвідповідальністю по відношенню до наступних поколінь.

В осерді національної пам'яті перебувають національні свідомість та ідентифікація. Держава-нація, що дбає про майбутнє, не може дозволити собі таку роз-

кіш як нехтування сучасними викликами у галузі пошуку власних місць пам'яті, особливо ті країни, які зазнали у минулому столітті глибокого розриву своєї моделі Нора [2, с. 243]. До таких країн належить і Україна, радянський терор якої голодомором-геноцидом 1932–1933 років призвів до того, що ця історична подія була зацементована у наш «історичний репертуар» та національний психотип навіки. Відтак стала травмою нашої національної самосвідомості, що знайшла свій вияв у сформованих архетипах: жертви, долі, страху, беззахисності, та постколоніальних комплексах меншовартості, історичної скромності і виростаючого із них «психологічного садомазохізму» («посипання голови попелом», волення «ми ні нащо не здатні», «недолугі»).

Потрібно впевнено крокувати у нинішньому загальному руслі «деколонізації» історії [2, с. 261], що полягає у потужному русі вивільнення та емансипації народів, груп та індивідів», «швидкій появі всіх форм пам'яті меншин», для яких повернення на власні кола сфальсифікованого минулого є невід'ємною частиною утвердження їх ідентичності. Даний процес відновлення історичної справедливості обумовлений таким типом деколонізації як ідеологічна, що сприяє відновленню зв'язків звільненого народу з власною «довгою, традиційною пам'яттю, яку ці режими (тоталітарні, авторитарні – О. П.) в неї конфіскували, зруйнували або перекрутили» [2, с. 262]. Додамо: і це невідворотній процес, бо він має об'єктивне підґрунтя. Не існує іншого поля для формування національної самосвідомості настільки важливого, як осмислення власного історичного «Я» (слова М. Поповича про феномен М. Грушевського, який дав українському народу наукову базу національної ідеології).

Своєрідним історико-культурним словником певного соціуму виступає соціетальна психіка, яка втілена у мистецтві, предметах побуту, текстах, ритмах, символах, кольорах тощо (за О. Донченко, Ю. Романенко). На думку К. Г. Юнга, саме вона містить такі інформативні дані, які є колективним підсвідомим. Ще Платон доводив: якості Великої людини (соціуму) справляють визначальний вплив на якості Маленької (особистості). Згодом про «народний дух», «національний характер» писали І. Кант, Г. Гегель, Ф. Ніцше, М. Вебер, П. Сорокін та інші. Юнг констатував, що людина народжується не тільки із біологічною, а й із психологічною спадщиною. Її більша частина закладена у структури соціетальної психіки [1, с. 73,75-76]. Коли ми говоримо про травми, які зазнав наш соціум, то в даному випадку маємо на увазі психологічну спадщину, яка і донині визначає нашу поведінку та досвід. Не завжди соціум переосмислює кризові події у своїй історії. Навіть на підсвідомому рівні важко до них звертатися, в першу чергу, до такої винятково стресової події як голодомор-геноцид в тоталітарних реаліях, зовнішня хронологія якого уявляється набагато ширшою, коли маємо на увазі його морально-психологічні наслідки. Наприклад, ген страху: страх фізичного та морального знищення, страх померти у голоді, страх мати власну думку, віру тощо. Складно виміряти морально-психологічні втрати. Навіть фізичні втрати науковцям непросто було вираховувати (фактор часу; табу на тему голоду; свідоме замовчування, маніпулювання інформацією та знищення документів владою). Проте злочинів такого мірила не приховаєш (особливо від суду історії): українська трагедія 1932–1933 рр. забрала бл. 7-10 млн. людей [3, с. 24; 4, с. 11],

для порівняння – протягом тільки одного 2008 р. від голоду на Землі померло бл. 1 млн. людей [4, с. 11].

Пізнання архетипів власного історичного минулого – це водночас психокультурна терапія, переосмислення соціетальною психікою власного минулого» [1, с. 94]. Якщо травми колективного підсвідомого не переосмислюються, то вони перетворюються на хронічні хвороби соціуму, які оживають у критичні його моменти і кровоточать, неначе рубці на його тілі [1, с. 95]. За ці явища сьогодення ніхто не знімає відповідальності із радянських політичних лідерів, які запустили і підтримували даний механізм формування дистресового архетипу. У першу чергу – із Сталіна, чи не головним наслідком успіху якого «було саме те, здатне спотворювати все людське, психологічно нестерпне забарвлення соціуму» [1, с. 325; 5].

Подія голодомору-геноциду примушує поринути у пошук власних місць пам'яті та відновити гідність жертв заради зміцнення законності та моралі у сучасних соціумах. Цей процес не заангажований політично, не має вигляд світоглядних ігор. Ми відшуковуємо власну пам'ять, яка, як і українська історія, була заперечувана, викрадена, сфальсифікована імперською, згодом радянською пропагандою.

Список використаних джерел:

1. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психологічного повсякдення): Монографія. / О. Донченко, О. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

2. Нора П'єр Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора; пер. із фр. А. Рєпи. – К.: ТОВ «Видавництво»Кліо», 2014. – 272 с.

3. Петасюк І. Голодомор 1932-1933 років в Україні: мовою документів (типологія, методика підрахунків жертв) / І. Петасюк // Інформаційно-документальні комунікації в глобалізованому суспільстві: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф., м. Київ, 21-22 березня 2013р., Національний авіаційний університет. – К.: НАУ, 2013. – 174 с. – С. 23-25.

4. Петасюк О. Морально-психологічні аспекти голодомору як тоталітарного методу / Олена Петасюк. – К.: Наук. світ, 2008. – 20 с.

5. Петасюк О. Проблема терору в контексті актуальних акцентів сучасного цивілізаційного розвитку [Електронний ресурс]. / О. Петасюк // Євр. істор. студії: інтернет-журн. – 2016. – № 4. – Режим доступу: <http://eustudies.history.knu.ua/olena-petasyuk-problema-teroru-v-konteksti-aktualnyh-aktsentiv-suchasnogo-tsyvilizatsijnogo-rozvytku/> – Назва з екрану. – Дата звернення: 26.11.2017.

Русначенко А.М.,
доктор історичних наук,
професор кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського

ГОЛОДОМОР В УКРАЇНІ І ГОЛОД В КАЗАХСТАНІ (1931–1933 РР.)

В цьому огляді викладу деякі особливості Голодомору в Україні, враховуючи останні дослідження які здійснювалися силами Гарвардського інститут українських студій та вченими України і порівняти їх з голодом який був у Казахстані в ці ж роки, опираючись на нещодавні публікації дослідників цих трагедій [1]. В першому випадку– опираючись головно на проміжний підсумок проекту «Dijital Map of Ukrainian Project», в другому– на працю Ніколо П'янціола.

Проміжні результати детального дослідження з використанням свідчень і картографії показують, що всупереч поширеним уявленням, найбільш враженими Голодомором, особливо в 1933 р. були центральні області України лісостепової зони і серед них– Київська і Харківська. Такі ж твердження зробив і відомий дослідник аграрної історії ССРСР Стефан Віткрофт.

Ці ж області виявилися на той час найменш колективізованими. Коли Дніпропетровська, Одеська і Донецькі області були охоплені колективізацією на 85%, то Чернігівська на 47%, Київська– 67%, Харківська– на 67%. Перший випадок пояснювався увагою метрополії до можливостей збору зерна з цих зерносіючих чорноземних теренів, тому тут було заплановано і швидший і вищий рівень колективізації– 75%, перевищення– справа місцевих властей. Південні степові райони отримали на 1932 р. і додаткові поставки тракторів для оранки [2].

Тоді ж як саме лісостепові і поліські райони і Молдавську АССР ще взимку 1931–32 років вразив голод, що привів до численних смертей. Він був спричинений не лише поганою організацією справ в колгоспах, але й вилученням зерна яким селяни сподівалися прогнати себе. Вражені були особливо селяни-одноосібники, власність яких була реквізована державою через неможливість виконати плани хлібоздачі державі, також і багатодітні сім'ї. Це особливо стосувалося тодішньої південної Київщини, зокрема району навколо Умані. Не краще становище було і в Харківській області. Не дивно, що вже на березень місяць 1932 р. ОГПУ відмічає в Україні 243 виступи проти хлібозаготівель, поява масових протестів з числом учасників 300-500 осіб [3]. Але коли В.Чубар запросив помічч в 1, 5млн. пудів зерна, то відома відповідь Сталіна на це прохання: Нема підстав давати більше і нізвідки. Зрештою, було отримано 300 тис. тонн, оскільки Чубар переконав, що це може вплинути на урожай у бурякосіючих районах, якими були ці області, і на виробництво цукру.

Наслідком голоду став недосів зернових в цих районах. З причини того, що сіяти було нічим, та й люди були ослаблені, багато глав родин пішли шукати продукти для своїх сімей за межами округи чи й України. Свідчення показують,

що на червень 1932 р. в Київській області було засіяно тільки 51% всіх площ відведених під зернові, а картоплею засаджено 56,7% земель призначених для неї [4]. Від виснаження і голоду впало багато коней, в окремих районах – 50% від усієї кількості [5]. Посівна компанія в лісостепових районах провалювалося і республіканське керівництво, врешті, зважилося просити Москву зменшити плани здачі хліба з літа і осені 1932 р. Зменшення відбулися, але цифри все рівно залишалися непомірно високими як на дійсний стан речей. Згодом, що перестрахуватися від втрат, цей план для районів підняли на 5%. Квоти хлібоздачі перерозподілили і тепер її збільшення припало на південні області, тобто, на колгоспи, зі зменшенням її на лісостепові області: Київська– 65% і харківська–74% від минулорічної квоти. Згодом харківський уряд добився вже в серпні зменшення плану хлібоздачі ще на 40 млн. пудів, зі зменшенням плану і для півдня. У жовтні місяці через неможливість виконання і цей план його зменшили ще на 70 млн. пудів [6]. Стали просити зменшення плану й південні області: Дніпропетровська й Одеська області.

На осінь 1932 р. Київська. Харківська і Вінницька області були перші у виконанні плану хлібоздачі. Відставав південь і новостворена Чернігівська область. В січні 1933 р. плани були ще раз зменшені для півдня: на 12 млн. пудів для Дніпропетровської й Одеської областей, і на 3,4 млн. пудів для Харківської області. Вінницька і Київська область знижки вже не дістали. Ціною такого виконання плану стало те, що в цих останніх двох областях весною 1933 р. вже нічим було засівати землю, бо місцеві власті вигребли увесь урожай в селян. Тож у цих областях і ще в Харківській наявними були від 13, 4 до 20,5% зерна для засіву. Відбиралася тоді, як відомо й інша всяка живність, що посилювало смертність серед населення яке вже й так пережило один голод. Непрямим доказом цього є і найвищі рівні «тероризму». Тобто, опору селян обшукам, зафіксованого ОГПУ саме в лісостепу [7].

Смертність зростала і вже з лютого 1933 р. Харків запросив у Москви хліба. Однак поміч пішла не найбільш постраждалим районам, а південним областям, які від голодомору постраждали якраз менше– так вирішила Москва. Тільки пізніше Москва виділила в лютому і березні 60 +80 тис. пудів зерна (як позика) для Київської області. Це сповільнило там смерть від голоду до середини травня 1933 р., а потім смертність знову різко зросла. Знову Москва виділила 0,3 млн. пудів для півдня в кінці травня 1933 р., хоч сільське населення Дніпропетровської області було майже вдвічі менше ніж у Київській області. Тільки після наполегливих прохань лісостепові зони стали отримувати зерно: 200 тис. пудів жита на Харківську область, по 130 тис. пудів на Київську і Вінницьку області і 30 тис. пудів – на Чернігівську область. Цього вже було недостатньо і запізно. Тому смертність саме в цих областях була тоді вищою в 2-6 раз ніж у південних областях.

Смертність в Чернігівській області і на півночі Київської області була дещо нижча ніж в цілому по лісостеповій зоні, як і в західних і південних районах Вінницької області. В першому випадку населення могло рятуватися від голоду лісовими плодами, чи щось сховати в лісі. В другому випадку, менш дослідженому справа вочевидь полягала в прикордонному становищі цих рай-

онів [8]. Високий рівень смертності в Київській області був, мабуть, спричинений прагненням місцевих властей накласти додаткові до державних, поставки на сільське населення області, щоб прогнати населення містечок які майже чи й не отримували централізованого продовольчого постачання і теж постраждали від голоду.

В цілому, в Україні померло в час Голодомору щонайменше 3,9 млн. людей, з ненародженими – й 4, 6 млн. Це були переважно жителі сіл і містечок. Таким чином Голодомор був національним лихом, адже селяни були переважно українцями. Голодомор був найпомітнішим, але не єдиним виразником геноциду.

В Казахстані події розвивалися за дещо іншим сценарієм який для українського читача треба викласти докладніше. З 1928 р. була дозволена переселенська компанія, зупинена на поч.1920-х, з європейської частини ССРСР, як правило росіяни (більшість) і українці. На межі 1927–28 р. відбулася конфіскація зерна яка зачепила як правило, осіле слов'янське населення, але привела до продажу худоби казахами, які його теж потребували. З того ж 1928 р. року почали процес дебаїзації місцевого кочового населення: зачепило десь біля 700 багатших сімей. Це вилилося в грабіж і мародерство по відношенню до казахів: як худоби, так і різних податків, які накладали на них місцеві власті. Тоді ж відбувся і перший набір до війська казахів. В наступні роки вівся наступ на казахську інтелігенцію, учасників Алаш-Орди. Тобто, були певні риси геноциду проти тубільного населення поєднані зі зламом життєвого устрою кочового населення поєднанні зі зверхністю європейських колоністів до нього.

З 1930 р. було вирішено в першій п'ятирічці зробити осідлим місцеве кочове населення. Але на це було виділено мало коштів і матеріалів, села будували без врахування доступу до води, можливості пасовищ, до того ж– в Казахстан прибували спецпоселенці з європейської частини імперії, будувалися промислові об'єкти на що теж ішли гроші.

З початком 1931 р. крайком компартії прийняв рішення про створення великих артільей з вирощування худоби замість малих ТОЗів. Зібрані докупив в 500 і більше сімей артільей не могли в належних умовах утримувати худобу яка через хвороби, нестачу води, їжі масово гинула. Ширилися хвороби через скупчення і серед новопоселенців. До того ж, були рішення аби тяглова худоба від кочівників перейшла до колгоспів, які її гостро потребували. А з нею і частина казахів її позбавлених [9]. Це відбувалося і шляхом збільшення збору зерна державі в неврожайний 1931 р. та збільшенням м'ясопоставок з Казахстану-з худоби казахів які прагнули дістати зерно і тому продавали худобу. Тож коли в 1928 р. в Казахстані було 28 млн. голів худоби, то вже в 1932 р. – 5, 3 млн. І якщо до спроб колективізації саме казахи володіли 89% всієї худоби, то на час всесоюзного перепису в них– кочівників, як правило, її залишилося тільки 28% [10]. Наслідки були жахливі для всього населення, але особливо– для казахів.

З осені 1931 р. в Казахстані почався голод, спершу серед казахів, а весною 1932 р. він поширився й на не казахів [11]. Через вимушені крадіжки худоби різко посилилася ворожість між казахами і європейськими поселенцями.

До 200 тис. казахів пішло тоді в Китай, частина європейського населення теж рушила з Казахстану. Казахи рушили на Урал, в західний Сибір, (пізніше-в Кир-

гизію), але там їх теж зустріли непривітно, на промислові об'єкти брали тільки неодружених чоловіків. Серед ослаблених голодом людей стали поширюватися тиф, чорна віспа та інші хвороби [12]. Сибірські власті на місцях вимагали повернути казахів додому. А казахські власті противилися цьому, бо знали, що їх у Казахстані нічим годувати [13]. Допомогу Сибірський крайком у вигляді зернового раціону пропонував тільки тим, хто повертався в Казахстан.

Тих, хто повернувся, послали в колгоспи і радгоспи складені переважно з росіян. Соціальний статус таких казахів-колгоспників виявився нижчим ніж у спецпосленців [14]. Їх били директори, недоплачували і мало годували, змушуючи покинути місця нового прибуття. Бо був страх що продуктів і так мало, та й боялися заразних хвороб від новоприбулих.

Влада намагалася таки змусити осісти казахів, але російські урядовці особливо цим не переймалася, а казахські— за національністю— радили іти туди, де є зерно і не надіятися на допомогу від держави. Отримуючи на сім'ю від 0,8 до 5, 6 га землі казахи на ній не мали права вирощувати фураж для худоби. А утворені на поміч Машино-силосні станції – у 81% випадків знаходилися за межами нових казахських поселень.

Москва врешті усвідомила проблему з осені 1932 р. Від 1 жовтня того року по 1 січня 1934 р. було надіслано «поміч» зерном, яке мало віддаватися з процентами. Виходило тим, кому воно попало – 40 кг в місяць на сім'ю. Значна частина тої «помічі» була розкрадена по дорозі, зокрема й місцевими властями, і не дісталася тим, хто її гостро потребував. В багатьох колгоспах і радгоспах голови/директори розподіляли зерно відповідно до вкладу в роботу, в багатьох радгоспах зерно просто продавали [15]. З весни 1933 р. власті стали імпортувати худобу з Китаю, але населення її часто теж продавало, щоб купити зерно.

Нове керівництво Казахського крайкому ВКП(б) Левон Мірозоян – (Філіп (Шая) Голощокін, 1-й секретар крайкому ВКП(б) з січня 1931 р. був зміщений) дозволило більше колгоспів у формі ТОЗ, були розформовані з 1933 р. тваринницькі великі артілі які ще існували, концентрація казахів у великих поселеннях була визнана шкідливою, з березня 1933 р. кочівникам було дозволено мати більше худоби.

В результаті всіх тих дій влади загинуло, за підрахунками Максудова, до 1млн.450 тис. осіб, від 35до 38% всіх казахів.

В Україні смертність від Голодомору також була найвищою серед областей, де корінні жителі республіки– українці– склали найвищий відсоток населення. Причиною цього в цілому, була колоніальна політика яку провадила метрополія, дбаючи про свої імперські інтереси. Це було і наслідком програної боротьби за незалежність в обох випадках, настанови місцевої верхівки влади з некорінного населення. Казахи в очах європейських колоністів розглядали як дикий, нерозвинутий народ який треба цивілізувати. Відповідна спроба зробити з кочівників осіле населення провадилася насильно чи напівнасильними засобами. Накладена на реалії тоталітарної «революції згори» в краї, зокрема колективізацію водночас, в т. ч. й серед колоністів, вона привела до великої трагедії казахського народу, хоч прямого умислу в цьому дослідники не бачать, це результат безвідповідальності, бруталного втілення колективізації і байдужості до долі голодуючих ко-

лоніальною адміністрацією. Відмінність української ситуації в тому, що Україна займала далеко більшу вагу в імперії, тож на неї застосовувалися інші методи, хоч роль колективізації і депортацій тут не можна недооцінити. Сільські жителі України виявилися повністю позбавленими їжі внаслідок відбирання всього їстівного з січня 1933 р. Вони вже не мали можливості виїздити за продуктами за межі України. Не варто забувати про відповідальність за голод і геноцид не тільки прокураторів імперії, але й місцевих її виконавців, зокрема з числа активістів.

Подібна доля – великий голод спіткала й українців Кубані. Вони теж не мали змогу з січня 1933 р. виїздити за межі Кубані і навіть у національні райони останньої. Голод був і українців середнього Поволжя. 80% жертв Голодомору, голоду в СРСР були українцями і казахами. Спосіб упокорення голодом був засобом який використовували імперії неодноразово. В роки II Світової війни гітлерівці використали його вже в промислових центрах України.

Список використаних джерел:

1. Русначенко Анатолій. Нариси новітньої історії України. Київ. – Книга 2. Р. 2.4.
2. Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. В 5 томах. – Москва: РОССПЭН, 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933. – С. 389.
3. Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. В 5 томах. – Москва: РОССПЭН, 2001. – Т. 3. Конец 1930–1933. – С. 319.
4. Serhii Plokyh, «Mapping the Great Famine» in Future of the Past: new Perspective on Ukrainian History, HIUS, 2017. – P. 385.
5. Трагедия советской деревни. – Т. 3. – С. 319.
6. Трагедия советской деревни. – Т.3. – С. 516.
7. Serhii Plokyh, «Mapping the Great Famine» in Future of the PastP. 390.
8. Serhii Plokyh, «Mapping the Great Famine» in Future of the PastP. 395.
9. Niccolo Pianciola, «Famine in the Steppe. The Collectivization of the agriculture and the Kazakh herdsmen, 1928–1934», Cauers du Monde Russe, Numero 45, 1-2 (2004) – P. 164.
10. Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. В 5 томах.– Москва, 2001. – Т. 3. – С. 505. Згодом її стало ще менше.
11. Niccolo Pianciola, «Famine in the Steppe. The Collectivization of the agriculture and the Kazakh herdsmen, 1928–1934». – P. 167.
12. Трагедия советской деревни: коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы.– Москва, 2001. – Т. 3. – С. 337.
13. Niccolo Pianciola, «Famine in the Steppe. The Collectivization of the agriculture and the Kazakh herdsmen, 1928–1934». – P. 174.
14. Niccolo Pianciola, «Famine in the Steppe. The Collectivization of the agriculture and the Kazakh herdsmen, 1928–1934». – P. 177.
15. Niccolo Pianciola, «Famine in the Steppe. The Collectivization of the agriculture and the Kazakh herdsmen, 1928–1934». – P. 183.

Чирко Б.В.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та історії
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського

РЕПРЕСИВНІ АКЦІЇ ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ЩОДО НІМЕЦЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ГРУПИ ЗА ДОКУМЕНТАМИ ОДПУ СРСР. 1920-ТІ РОКИ

Наприкінці 1920-х років остаточно сформувався сталінський тоталітарний режим. Кардинальні зміни сталися в національній політиці – згортається політика українізації, змінюється державна політика щодо національних меншин. Поряд із звинуваченнями в українському «націоналізмі» пролунали заяви й про «фашистів» з середовища національних меншин. З особливим упередженням тоталітарний режим ставився до німецького та польського населення, яке розглядалося як потенційна база «фашистської» діяльності в країні. Пошуки «націоналістів» та «фашистів» були зумовлені і тісно пов'язані з адміністративно-наказовими методами здійснення внутрішньої політики. Репресії щодо «націоналістів» (німецьких, польських інших) пов'язувалися й з міжнародним фактором – погіршенням відносин СРСР з Німеччиною та Польщею.

Звернемо увагу на те, що цілеспрямовані пропагандистські кампанії та репресивні дії каральних органів режиму, цільовим об'єктом яких були, зокрема, етнічні німці в СРСР, почалися набагато раніше загострення радянсько-німецьких відносин на початку 1930-х років. Про це, до речі, йдеться в публікаціях доктора В. Хеделера та російського дослідника історії німців в СРСР Андрія Савіна. На підставі архівних документів, які були виявлені останнім часом, А. Савін приходить до висновку, що, задовго до приходу в Німеччині до влади нацистів, а також виникнення воєнної небезпеки, керівництво радянських спецслужб почало формулювати концепцію німецької діаспори «як шпигунської та диверсійної бази» в СРСР [1, с. 75]. Нові підходи до історії виникнення та інтенсифікації антинімецьких кампаній в СРСР А. Савін обґрунтовує на підставі архівних документів, опублікованих автором в праці «Этноконфессия в советском государстве. Меннониты Сибири в 1920–1930-е годы: эмиграция и репрессии. Документы и материалы» (Новосибирск, 2009) [3]. В першу чергу маються на увазі документи: Циркулярний лист ОДПУ СРСР № 7/37 «По германській розвідці та боротьбі з нею» (9 липня 1924 року) та Довідка КРВ [контр-розвідувального відділу – Авт.] ОДПУ «Германська контрреволюційна робота в СРСР» (не пізніше 14 липня 1925 року) [2, с. 241].

Аналізуючи зазначені документи звернемо увагу на особливий характер відносин між Радянською Росією та Німеччиною, який склався на початку 1920-х років. Особливу роль в радянсько-німецьких відносинах відіграв Раппальський договір від 16 квітня 1922 року, на підставі якого між Росією та Німеччи-

ною відновлювалися дипломатичні та консульські відносини. На початку 1920-х років в результаті активізації радянсько-німецьких відносин в Радянську Росію для роботи на промислових та інших об'єктах була задіяна значна кількість німецьких інженерів. В рамках дипломатичних стосунків між країнами в Ленінграді, Тіфлісі, Новосибірську, Владивостоці, а також Харкові, Одесі і Києві були відкриті німецькі консульства. Причому зазначимо, що діяльність представників дипломатичних служб, німецьких інженерів, представників комерційних фірм та інших громадян Німеччини, які перебували в країні, а також їх можливі контакти з жителями німецьких колоній відслідковувалися спецслужбами режиму. Звернемо увагу і на те, що сама наявність кількох тисяч етнічних німців, які проживали в німецьких та менонітських колоніях країни розглядалися Державним політичним управлінням як можлива база для здійснення широкомасштабної розвідувальної та диверсійної діяльності з боку Німеччини. В циркулярному листі ОДПУ СРСР № 7/37 «По Германській розвідці та боротьбі з нею» (9 липня 1924 року) за підписами заступника голови ОДПУ СРСР Г. Г. Ягоди та начальника Контррозвідувального відділу ОДПУ А. Х. Артузова, зазначалося: «Після укладання Раппальського договору, германська промисловість й торгівля отримали можливість розгорнути свою діяльність на території нашої республіки. З цього моменту спостерігається величезний вплив німецьких комерсантів-концесіонерів, промисловців і всякого роду дільців, якими засновуються торговельно-промислові підприємства, транспортні об'єднання, туристичні контори та концесії» [2, с. 242]. В документі стверджувалося: «Переважає більшість цих підприємств займається розвідкою» [Там само]. Звернемо увагу на те, що, як підкреслювалося в циркулярі ОДПУ, «грунтом для германської розвідки в Росії є багатомільйонне населення німецького походження (куркульські та «інтелігентські» елементи німецьких колоній в селах та містах), яке є головним джерелом отримання й збирання германською розвідкою відомостей, на що з боку німців звертається особлива увага» [Там само].

В іншому документі – аналітичній довідці Контррозвідувального відділу ОДПУ «Германська контрреволюційна робота в СРСР» (не пізніше 14 липня 1925 року) також йшлося про участь німецького населення в здійсненні контрреволюційної та розвідувальної діяльності в інтересах Німеччини. Аналітична довідка як і циркулярний лист від 9 липня 1924 року, була розроблена за участю начальника КРВ ОДПУ А. Х. Артузова. Зазначимо і про те, що в аналітичній довідці значна увага приділялася аналізу становища в німецьких колоніях України. А. Х. Артузов відзначав, що значна частина німецького населення знаходиться в Катеринославській та Одеській губерніях. Стосовно німецьких колоній Одеської губернії в документі зазначалося: «Німецькі колоністи розташовані на всій території губернії, але особливо вздовж румунського кордону... Германське консульство в Одесі є ідейним центром національної і антирадянської роботи серед німців, поширюючи свій вплив і на Катеринославську губернію, на південне узбережжя Чорного моря аж до самого Новоросійська, включаючи й Крим» [2, с. 243]. В своїх висновках Контррозвідувальний відділ ОДПУ стверджував: «1. Німці населяють крупні промислові райони, прикордонну зону, стратегічно важливі області та благодіючі [так в документі – Авт.] землеробські райони.

Німецькі колоністи становлять особливу націоналістичну [так в документі – Авт.] одиницю, по соціальному складу куркульську, по політичному характеру монархічно-фашистську. Німецькі колонії є базою антирадянської політики німців і політики підриву зсередини». І далі: «Всі німецькі колонії та їх керівники широко використовуються як інформаційна, а в випадку війни – шкідницька база» [Там само]. Наведені документи свідчать про те, що ще з середини 1920-х років, задовго до масових репресій в часи «Великого терору» 1937–1938 років, німецьке населення країни розглядалося спецслужбами режиму як база для розгортання масової антирадянської, націоналістичної та монархічної пропаганди, а також здійсненні розвідувальної діяльності в інтересах Німеччини та інших іноземних країн.

В 1930-х роках заговорили й про «шкідництво різних націй». Заявами про «шпигунську», «антирадянську» й «шкідницьку» діяльність сталінські поплічники намагалися нав'язати суспільній свідомості уявлення про те, що німці, поляки та представники інших етнічних груп – це потенційні зрадники, шпигуни, диверсанти, шкідницьку діяльність яких треба викоринювати у будь-який спосіб. «Логічним» наслідком такої соціально-психологічної установки стосовно німців та поляків стали й певні конкретні заходи, форми застосування яких залежали не стільки від наявності зібраного «компрометуючого матеріалу» скільки від фантазії, а точніше примхи реалізаторів репресій. Діапазон репресивних акцій був величезний: від звільнення з роботи людей у зв'язку з їх національною приналежністю до арештів членів неіснуючих контрреволюційних організацій та депортацій з місць проживання. Такою була доля німецької етнічної групи в умовах сталінського тоталітарного режиму.

Список використаних джерел:

1. Богдан Чирко. Етнічні німці України і «фольксдойче» в контексті політики двох диктатур: репресії, депортації, репатріації (1930-ті–1950-ті роки) // Історія німців України. Матеріали всеукр. наук. конф. – К.: ІІЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2017. – 152 с.
2. Чирко Б. В. Німецька національна меншина в Україні: етнополітичні та соціально-економічні процеси в умовах радянської політичної системи (перша половина ХХ століття): монографія. Вид. 2-ге, доповнене й розширене. – К.: АМУ, 2016. – 368 с.
3. Этноконфессия в советском государстве. Меннониты Сибири в 1920–1930-е годы: эмиграция и репрессии. Документы и материалы / сост. и науч. ред. А. И. Савин. – Новосибирск: Посох, 2009. – 752 с.

НАПРЯМ 3. УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В ЛЕЩАТАХ БІЛЬШОВИЗМУ

Вакуленко А.В.,

студент Навчально-наукового гуманітарного інституту

Таврійського національного університету

імені В.І. Вернадського

Науковий керівник: Доценко В.О.,

доктор історичних наук, доцент,

завідувач кафедри філософії та історії

Таврійського національного університету

імені В.І. Вернадського

СЕЛЯНИ БОРОДЯНЩИНИ В УМОВАХ РЕПРЕСІЙ ТА ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 Р.

1930-і р. почалися з колективізації. На той час у складі району було 47 населених пунктів: 18 сіл і 23 хутори, 3 станції та одне містечко Хлібозаготівельна криза змусила владу розпочати рішучу кампанію «суцільної колективізації», яка розглядалася як засіб прискорення індустріалізації, розв'язання хлібної проблеми та ліквідації заможного селянства – головного ворога радянської влади. Почалося масове створення колгоспів, адже за їхньої допомоги можна було легко викачувати ресурси з сільського населення. Але селяни не бажали відмовлятися від своєї власності та передавати її державі, тоді їх шляхом погроз та терору почали змушувати вступати до колгоспів.

Із спогадів Семена Мироновича Михалюка: «Восени 1929 р. майже у всіх людей відібрали корів. Залишилось їх в селі лише декілька. Я добре пам'ятаю як до нашого подвір'я увійшли двоє людей з налігачами і не заходячи до хати, попрямували до хліва. Мати вийшла на ганок, їй на ходу сповістили, що корову треба усупільнити. Мати в плач. Здіймаючи руки до неба, вона бідкалася, чим же тепер буде годувати чотирьох своїх дітей» [2]

Поставлене у безвихідь селянство почало продавати або забивати худобу, через деякий час це набуло загрозливих наслідків. Влада вирішила піти на поступки і у березні 1930-го р. з'явилася стаття Сталіна «Запаморочення від успіхів» у якій засуджувалися допущені «перегини» при колективізації. Членам колгоспу дозволили мати присадибні ділянки, корови та птицю. У своєму рукописі Семен Миронович, житель Бородянського району, згадує події, які відбулися у селі Луб'янка Бородянського району після публікації статті:

«Прочитавши статтю Сталіна, люди вирішили забрати з колгоспу своїх корів. Натовп у 20-30 чоловік, в основному жінки, пішов до кошари, де утримувались корови. Охороник стада закричав, щоб люди не підходили, бо буде стріляти. Але

люди йшли. Після пострілу в гору, охоронець вистрілив у людей. Так була вбита наповал Катерина Шевченко. Її чоловік, Антон Шевченко, отримав два роки тюрми, як організатор походу... Корови так і залишились в колгоспі» [2].

В ході колективізації постало питання про долю заможних селян, адже ця частина селянства була найміцніше зв'язана із землею. В Україні почалася так звана «ліквідація куркульства як класу на базі суцільної колективізації». Перша хвиля масового розкуркулення пройшла на початку 30 року і до 1 червня цього ж року вже було розкуркулено близько 90 тис. найкращих господарств України.

Навесні та влітку 1931 р. пройшла друга хвиля червоного терору проти селянства. На Північ та в Сибір з України було вислано 150 тис. чоловік.

За 1930–1931 рр. в Бородянському районі було розкуркулено понад 388 господарств, в яких налічувалось 2300 чоловік. У всіх було відібрано коней, худобу, реманент, будинки та все інше майно. Частина з розкуркулених було вислано на Північ, Урал та в Сибір, частину – за межі села, частину – вигнали просто на вулицю. Деякі з них були заарештовані і засуджені на різні терміни.

Ось витяги з деяких протоколів того часу: Цілком таємно. До президії Окрвиконкому на затвердження Постанови Президії Бородянського РВК від 24 лютого 1930р..:

Слухали: затвердження матеріалів виборців сіл та Пленумів сільрад про висилку куркулів з Бородянського району.

Ухвалили: маючи на увазі достатню наявність матеріалів щодо висилки з Бородянського району куркулів, які (матеріали) достатньо обговорені на різних зборах та засіданнях села, а тому затвердили висилку по селах району.

(Список куркулів, що ухвалено виселити по кожному селу при цьому додається).

З оригіналом згідно, секретар РВК Назаренко.

Списки «куркулів», що додавалися до протоколу були з такими характеристиками (для всіх вони були майже однакові):

Махновець Охрім Олексійович – індивідуальне оподаткування 270 крб., землі – 14.47дес., чотири душі (2 працездатних), худоби 8 (2 робочих), куркуль, постійно використовує найману працю, в 1918 р. був в банді, виступав проти радвлади, політично шкідливий. (Із списку по селу Озера, всього в списку було 14 чоловік).

Комісії з розкуркулення в кожному селі складали детальні списки конфіскованого майна з приблизною його вартістю.

Створивши колгоспи держава встановила контроль над збором сільськогосподарської продукції, забираючи її майже всю, сплачуючи селянам лише мізерну плату за трудовні. При цьому колгоспи були погано забезпечені як реманентом і технікою, так і кваліфікованими працівниками також методи обробки землі теж застаріли. Все це призвело до не виконання планів хлібозаготівель, на що держава відреагувала дуже жорстко.

Хоча врожай 1932-го року був лише на 12% менше за попередній, він міг забезпечити Україну мінімумом продовольства. Але більшовицька влада вимагала за будь яку ціну виконати план хлібозаготівель. У селян забирали все їстівне. В Україні почався голодомор.

Свідчення Ю. Г. Нечипоренка, жителя Бородянки:

«У 1933 – у мені було 5 років. Та все добре пам'ятаю. Ми жили неподалік кладовища. Я з хлопцями тоді частенько бігав дивитися, як підводою привозили мерців. Вони були чомусь голі. Так їх і скидали у велику яму одразу біля входу у могилки. Потім небіжчиків засипали зверху соломною і знову клали інших» [1].

Масові поховання у Бородянському районі проводилися спеціальними бригадами, які збирали померлих від голоду і відвозили їх у визначені місця. Старожили селища Клавдієво-Тарасове пригадують, як 2-3 рази на тиждень, згідно графіка, на станцію приїжджав поїзд із спеціальною платформою, на яку завантажували трупи померлих і вивозили. На початку 1930-х років Клавдієве було робітничим селищем з обслуговування залізниці, майже всі його мешканці отримували за свою роботу пайки, тому голод не дуже зачепив клавдіївчан. Але на вулицях, залізничній станції та на околицях селища було багато мертвих людей, які йшли сюди з сусідніх сіл, сподіваючись обміняти свої речі на якісь харчі.

Із спогадів Бабенко Надії Іллівни, жительки села Пилиповичі:

«...Спочатку наші односельчани провідали, що голод панує не скрізь. Зібравши всі святкові речі: теплі кожухи, смушкові шапки, хромові чоботи, квітчасті українські хустки, вишиванки та сорочки, – батько з трьома сусідами подався, як тоді говорили, «в Росію», щоб помінати речі на муку й картоплю. Куди саме вони їздили не запам'ятала, але добре пам'ятаю, як сусідка Величко Софія Семенівна почала місити тісто з привезеної чоловіком муки, а тісто чомусь було дивно біле... Згодом до нашого села дійшла чутка, що в Києві за золото можна було купити все їстівне. Тепер уже були зібрані усі наші «багатства»: весільні обручки, хрестильні хрестики, бабусині й мамині сережки півмісяцем. Привіз батько за це все 1 пуд муки, 1 літр олії і 2 кілограми гречаної крупи. Все це звісно нас підтримувало, але голодували ми страшно...» [4]

Варто зазначити, що Бородянський район знаходиться на Поліссі, є приміським, і ніколи не був виключно сільськогосподарським. Значна частина його мешканців була зайнята на підприємствах з переробки лісу, випалу деревного вугілля, виробництва скловиробів та роботою на залізниці, де по картках видавалися деякі продукти.

Станом на перше січня 1933 р. в Бородянському районі проживало 35493 людини, 2446 з яких померло протягом цього ж року. Причому майже половина з них – у травні-липні, коли смертність від голоду досягла свого піку. Народилося у тому ж році 454 дитини. Таким чином протягом 1933 р. населення району скоротилося на 1992 жителі. Сьогодні очевидно, що більшість загинула від голоду, хвороб та інших причин, пов'язаних із недоїданням. Адже до Голодомору і після нього народжуваність в районі завжди перевищувала смертність.

Хоч в Бородянському районі від голоду постраждало відносно менше людей, ніж в зерносіючих регіонах України, про що свідчать факти переселення селян з Бородянщини у 1934 р. на Полтавщину та Харківщину, де від голоду повимирали цілі райони, його населенню теж довелося не легко. За 1932–1933 рр. від голодомору від голодомору тут загинуло майже 7% населення, було розкуркулено понад 2000 селян, частину з яких виселили за межі України. Ці страшні події назавжди закарбувалися у пам'яті людей, яким довелося їх пережити.

Список використаних джерел:

1. Газета «Вперед», 21.06.1990.
2. Михайлюк С.М. «Рідної землі трагічні дні» рукопис.
3. Літопис рідного краю (Бородянщина) / упоряд.: Б.П. Іченець. – К.: ПП Харитоненка, 2002. – 464 с.
4. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / упоряд.: Л.Б. Коваленко, В.А. Маняк. – К.: Рад. письменник, 1991. – 584с.
5. Національна Книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Київська область / Упорядн. Гай А. І.; Гол. ред. кол. Ульяновченко В. І. – Біла Церква: МП Вид-во «Буква», 2008. – 1376 с.

Горюнова Є.О.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

ІНСТИТУТ «ЛІШЕНЦІВ» У КРИМСЬКОМУ СЕЛІ ЯК ПРАКТИКА ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

Однією з тоталітарних практик радянського режиму можна вважати інститут «лішенців», тобто осіб, позбавлених права обирати та бути обраними до органів влади. Категорія «рішенців» формується в Радянській Росії, а потім вже і в СРСР на тлі боротьби з «буржуазно-поміщицькими елементами», від посягань яких намагалася захистити себе держава диктатури пролетаріату.

В період громадянської війни ця практика не мала масового характеру, бо стосувалася невеликої частини населення, яка мала серед народних мас репутацію «пригноблювачів та експлуататорів трудового народу». До того ж вибори у той час були досить рідким явищем. Але ситуація радикально змінюється після проголошення нової економічної політики – коло осіб, позбавлених виборчих прав суттєво збільшується за рахунок приватних підприємців та торговців в містах, а також сільських господарів. Більшовики розуміли, що селяни, які досягли певних економічних успіхів та створили міцні господарства, будуть претендувати й на політичну владу на селі. Але цього не можна було допустити, бо більшовик вважали головною опорою на селі бідняцькі маси як авангард подальшої політики колективізації. Саме тому тих, хто мав певну економічну незалежність радянська влада позбавляє політичних прав та репресує.

Вперше «лішенців» згадуються в Конституції Кримської соціалістичної радянської республіки, прийнятої 10 листопада 1921 р. Згідно з нею, у виборах не могли приймати участі: 1) особи, що застосовують найману працю з метою отримання прибутку; 2) особи, які живуть на нетрудові доходи; 3) приватні торговці, торгові комісари та посередники; 4) службовці та агенти колишньої поліції,

корпуси жандармів, охоронних відомств і членів царської родини; 5) визнані душевнохворими; 6) засуджені за злочини [1].

У Конституції Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки (КрАРСР), прийнятої VI з'їздом Рад Криму 5 травня 1929 р., до категорії «лішенців» потрапили інші особи: монахи та священники, учасники «бандитських загонів та колишній командний склад білогвардійської армії». До того ж було розширено саме поняття «нетрудові доходи», якими стали вважати вже не тільки використання найманої праці, але й продаж селянами частини врожаю на ринку.

16 серпня 1923 р. КримЦВК затвердив «Інструкцію щодо проведення виборів до міст рад та сільрад», де було зазначено, що виборчого голосу не мають ті, хто застосовує найману працю, має нетрудові доходи, а також займається торгівлею або надає посередницькі послуги [2].

У 1924–25 рр. інструкції щодо виборів до Рад продовжують розширяти коло «лішенців» – до них відносять вже й тих, хто критично висловлюється щодо радянської влади та комуністичної партії. Це призводить до швидкого зростання числа осіб, позбавлених виборчих прав.

Кампанії щодо позбавлення виборчих прав походили по всьому Криму та мали значний масштаб. Наприклад, в Ічкінській сільраді права голосу на виборах було позбавлено 379 особи (25% від усіх виборців), в Ленінській сільраді – 143 людини (24,3%), а в Карасанській сільраді – 172 особи (20%) [3].

Найбільша кількість «лішенців» була серед німецьких селян, які традиційно вважалися добрими господарями. У 1926 р. в Криму було позбавлено виборчого права 3180 німців – 17% від усіх виборців-німців [4].

У 1926 р. інструкція ВЦВК щодо порядку виборів до рад пропонувала брати до уваги не тільки походження виборців, але й рід занять. Тому до «лішенців» потрапляли вже й середняки та бідняки, які змогли купити інвентар та худобу, налагодити хазяйство. Наприклад, тільки в Ак-Мечетському районі було 254 справи щодо позбавлення виборчого права, які стосувалися селян, що мали від 6 до 15 десятин землі, не більше 2 коней та корів або волів [5]. Це означало, що «куркулями» робили тих селян, хто самостійно працював на землі, намагаючись хоч трошки поліпшити своє матеріальне становище. Виборчого права позбавляли й тих селян, які торгували на ринку надлишками своєї продукції – їх називали спекулянтами.

Дуже часто політичних прав позбавляли селян, які вимушені були застосовувати найману працю через хворобу або інвалідність. Наприклад, мешканця селища Караджа Ак-Мечетського району М. Апанасенко позбавили виборчих прав за використання найманої праці, але він вимушений був взяти батрака тільки одного разу, коли хворіла його дружина [6]. С. Бекмамбетов був позбавлений виборчого права за те, що взяв найманого робітника, коли хворів малярією. Незважаючи на те, що в нього не було ніякої власності, а селяни захищали свого сусіда, радянська влада не поновила Бекмамбетова в правах, хоча він скаржився у КримЦВК [7].

Під розкуркулення та позбавлення виборчих прав все частіше потрапляють середняцькі господарства та навіть бідняцькі. Так, «лішенцями» визнали сім'ю Махотіних з селища Абла-Годжі, яка на 6 дітей мала одне пальто та 5 пар взут-

тя. На момент конфіскації з продуктів в них було 8 пудів борошна та один пуд м'яса [8].

З 1928-29 рр. радянська влада розширює політичні репресії на тлі впровадження колгоспів. В довідці КримЦВК від 12 листопада 1929 р. говориться про «твердий курс на позбавлення виборчих прав, насамперед, куркульсько-експлуататорського та непманського елементів» [9]. Це призвело до зростання кількості «лішенців» серед кримських виборців: якщо в 1928 р. в Криму було 20% позбавлених виборчого права від загальної кількості виборців, то в 1929 р. – вже 24,6%. І це враховуючи той факт, що великих господарств майже не залишилося в Криму – ділянок в 35 десятин залишилося тільки 2% [10].

З початком колективізації місцеві сільради починають позбавляти виборчих прав усіх, хто не підтримує політику більшовиків на селі. Так, Воїнська сільрада позбавляє виборчих прав усіх селян, які були проти вступу до колгоспу. Ташкуйська сільрада позбавляє політичних прав селян, яких вона вважає «шкідливими елементами села» [11]. Таким чином, колективізація запускає ще один з важелів політичних репресій. Будь-яка незгода з настановами партії та радянської влади ставали приводом для того, щоб не пустити до сільрад «неблагонадійних елементів».

Механізм позбавлення виборчих прав був однаковий: спочатку рішення приймали на рівні сільради (дуже часто за допомогою груп бідноти), потім «лішенця» розкуркулювали, арештовували та відправляли на пункти Державного політичного управління (ДПУ), де співробітники НКВС вже остаточно вирішували долю селян. Як правило, їх чекало заслання в північними регіони держави.

Щоб відновити свої політичні права «лішенцю» або члену його сім'ї потрібно було відпрацювати п'ять років на держпідприємстві, куди їх не брали. Тому вони вимушені були їхати до віддалених районів, шукати роботу на великих будівництвах, де була велика потреба в працівниках. Тому вони вимушені були погоджуватися на будь-яку роботу, щоб вижити та прогодувати родину. Кримський селянин М. Цігоніас, якого позбавили виборчих прав та майна, писав у заяві, що його ніде не беруть на роботу, біржа не ставить його на облік, тому він приречений на неминучу смерть [12].

Суворі випробування очікували і членів сім'ї «лішенця», які також втрачали усі політичні права. Для того, щоб їх відновити потрібно було повністю відмовитися від своїх найближчих родичів – батьків, чоловіка або дружини, дітей. Це було справжню трагедією для тисяч кримчан.

Для того, щоб відновити економіку після революції та громадянської війни більшовики на певний час відмовляються від створення колгоспів та запроваджують нову економічну політику, дозволяючи селянам самостійно працювати на землі, брати землю в оренду та використовувати для її обробки працю найманих робітників. Це призводить до появи в кримському селі міцних самостійних господарів, які стають загрозою політичного курсу РКП (б) на селі. Отримавши можливість працювати в сільрадах, такі селяни мали можливість повністю дискредитувати владу більшовиків.

Щоб захистити себе від будь-яких проявів критики та не зустрічати опору при проведенні свого поличного курсу на селі, більшовики використовують інститут позбавлення виборчих прав неугодних режиму осіб.

В кримському селі під категорію «лішенців» потрапляють в основному середняцькі господарства, а іноді навіть бідняки, які намагалися багато працювати та вирватися зі злиднів.

Таким чином, радянська влада свідомо позбавляла кримське село найбільш дбайливих господарів, бо вони ставали перешкодою на шляху до масової колективізації.

Список використаних джерел:

1. Собрание узаконений и распоряжений рабочего и Крестьянского правительства Крымской социалистической советской республики, 1922, № 1. С. 1-2.
2. Державний архів в Автономній Республіці Крим (ДААРК), ф. 1, оп. 1, спр. 289, арк. 29
4. ДААРК, ф.1, спр. 403, арк. 28.
5. Центральний державний архів Російської Федерації (ЦДА РФ), ф. 2313, оп. 15, спр. 244, арк. 17.
6. ДААРК, ф. Р-1046, оп. 1, спр. 47, арк. 22.
7. ДААРК, ф. Р-1046, оп. 1, спр. 47, арк. 26.
8. ДААРК, ф. Р-1046, оп. 1, спр. 59, арк. 1-5.
9. ДААРК, ф. Р-1046, оп. 1, спр. 250, арк. 15.
10. ДААРК, ф. Р-663, оп. 1, спр. 1728, арк. 1.
11. Російський державний архів соціально-політичної історії, ф. 17, оп. 16, спр. 541, арк. 17.
12. ДААРК, ф. Р-1046, оп. 1, спр. 457, арк. 52.
13. ДААРК, ф. Р-1056, оп. 1, спр. 314, арк. 31.

Кемал Е.Р.,

студентка

Таврійського національного університету

імені В.І. Вернадського

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ МУСУЛЬМАНСЬКИХ КУЛЬТОВИХ СПОРУД КРИМУ У 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Іслам має невід'ємний зв'язок з історією, культурою та звичаями кримсько-татарського народу, довгий час радянська влада пропагувала та насаджувала атеїстичну політику, а пізніше зовсім депортувала усіх мусульман Криму, вищеназвані події призвели до того, що на півострові не залишилось мусульман та не діяли мечеті.

Сьогодні, кримськотатарський народ Криму переживає процес культурно-національного відродження, релігійний аспект відіграє головну роль у цьому питанні, що обумовлює актуальність цієї теми. Слід відзначити, що більшість мусульманських споруд Криму так і не були реставровані упродовж третього десятиліття перебування мусульман на півострові.

Стан дослідження проблеми. Окремі аспекти даної проблеми розглядалися у працях – Е. С. Муратова, Г. Н. Кондратюка. Останній автор на базі архівних джерел описав діяльність «Спілки войовничих безбожників» у Кримській АСРР [1; 3; 4].

Метою даного дослідження є аналіз більшовицької націоналізації мусульманських споруд упродовж 30-х років ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. У період революції комуністи не проводили політику з викорінення ісламу, а навпаки, намагались залучити мусульман у «боротьбу проти царату», у тому числі використовуючи деякі мусульманські гасла. Наприклад, 20 листопада (за новим стилем 3 грудня) 1917 року було прийнято звернення радянського керівництва «До всіх трудящих мусульман Росії та Сходу», у якому говорилося:

«Мусульмани Росії, татари Поволжя і Криму, киргизи і сарти Сибіру і Туркестану, турки і татари Закавказзя, чеченці і горці Кавказу, всі ті, мечеті, молитовні дома яких руйнувалися, вірування і звичаї яких зневажалися царями і гнобителями Росії! Відтепер ваші вірування і звичаї, ваші національні і культурні установи оголошуються вільними і недоторканими» [2, с. 90-91].

Обіцяне дотримане не було. Одразу після створення СРСР була ліквідована мусульманська система установ. Таврійський муфтіят припинив своє існування, місце цієї організації зайняло Народне управління релігійними справами мусульман Криму, цей новий «релігійний» центр проіснував до 1928 року. У 1925 році створена організація «Спілки войовничих безбожників», котра активно займалась впровадженням атеїстичної політики, у 1930 році до партії увійшли 6500 кримських татар. Завдання цієї організації були наступні: винищення мусульманських книг, написання атеїстичної літератури та підручників для школи та університетів, широка пропаганда серед населення.

Атеїстична пропаганда проводилась у різноманітних формах – це публічні лекції, театральні вистави, листівки і багато іншого. Але, не дивлячись на усі зусилля радянської влади відвернути мусульман від ісламу, нічого не виходило, аналітичні звіти про ступінь релігійності мусульман Криму повторювали теж саме *«релігійність серед татар дуже велика»* [3, с. 474-478].

Дійсно, про сильні мусульманські традиції говорить той факт, що навіть атеїсти серед кримських татар (котрих було дуже мало) не могли ображати сам іслам, а тільки вели агітацію проти священнослужителів. Останні мали великий авторитет серед кримськотатарського населення, але у 30-х роках ХХ ст., через матеріальні труднощі багато хто відмовився від посади мулли, а їх місця займали (не без втручання радянської влади), звичайні мусульмани, які дотримувались релігії на побутовому рівні.

Радянська влада не змогла домогтися бажаного результату і почала діяти силовими методами. 1928 році мусульманські общини Криму були переведені під

юрисдикцію Духовного управління мусульман Європейської частини СРСР та Сибіру (ДУМЄС). З 30-х років почалась енергійна ліквідація культових будов [6, с. 22], часто – руйнування мусульманських храмів, все це відбувалось начебто через: «непроходження перереєстрації, невиконання взятих зобов'язань за договорами, а також і розпад релігійних товариств...» [3, с. 474-478].

Обмеження певних побутових потреб показало справжнє обличчя радянської влади – старі мечеті, надгробні плити були зруйновані і використані як будівельний матеріал, а будівлі храмів відводилися під фабрики, склади, державні установи. Радянська влада зустрічала опір зі сторони кримських татар, але захистити мусульманські храми їм так і не вдалося. Безжально і по-варварськи пам'ятки мусульманської цивілізації знищувалися, межі між профанним і сакральним були стерті, люди зі своїм світоглядом ставали сірою масою.

До Першої світової війни на півострові діяло 929 мечетей. До 1 січня 1930 року у Кримській АСРР офіційно закрито 280 будівель. До 1 березня 1931 року було закрито 106 мечетей, дві молитовні, з низ одразу зруйновані 51 об'єкт [1].

Наведемо декілька прикладів подальшої долі деяких кримських мечетей.

У мечеті Джума-Джамі, яка знаходиться у Семейзі, у 1922 році був зруйнований мінарет, а сам храм використовувався як дитячий садок, у 1950 році тут було розміщено відділок міліції, з 1965 року мечеть стала пансіонатом для відпочинку робітників Криворізького гірничо-збагачувального комбінату. На даний момент мечеть відновлена.

Бахчисарайська мечеть Ісмі хан Джамі, була побудована приблизно у XVI – XVIII ст., ця культурно-історична цінність використовувалась як склад до 15 квітня 1986 року, тоді будівля отримала статус об'єкта культурної спадщини місцевого значення за рішенням Кримського облвиконкому № 164. На початку XXI ст. були заплановані реставраційні роботи, але вони досі не були проведені.

Мечеть Йилдирим-Джами у Білогірську, побудована приблизно у XVIII – XIX ст., у 1938 році була закрита, до сьогоднішнього дня будівлю використовують як житловий будинок.

Мечеть Джума-Джамі у Євпаторії, котра була побудована відомим османським архітектором Ходжою Синаном у XVI ст., у період радянської влади храм став музеєм атеїзму, у 1990 році мечеть повернули віруючим, декілька років назад вона була повністю відреставрована.

Ускут-Джамиси, мечеть у Алушті (с. Привітне), побудована у 1825 році, під час радянської влади тут розміщувалися бараки, склади і навіть будинок культури. У 2007 була почата реставрація мечеті [5].

Мечеть у Гурзуфі, побудована у 80-ті роки XIX сторіччя, цьому храму вдалось витримати навіть землетрус 1927 року. Радянська влада не пощадила цю мечеть, зруйнувавши її мінарети, тут був розміщений склад, трохи пізніше будівля була розібрана. Сьогодні гарними мінаретами цієї мечеті можна помилуватися лише на фотознімках, які були зроблені у XX столітті.

Висновок. Таким чином, до 40-их років XX століття були ліквідовані усі мечеті півострова. Мусульмани Криму не мали можливості виконувати усі основні вимоги ісламу. Крім того, мусульмани не могли здійснювати хадж. Але кримські

татари попри заборони таємно виконували п'ятикратну молитву, тримали піст і т. д. Для атеїстичної держави віруючі були головною опозицією, можливо, міцні мусульманські устої у звичаях кримськотатарського народу стали причиною його депортації.

У цій статті був проведений аналіз подій 30-х років ХХ ст. у Криму, була вивчена тема націоналізації мусульманських пам'ятників культури Криму. Слід відмітити, що згадані події відбувалися у результаті проведення антирелігійної політики радянської влади. Причинами невдалого впровадження нового світогляду серед мусульман Криму: неоднорідне релігійно-етнічне населення Криму, радянська влада не продумала певну методологію роботи у таких умовах; міцні мусульманські традиції у житті кримських татар, які заважали проведенню атеїстичної політики, через це радянська влада не могла прямо дискредитувати мусульманські звичаї, тому намагалась усілякими засобами принизити авторитет духовних діячів, що у подальшому призвело до руйнування та ліквідації мусульманських пам'яток культури.

Список використаних джерел:

1. Булатов, Айдер. Ислам в Крыму: от трагического прошлого к проблемам современности[электронный ресурс] // И.Д Медина – <http://www.idmedina.ru/books/islamic/?4166>.
2. Ко всем трудящимся мусульманам России и Востока//Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР – М. 1942. – С. 90-91
3. Кондратюк, Г.Н. Деятельность «Союза воинственных безбожников» в Крымской АССР в контексте национальной политики межвоенного периода / Г.Н. Кондратюк // Сіверщина в історії України – № 6 – С. 474-478
4. Муратова Э.С. Ислам в современном Крыму: индикаторы и проблемы процесса возрождения. – Симферополь, 2006. – С. 143-146.
5. Мечети Крыма [электронный ресурс] // Мусульманский путеводитель в Украине – <http://imuslim.net/index.php>.
6. Решения IV пленума ОК ВКП(б). Декабрь – 1929 [Текст]. – [Симферополь]: Крым. гос. изд-во, [1930] (1-я гостиполит. «Крымполиграфтреста»). – 90 с.

Сердюк В.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Університету державної фіскальної служби України

«ЧЕТВЕРТИЙ ПОДІЛ» ПОЛЬЩІ І ВСТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ

Минуле ХХ століття ввійшло в історію як період епохальних змін, які торкнулися практично всіх сфер життєдіяльності суспільства. Особливе значення відводиться подіям Другої світової війни, в ході якої були не тільки змінені кордони в Європі та світі, але й долі окремих людей і цілих народів. Німеччина і СРСР здійснили четвертий поділ Польщі, в ході якого вирішувалося українське питання.

12 серпня 1939 р. У Москві розпочалися англо-франко-радянські переговори, метою яких було укладення військової конвенції, спрямованої проти загрози гітлерівського нападу.

24 серпня 1939 року в Москві був підписаний Договір про ненапад між Німеччиною та СРСР і таємний додатковий протокол про «розмежування сфер обопільних інтересів у Східній Європі». В другому пункті йшлося про можливий перерозподіл територій: «На випадок територіально-політичного перелаштування областей, що входять до складу Польської держави, мета сфер інтересів Німеччини і СРСР буде приблизно проходити по лінії річок Нарев, Вісли, Сяну» [1, с. 636].

Підготовка до вторгнення в Польщу розпочалася зразу після укладення радянсько-німецького пакту. Червона армія отримала завдання не стільки звільнити територію Західної України, а розгромити Військо Польське і ліквідувати Польщу як державу [2].

Своє ставлення до цих подій Сталін визначив так: «Знищення цієї держави в нинішніх умовах означало б однією фашистською державою менше! Що поганого було би, коли б унаслідок розгрому Польщі ми поширили соціалістичну систему на нові території і населення» [3, с. 181-182].

Керівництво СРСР не поспішало виконувати умови таємного протоколу, шукаючи привід, який би виправдовував вступ Червоної Армії на територію сусідньої держави. Кремль чекав того моменту, коли гітлерівці підйдуть до лінії розмежування інтересів Москви і Берліна, щоб скористатися ситуацією і виступити захисником інтересів західних українців і білорусів.

До кінця вересня 1939 р. Польща була поділена між Німеччиною та Радянським Союзом. 27–28 вересня 1939 р. у Москві відбулися переговори між Головою Раднаркому, народним комісаром закордонних справ СРСР В.Молотовим і міністром закордонних справ Німеччини Й. фон Ріббентропом. У підсумку переговорів було підписано «Німецько-радянський договір про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною». Крім лінії кордону, нанесену на окрему карту і описану в додатковому протоколі, сторони погодилися на взаємне невтручання у «необхідний державний переустрій», який проводитиме на території на Захід від зазначе-

ної лінії німецький уряд, і на території на Схід від цієї лінії – уряд СРСР. Відповідно до договору про дружбу і кордон 4 жовтня Молотов підписав разом із послом Німеччини в СРСР Шуленбургом додатковий протокол, яким затверджувалися нові кордони між двома імперіями [4, с. 252]. Наприкінці жовтня 1939 р. прикордонні війська НКВС Української РСР та Білоруської РСР дістали завдання у стислі терміни встановити охорону на новому кордоні і забезпечити належний порядок. На початку прикордонна смуга встановлювалась шириною 500 метрів.

Розмежування кордону між СРСР та Німеччиною тривав кілька місяців. Німецькі військові не заважали топографічним зйомкам радянських фахівців і демаркації кордону, що відбувалися в осінній та зимовий періоди. 27 лютого 1940 р. було закінчено встановлення прикордонних знаків на відстані близько 1500 км радянсько-німецького кордону. Загалом було встановлено 2820 прикордонних стовпів.

2 березня 1940 р. Рада Народних Комісарів СРСР і ЦК ВКП (б) прийняли спільну постанову «Про охорону держкордону у західних областях УРСР і БРСР», на розвиток якої 3 квітня РНК УРСР і ЦК КП(б)У постановили переселити жителів 800-метрової прикордонної смуги у західних областях УРСР і очистити її від будівель. Виселення понад 100 тисяч осіб нагадувало бойову операцію прикордонних військ під керівництвом партійних і радянських органів.

У результаті четвертого поділу Польщі Західна Україна виявилася розрізаною старим і новим кордонами, а місцеве населення збурене переселеннями і впровадженням нових форм господарювання та політичного життя. По обидва боки кордону між СРСР і Німеччиною люди опинилися в лещатах тоталітарних режимів. Під владу Німеччини потрапили 22,1 млн. мешканців довоєнної Польщі, а СРСР – 13,2 млн. [5, с. 25].

На анексованих землях радянська влада в принципі не бажала мати ніяких політичних опонентів, навіть потенційних. Вістря боротьби радянських органів державної безпеки спрямовувалось проти польського та українського національного руху. Силові методи використовувались не лише для насаджування радянського режиму, а насамперед для викорінювання найменших залишків польської державності й тотальної боротьби з українським національним рухом.

Список використаних джерел:

1. Документы внешней политики СССР. – Т. XXII. – Кн.1. – М., 1992.
2. Катынь: пленники необъявленной войны: Документы и материалы. – М., 1999.
3. Димитров Г. Дневник (9 марта 1933 – 6 февраля 1949). – София, 1999.
4. Трубайчук А.Ф. Брудершафт двох диктаторів ХХ століття: політика в портретах. – К., 1993 р.
5. Даниленко В. Нацистський окупаційний режим на території Польщі у 1939–1941 рр. // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Випуск 13. – К., 2004.
6. Л.Трофимович Четвертий поділ Польщі та українське питання // Матеріали міжнародної наукової конференції / Відповідальний редактор: Лесагова Л.В.-К., 2011. – 800 с.

Татарченко О.Б.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії, політології та українознавства
Херсонського національного технічного університету

АНТИРЕЛІГІЙНА ПРОПАГАНДА В СРСР У ПОВОЄННІ РОКИ (НА МАТЕРІАЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛ. УРСР)

Сьогодні пропаганда та релігія все більше впливають на суспільний розвиток України зокрема та Європи і світу взагалі, тому досвід радянського періоду, коли державний апарат, озброєний комуністичною ідеологією, стримував розвиток релігій в радянському суспільстві, є достатньо актуальним. Після Другої світової війни державна політика Радянського Союзу щодо Руської православної церкви (РПЦ) та інших християнських церков формувалася під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. З одного боку, радянська влада прагнула використати християн для посилення впливу у міжнародній політиці, а з іншого – розвиток релігій, зважаючи на комуністичний світогляд, треба було взяти під контроль та поступово знижувати активність віруючих, яка зросла під впливом війни.

Головна роль у просуванні в маси марксистсько-ленінської ідеології та поширенні атеїстичної агітації в регіонах України належала відділам пропаганди і агітації місцевих комітетів КП(б)У, осередкам Всесоюзного ленінського комуністичного союзу молоді (ВЛКСМ), культурно-просвітницьким закладам і засобам масової інформації.

Певний внесок у розробку цієї проблеми вже зробили такі українські вчені як: П. М. Бондарчук, Л. І. Капітан, Г. М. Маринченко, О. В. Тевікова, Н. В. Шліхта та ін. Однак проблема проведення антирелігійної пропаганди в Херсонській обл. УРСР в повоєнний період до цього часу комплексно не досліджувалася, тому метою цієї роботи є спроба висвітлити її, використовуючи архівні документи.

Зважаючи на те, що перемога СРСР у Другій світовій війні викликала бажання використати РПЦ для утвердження свого впливу у звільнених православних країнах, політика щодо релігії набула ліберальних рис. Тому в другій половині 1940-х рр. переважала опосередкована антирелігійна пропаганда, спрямована на популяризацію матеріалістичного світогляду в радянському суспільстві.

На завершальному етапі Другої світової війни тематика заходів, які проводили відділи пропаганди і агітації Компартії були орієнтовані на виконання наказу Сталіна № 70 від 1 травня 1944 р., на вивчення доповіді Сталіна, присвяченій 27-й річниці Жовтневого перевороту і наказу Верховного головнокомандувача від 7 листопада 1944 р. № 220.

Серед лекцій, доповідей і бесід переважали теми присвячені перемогам над нацистською Німеччиною та її союзниками: «Сталінська стратегія і тактика радянського командування», «Партія Леніна-Сталіна натхненник і організатор перемог радянського народу», «Партизанський рух у Вітчизняній війні», «Робочий клас і Вітчизняній війні», «Радянські жінки у Вітчизняній війні» та ін.

Зустрічалися теми присвячені перевагам комуністичного устрою в СРСР: «Всесвітньо-історичне значення перемоги радянської революції в нашій держа-

ві», «Переваги радянської системи господарства», «Нові успіхи народного господарства Радянського Союзу» тощо [1, арк. 2, 11].

У перші повоєнні роки лекторські групи Херсонського обласного обкому ЛКСМУ та районних осередків комсомолу також зосереджували свою увагу на патріотичній тематиці. Так члени груп доповідачів, яких було відзначено у «Доповіді про роботу лекторської групи» за 1947 р. як найкращих, виступили з такими доповідями: «Про хоробрість і мужність» (тов. Двигаленко), «Сталінська Конституція – найдемократичніша у світі» (тов. Пензов), «Бойовий шлях Ленінського комсомолу» (тов. Лаптев) та ін. [2, арк. 1-4].

Важливим напрямом пропаганди була агітація серед селян під час жнив і під час сівби. Так, відділ пропаганди і агітації Херсонського обласного комітету КП(б)У, визначив на 1949 рік приблизну тематику лекцій, доповідей і бесід на період весняної сівби. Серед них, окрім сільськогосподарських тем і питань соціалістичного будівництва, були теми матеріалістичного характеру: «Сталінський план перетворення природи», «Мічурин – творець нової епохи у розвитку дарвінізму» та ін. [3, арк. 21-22].

Після того, як радянське керівництво розчарувалося у використанні РПЦ та інших християнських конфесій на міжнародній арені, на рубежі 1940-х–1950-х рр., серед пропагандистських тем з'являються доповіді, присвячені релігії. Так, в «Приблизній тематиці занять семінару секретарів райкомів партії при обкомах, крайкомах ВКП(б) і ЦК Компартій союзних республік» 1950 р., уперше з'являється тема «Марсизм-Ленінізм про релігію» [4, арк. 128].

Серед пропагандистських заходів комсомолу антирелігійна тематика виокремлюється в окремий напрям роботи в 1951 р. Так, лекторською групою Білозерського РК ЛКСМУ була прочитана лекція «Походження людини». У той же час завідувач військово-фізкультурним відділом Херсонського обкому ЛКСМУ тов. Меліховський критикував білозерських комсомольців за те, що вони недостатньо займаються антирелігійною пропагандою. Він відзначав, що протягом 1951 р. були зафіксовані випадки, коли молодь поповнювала громади баптистів, а члени комсомолу відвідували церкви. Зокрема, комсомолка Є.М. Здибай взяла участь у вінчанні подруги [5, арк. 23 зв.].

Натомість зростала кількість молоді, яку залучали до участі у політичній просвіті Херсонської обласної комсомольської організації. Станом на 1 жовтня 1954 р. комсомольцями створено 887 політшкіл і кружків, що налічували 16998 слухачів. У 350-ти школах першого року навчання проходили навчання 7489 осіб, у т.ч. 1310 несоюдної молоді, у 285-ти школах другого року навчання – 5341, у т.ч. 874 несоюдної молоді, у 163-х кружках по вивченню історії КПРС (основного типу) першого року навчання – 3030, у т.ч. 448 несоюдної молоді, у 89-ти кружках по вивченню історії КПРС (основного типу) другого року навчання – 1138, у т.ч. 160 несоюдної молоді.

Кружків по вивченню історії КПРС (підвищеного типу), діалектичного та історичного матеріалізму та політичної економії в обласній комсомольській організації не існувало.

Разом із тим у компартійній мережі займалося 1752 особи, у т.ч. 241 особа несоюдної молоді [6, арк. 23 зв.].

Важливу роль у проведенні антирелігійної пропаганди відігравали заклади культури. Приміром, у клубах і бібліотеках Херсона 18–19 вересня 1953 р. були прочитані лекції: «Сон і сновидіння», «Наука і релігія», «Будова всесвіту» та ін., а також демонструвалися фільми з відповідною тематикою. У херсонських клубах ім. Шмідта та Будтреста № 45 організовувалися молодіжні вечори, в червоних кутках гуртожитків відбувалися «гучні читки» та бесіди на антирелігійні теми [7, арк. 26].

Починаючи з 1954 р., друкований орган Херсонського обласного і міського комітетів КП(б)У, обласної і міської рад, депутатів трудящих «Надніпрянська правда», теж був залучений атеїстичної пропаганди. Так, у номері газети від 13 серпня 1954 р. було опубліковано статтю «Підвищувати рівень науково-атеїстичної пропаганди», в якій йшлося про те, що «одним з найживучіших пережитків ідеології експлуататорського суспільства, який ще залишився в свідомості значної кількості радянських людей, – є релігійні вірування, релігійні забобони. Ці забобони отруюють свідомість радянських людей, заважають їх активній участі в будівництві комуністичного суспільства». Далі піддавалися критиці Складовська, Голопристанська, Цюрупинська і Генічеська партійні організації, а також ЛКСМУ, ВНЗ, школи і заклади культури Херсонської обл., через слабку роботу з проведення атеїстичної пропаганди [8, с. 1].

21 серпня 1954 р. у цій же газеті вийшла друком стаття М. Гладишева «У полоні релігійних забобонів», у якій розповідалося про випадок, що стався на розширеній нараді артїлі ім. Ворошилова у с. Великі копані Цюрупинського р-ну. Голова артїлі тов. Степанов закликав у день православного свята Преображення Господнього «основі сили кинути на збирання помідорів і кавунів, на відвантаження зерна та силосування кормів», підкресливши, що це є «бойове завдання». Після цього піднявся шум і частина людей покинула засідання.

За два дні до Великих Копанів завітав голова Цюрупинського райвиконкому К. І. Грищенко і побачив, що багато людей відзначали свято, у т. ч. молодь і всі бригадири колгоспу. Автор статті констатував: «величезної шкоди завдав колгоспові минулий четвер, тобто престольне свято, так званий «Спас». А далі дорікав комуністам, комсомольцям і працівникам культурно-освітнього фронту селища, за те, що вони «крізь пальці дивляться на те, як церковники задурманюють «відсталу» частину населення» [9, с. 2].

Таким чином, антирелігійну пропаганду, яка проводилася на Херсонщині у повоєнні роки, можна поділити на два етапи. Перший характеризувався тим, що в другій половині 1940-х рр. партійні та комсомольські організації проводили опосередковану атеїстичну пропаганду, віддаючи у своїх заходах перевагу патріотичній і матеріалістичній тематиці. На другому етапі, з кінця 1940-х рр., розпочалося проведення безпосередньої антирелігійної пропаганди, до якої долучилися заклади освіти та культури, а також друковані видання. Однак атеїстична політика не мала великого успіху серед населення Херсонської обл., про що свідчать приклади того, що люди масового долучалися до відзначення релігійних свят, а члени комсомолу брали участь у релігійних обрядах. Навіть втручання партійних і комсомольських організацій в особисте життя громадян, не зупиняли їх від участі у релігійному житті.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Херсонської області (Далі – ДАХО), ф. П. 46, оп. 1, спр. 109.
2. ДАХО, ф. П. 4, оп. 2, спр. 80.
3. ДАХО, ф. П. 46, оп. 1, спр. 964.
4. ДАХО, ф. П. 46, оп. 1, спр. 1796.
5. ДАХО, ф. П. 4, оп. 2, спр. 181.
6. ДАХО, ф. П. 4, оп. 2, спр. 259.
7. ДАХО, ф. Р. 3727, оп. 1, спр. 263.
8. Підвищувати рівень науково-атеїстичної пропаганди // Наддніпрянська правда. – 1954. – 13 серпня (№ 161 (2639)). – 4 с.
9. Гладишев М. У полоні релігійних забобонів // Наддніпрянська правда. – 1954. – 21 серпня 1954 р. (№ 166 (2644)). – 4 с.

НАПРЯМ 4. ПОСТРАДЯНСЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Андрійчук М.Т.,
*кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри видавничої справи та редагування
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського*

ЯТВЯЗЬКИЙ ПРОЕКТ: З ІСТОРІЇ СЕПАРАТИСТСЬКИХ РУХІВ І ВИДАНЬ

У добу розпаду Радянської імперії кремлівське керівництво намагалося всіляко протидіяти національному відродженню пригноблених Москвою народів. Протидія проявлялася не лише у силовому придушенні антиімперських акцій, як це було наприклад в Алма-Аті (1986), Тбілісі (1989) чи Вільнюсі (1991), але й у намаганні спровокувати розколи у національно-визвольних рухах підневільних народів та сприянні у зародженні нових і відродженні старих сепаратистських рухів, що мали бути залежними від Москви. Таким чином активно формувалися так звані «інтерфронти», кістяк яких становили активісти російської меншини в підрадянських республіках і які виступали проти незалежності цих республік. Зокрема, «інтерфронти» активно виступали проти незалежності Латвії та Естонії. Розпалювалися міжнаціональні суперечності між різними етносами в Узбекистані, Азербайджані, Молдові, стимулювався польський сепаратизм у Литві, розгортався вірмено-азербайджанський конфлікт через Нагірний Карабах тощо.

В Україні намагання проросійських та прорадянських сил створити свій «інтерфронт» провалились. Не мали успіху і кремлівські ідеї щодо реалізації в південних та східних областях України так званих проектів «Новоросії» та «Донецько-Криворізької республіки», а на Закарпатті – «русинського проекту» тощо. Водночас певним успіхом проросійських сил в Україні стало відновлення на базі Кримської області 12 лютого 1991 р. Кримської АРСР, що фактично являлась російською автономією і відразу взяла курс на приєднання до Росії.

Загальмувати процеси національного відродження та формування національної пам'яті на Українському Поліссі та розколоти український визвольний рух у цьому регіоні покликаний був так званий «ятвязький проект». Активісти цього політичного проекту, які об'єднувалися у громадсько-культурному об'єднанні «Полісьсе» (діяло з 1988 р.), стверджували, що терени Західного Полісся населяв окремий «ятвязький народ», який репрезентувала така субетнічна група українського народу, як поліщуки, що нібито походили від літописного литовського

племені ятвягів [2]. Цей рух був покликаний здійснювати ідеологічний вплив на населення Берестейщини, Пінщини і Підляшшя із етнічно невизначеною приналежністю, що самоідентифікувало себе ще із часів міжвоєнної Польщі, як «тутешні» або «тутейші», а також на поліщуків Волині, Рівненщини та Житомирщини, які в побуті розмовляли західнополіськими діалектами української мови. Очевидно, що так званий «ятвязький проект» отримав поштовх до свого розвитку не без протекції місцевих ідеологічних відділів Комуністичної партії та спецслужб Радянської імперії і був покликаний завадити розвитку української національної свідомості та історичної пам'яті як у поліських районах Волинської, Рівненської та Житомирської областей України, так і серед українськомовних районів Берестейщини, що входили до складу Білоруської РСР.

Політичними цілями Громадсько-культурного об'єднання «Полісьсе» було створення на території Південно-Західної Білорусі та Північно-Західної України нового державного утворення – «Єтвязі» (спочатку у формі автономії, а згодом – незалежної держави) [3].

Для пропаганди своїх ідей активістами «Полісься» було створено свій друкований орган – газету «Збудінне», що виходила у 1989–1994 рр., як «вистівка ГКЗ «Полісьсе», на території Білорусі у селищі Антопіль та столичному Мінську, а пізніше – в столиці Литви Вільнюсі і поширювалась на території Брестської області Білорусі, а також Волинської та Рівненської областей України. Передплачувалося це видання на теренах всього колишнього Радянського Союзу [1].

Одним з найпомітніших авторів та ідеологом ятвязького руху й очільником «Полісься» був Микола Шелягович. Членами редакційної колегії були В. Калиновський (редактор), В. Бриль, М. Герасимик, Є. Денисюк, В. Киватицький, В. Лазарук, О. Лукашук, В. Мшер, М. Минзар, О. Трушко, К. Удовидчик, М. Шелягович. Газета виходила 1 раз на два тижні.

Як зазначали члени редколегії видання в передовиці восьмого номеру за 1990 р., газету будуть «видавати на двох мовах: ятвяжуй (заходне-поліскуй) і расейскуй (з друкованнем дэ-якіх матыр'ялув по-українску чы по-былоруску) [1]. На практиці газетні матеріали друкувалися західнополіськими діалектами української мови (абеткою, наближеною до білоруської) та білоруською мовою. Однак, значно більше матеріалів були російськомовними. Зрідка подавалися публікації українською літературною мовою. Особливе місце авторами приділялося творенню так званої «ятвязької» літературної мови. У газеті навіть містилася інформація, як нею читати.

На сторінках видання важлива увага приділялася публікаціям про обряди, звичаї та фольклор поліщуків. Таким чином творився історичний наратив «Єтвязі», бо, як відомо, літературна мова, культура та історія лежать в основі будь-якого національного руху. Газета відразу взяла курс на пропаганду ідеї самостійної ятвязької держави – Єтвязі. Визнаючи, що сучасна лінгвістична наука трактує західнополіський діалект, як діалект української мови, що не має відношення до білоруської мови, М. Шелягович (перший редактор газети «Збудінне» та ідеолог ятвязького руху, філолог за освітою) інформує читачів про проведення так званої Ятвязької науково-практичної конференції, що відбулась у Мінську 13–14 квітня 1990 р. за участю багатьох радянських російських та білоруських філологів і під-

тримала курс на формування «самостійної ятвязької мови». На його думку, в перспективі слід було терміново розвивати «ятвязькомовну науково-методичну базу і всю освіту – середню та вищу – в Краї вести на ятвязькій [мові]». У разі, якщо буде неможливо організувати освітню систему на так званій «ятвязькій володі / мові» через бойкот цієї ідеї населенням Західного Полісся, автор пропонує все ж здобувати освіту поліщукам українською мовою [3].

З аналізу номерів видання зрозуміло, що редакції бракувало якісних матеріалів (насамперед історичної тематики та літературно-художніх творів), написаних тими поліськими авторами, що були апологетами «Єтвязі». Очевидно, з цієї причини у періодиці час від часу вміщувались матеріали українських авторів та видатних постатей української історії, що походили з Полісся. Таким чином в газеті з'явилися вірші та біографічна довідка про відомого українського поета, що представляв добу «Розстріляного відродження», Дмитра Фальківського (справжнє прізвище Левчук), котрий походив з Берестейщини. У кількох номерах видання друкувались уривки з твору «Армія без держави», що належав перу засновника Української повстанської армії «Поліська Січ» Тарасу Бульбі-Боровцю. Були вміщені й інші матеріали українських авторів.

Громадсько-культурне об'єднання «Полісьсе» (далі – ГКО «Полісьсе») намагалось здобути певний вплив у Білоруському народному фронті (далі – БНФ) через входження своїх членів в цю організацію. Однак, БНФ не визнав поліщуків окремим ятвязьким народом, через це члени ГКО «Полісьсе» вийшли з нього. З Народним рухом України (далі – Рух), за твердженням лідера об'єднання, суперечностей не було. А окремі члени управи ГКО «Полісьсе», входили і до керівних структур Руху. Зокрема, це стосувалось волинського поета Віктора Лазарука, уривки з окремих творів якого друкувались в газеті «Збудінне». Членами ГКО «Полісьсе», а одночасно активістами Руху були професор Є. Денисюк зі Львова, а також В. Давидюк та Г. Аркушин з Луцька [3]. Однак, згодом ці діячі відійшли від діяльності в ГКО «Полісьсе» та редакції газети «Збудінне».

Особливої підтримки ідеї ятвязького проекту в Україні не знайшли. Після зникнення у 1991 р. Радянської імперії діяльність ГКО «Полісьсе» обмежувалася українськими етнічними землями Білоруської держави. Однак, ідеологам «Єтвязі» не вдалося нав'язати свої погляди навіть українцям Берестейщини, так само, як не вдалося створити й окрему літературну «ятвязьку володу» (тобто «ятвязьку мову»). У 1995 р. припинився вихід друкованого органу ГКЗ «Полісьсе» – газети «Збудінне». Лідер ятвязьких сепаратистів – Микола Шелягович, згодом переїхав до Російської Федерації. Зараз активно пропагує ідеї «Руського мира» (не «Руського мира»).

Отже, ятвязький сепаратистський проект з'явився в добу перебудови не без відома Москви і був активно підтриманий радянськими спецслужбами. На початковому етапі він був покликаний сприяти поширенню сепаратистських настроїв на Поліссі, що було заселено поліщуками – субетносом українського народу і адміністративно входило до Української РСР та Білоруської РСР, як складників Радянського союзу. Ятвязький політичний проект насамперед мав нейтралізувати прояви українського національного відродження на Берестейщині та утримати від виходу зі складу Радянського союзу як Україну, так і Білорусь. Однак, зі здо-

буттям колишніми радянськими республіками незалежності він втратив підтримку місцевої влади, а широкої підтримки у масах так ніколи й не мав. Сьогодні цей проект цікавий історикам, політологам та іншим фахівцям, що займаються дослідженням сепаратистських рухів, інспірованих зовні. Разом з цим це питання лише починає досліджуватись.

Список використаних джерел:

1. Збудітэса! / Рыдколiгiя // Збудiнне. Виставка громадсько-культурного згуртовання «Полісьсе». – 1990. – № 8 (13).
2. Полесская старина // Збудiнне. Виставка громадсько-культурного згуртовання «Полісьсе». – 1990. – № 8 (13).
3. Шелягович М. С кем идёт «Полісьсе»? / Микола Шелягович // Збудiнне. Виставка громадсько-культурного згуртовання «Полісьсе». – 1990. – № 8 (13).

Савойська С.В.,

доктор наук у галузі політології, професор,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри політичних наук

Міжрегіональної Академії управління персоналом

Лузіна Ю.В., Хомич В.В.,

студенти

Київського національного університету

будівництва і архітектури

МОВНА, БУДІВЕЛЬНА, ЗАКОНОДАВЧА ТА ІНША ПОСТРАДЯНСЬКА РЕГІОНАЛЬНА КОМУНІКАТИВНА ПОЛІТИКА ВЛАДИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Мовна, будівельна, законодавча та інша комунікативна політика є складовою політики пострадянської влади у сучасній Україні. За визначенням О. Макух, «регіональна політика – це політика стосовно усіх сфер життєдіяльності регіону, насамперед його духовної реалізації, розвитку національної системи освіти, науки, мовно-інформаційної, масмедійної політики, самоврядування з врахуванням інтересів і специфіки регіону та великих міст» [12, с. 341]. На кожному етапі розвитку держави регіональна політика мала свої особливості, які були пов'язані з розпадом СРСР, економічних зв'язків, а також – з проголошенням незалежності та проведенням самостійної мовної, будівельної, законодавчої та іншої регіональної політики. На цьому етапі регіональну політику варто розуміти не у вузькому, а у широкому значенні. У вузькому сенсі ми розуміємо регіональну політику як таку, яка здійснюється владою та українським суспільством у регіонах держа-

ви. Варто розуміти, що важливою умовою формування та розвитку будь-якої політики, зокрема і тієї, що зазначена вище, є, на думку М. Головатого, діалог між владою і суспільством [1]. Якщо такого діалогу немає, то жодна держава та її спільнота не можуть розвиватися успішно. Усі аспекти комунікативної регіональної політики взаємозалежні та взаємопов'язані. Зрозуміло, якщо центральна і регіональна комунікативна політики успішно взаємодіють в інтересах держави та усього суспільства, то це ефективно відображається на економічному розвитку держави, будівництві та мовній політиці. На загальнодержавних інтересах регіональної політики акцентує увагу Т. Бельська, яка вважає, що між центром і регіонами повинен бути баланс [12, с. 342], зокрема й на мовно-політичному, культурному, законодавчому та ін. рівнях. Утім, регіональна політика держави має забезпечувати виконання законодавства в інтересах усього суспільства і держави. Відомо, що на початку 1990-х рр. економіка в Україні була зруйнована. У зв'язку із цим не відбувалося належного фінансування цілого ряду галузей, зокрема будівельної і мовно-освітньої, які напряду залежали від стану економіки у державі. Крім цього, ці галузі страждали від неузгодженої комунікативної політики та зради національних інтересів, коли владні політики думали не про державні, а приватні інтереси. Звідси з'являється будівельне законодавство, яке «дає можливість» незаконно приватизувати державне майно та побудувати висотку у недозволеному місці. Це має пряме відношення до національної державної та регіональної політики. Якщо вона є, то певний порядок та згода присутні в усьому, зокрема й у законодавчій, мовній, будівельній, регіональній комунікативних політиках, що вивчала й аналізувала автор цього дослідження. На її думку, ефективна комунікативна регіональна політика має бути присутньою в усіх галузях і сферах, позаяк від неї залежить раціональний розвиток усіх регіонів, які існують у державі. У зв'язку із цим комунікативну політику варто розуміти як «мовленнєвий, символічний, поведінковий, вербальний, міжполітичний прямий і зворотній зв'язок політиків або тих, хто займається політикою чи до неї причетний із неполітиків» та ін. [13, с. 196-197].

Що стосується комунікативної регіональної політики у сфері мови, що розвивається у контексті законодавчої мовної політики, то вона залежала від того, на якому етапі здійснювалася і яка влада її проводила. На початку 1990-х рр. у порівнянні з іншими етапами і владами комунікативна політика у сфері мови здійснювалася більш ефективно. Це було пов'язано з багатьма чинниками, зокрема з законом «Про мови в Українській РСР», який було ухвалено у кінці 1990-х рр. Верховною Радою Радянської України, Державною програмою ..., Комплексними заходами ..., які було ухвалено на його виконання, а також – тією демократичною політикою української влади та її сподіваннями, які панували на цьому етапі. Ці сподівання були не марними – вони вилилися у великі зміни, які відбулися у сфері мовно-освітніх політичних комунікацій, що були пов'язані зі зміною мови у навчанні, з запровадженням української одномовності, переведенням російськомовного навчання на україномовне та ін. Позитивні і негативні моменти модернізації, тобто оновлення комунікативної регіональної політики, зокрема й мовної, висвітлювали у власних розвідках такі вітчизняні (П. Кононенко [2], В. Котигоренко [3], В. Кремень [4], І. Кресіна [5], О. Криви-

цька [7], В. Куєвда [8]) і зарубіжні (Д. Аріель [16], Б. Баурінг [17], Ю. Бестерс – Дільгер [10], Сальваторе дель Гаудіо [10]) та ін. науковці. Вони відзначили позитивний її розвиток на першому етапі (1991–1996 рр.) незалежної України. На другому етапі (1997–2004 рр.) мовно-законодавча комунікативна регіональна політика зазнала суттєвих змін у зв'язку зі зміною центральної і місцевої влад, які захищали не національні, а власні інтереси, що негативно відбивалися на якості голосування та ухвалення Конституції України (додатки до Статті 10, 24, 53, які гарантують навчання рідною мовою для національних меншин за державні кошти, що не забезпечує жодна держава світу). Не в національних інтересах було ухвалено такі закони як «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (1999, 2003 рр.) та «Про засади державної мовної політики», які на думку багатьох науковців, зокрема Л. Масенко [9], В. Мойсик [11], М. Товта [14], Л. Шкляра [15] та ін., не можуть існувати взагалі, позаяк розколюють українську спільноту за мовно-політичною ознакою, загрожують безпорядками, конфліктами на мовно-політичному ґрунті, війною, а також – втраченою цілісністю і неподільністю сучасної Української держави.

Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок про те, що усі сфери життя пов'язані із загальнодержавним кліматом, який панує в країні, а також – тими законами, які ухвалюються владою та політиками. Від стану економіки та національної політики залежить розвиток усіх галузей, зокрема будівельна, освітня, видавнича, законодавча, а також мовно-політична сфера. Остання залежить від культурного здоров'я нації, рівня і якості її сформованої національної свідомості та ін. Проблеми, які існують у розвитку зазначених галузей, виникли не сьогодні, а мають давню історію, яка пов'язана з владними та політичними чинниками. Що стосується будівельної справи та її законодавства, яке не є досконалим, то сучасні забудовники намагаються використати його у власних інтересах, які часто пов'язані з незаконним будівництвом та приватизацією майна.

Список використаних джерел:

1. Головатий М. Діалог між владою і суспільством – важлива засада формування української державності // Політичний менеджмент. – № 5. – 2011. – С. 20-24.
2. Кононенко П. До проблеми регіональної політики України і розвитку духовної культури // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (10-11 листопада 1994) «Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи». – К.: Інститут національних відносин і політології НАН України, 1995. – С. 35-37.
3. Котигоренко В. Версії державної національно-мовної політики як ризики // Історичний журнал. – К.: «Вища школа», 2007. – № 5. – С. 93-95.
4. Кремень В. Кремень В. Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події. – К.: Вища школа, 2001. – 231 с.
5. Кресіна І. та ін. Демократія і регіональна еліта: політико-правові проблеми влади в столиці – місті Києві: Монографія. – К.: Логос, 2005. – 316с.

6. Кривицька О. Регіональні модифікації полікультурних відмінностей України. Наукові записки / Курасівські читання – 2005. – К.: ІПіЕНД, 2006 / Сер. «Політологія і етнологія», Вип. 30, кн. 1. – С. 256-258.
7. Кривицька О. Міжрегіональний «розкол» України: чинники поглиблення // Політичний менеджмент. – К., 2008. – № 2. – С. 51-65.
8. Куєвда В. Мова і українська держава // Вечірній Київ. – 1999. – 20 березня.
10. Масенко Л. Синдром залежності. «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин» у контексті українських реалій // День. – № 45. – 2008.
11. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Ю. Бестерс – Дільгер. – Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», – 2008. – 363 с.
12. Мойсик В. Закон «Про засади державної мовної політики» не може існувати взагалі. Це визначається Конституцією / В. Мойсик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zaukrainu.org/articles/1414.
13. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. – 4-те видання, виправлене і доповнене / укладач В. М. Піча, наук. редакція Л.Д.Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. – Львів: Новий Світ. – 2000, 2015. – 516 с.
14. Політична лексика сучасного українського політика і громадянина: енциклопедичний словник-довідник / Укладач В.М. Піча; наук. ред. Л.Д.Климанської, Я.Б. Турчин, Н.М. Хоми [Колектив авторів: І.В. Алексеєнко, О.І. Романюк, М.В. Школяр та ін.]. – Львів: «Магнолія 2006», – 2017. – 438 с.
15. Товт М. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин як засіб рішення мовних проблем в Україні / М. Товт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niurr.gov.ua/ru/conference/kniga_conf/tovt.htm.
16. Шкляр Л. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин / Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. П 50 М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, – 2005. – 792 с.
17. Ariel D. La face cachée de la Révolution orange: Ukraine et le déni de son problème régional [The hidden side of the Orange Revolution: Ukraine and the denial of its regional issues] [Text] / D. Ariel // Revue d'Études comparatives Est-Ouest, – 2006. – Vol. 37. – № 4. – P. 11– 48.
18. Bowring B., Antonovych A. Ukraine's Long and Winding Road to the European Charter for Regional or Minority Languages [Text] / B. Bowring // The European Charter for Regional or Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities. – Regional or Minority Languages, – 2008. – №. 5. – P. 157-182.

Стойкова Є.С.,
*студентка III курсу напряму підготовки «Міжнародна економіка»
Університету державної фіскальної служби України*

Гордієнко М.Г.,
*кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії та політології,
Університету державної фіскальної служби України*

СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНОЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

За визначенням Transparency International, політичною корупцією є зловживання політичними лідерами ввіреною їм владою заради особистої вигоди [1]. Політична корупція є одним із найнебезпечніших видів корупції, оскільки в ній безпосередньо беруть участь суб'єкти, які приймають рішення на рівні держави та які включені у вироблення та реалізацію державної політики. Даний вид корупції відбувається на високих щаблях політичної системи і безпосередньо загрожує національній безпеці та обороні.

Досліджуючи особливості корупції в перехідному українському суспільстві, вітчизняні науковці визначають її як «українську модель економічних і політичних відносин, яка не зводиться до хабарництва, а є специфічною рисою українського способу ведення економічних і політичних справ у площині девіантної поведінки, але яка на сьогодні майже стала нормою. Ця поведінка зумовлена бажанням досить значної верстви людей досягти егоїстичних цілей (багатство, влада, уникнення правової відповідальності і т. д.) за рахунок недоліків у розвитку інститутів, порушення ролевих функцій у системі державного управління і захисту правопорядку [2, с. 40-41].

За останніми даними Транспаренси Інтернешнл (Transparency International), Україна нині знаходиться серед найбільш корумпованих держав, у яких корупція має загальнонаціональний системний характер і здійснює визначальний вплив на українську політику, економіку та інші сфери суспільного життя. Індекс сприйняття корупції в Україні за 2016 рік склав 29 балів, в результаті чого країна посіла 131 місце в рейтингу [3].

Українську багатопартійну систему складає велика кількість слабо організованих структур, сформованих за особистісним принципом, зі слабкою внутрішньою демократією та непрозорим фінансуванням, що мають низьку довіру та підтримку виборців. За таких умов партії не спроможні повною мірою виконувати основні свої функції, такі як: контроль за урядом і організація дебатів у законодавчих органах; вираження і збалансування народної волі, її трансформація в урядову політику; визначення стратегії уряду, забезпечення його відповідальності перед народом; визначення стратегії розвитку держави.

В Україні створено достатні передумови для розбудови ефективного державного механізму запобігання та протидії корупції, в тому числі і політичній. При-

йняття низки антикорупційних законів у 2014 році стало початком системної реформи з подолання корупції. Реформа включає в себе ухвалення нової антикорупційної стратегії та на її основі законів, що повністю врегульовують ключові сектори антикорупційної діяльності в країні: формування та моніторинг реалізації державної антикорупційної політики, превентивну антикорупційну діяльність (НАЗК), переслідування за корупцію (НАБУ). 8 жовтня 2015 року парламент прийняв Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції», щодо врегулювання політичних фінансів в Україні.

Незважаючи на суттєвий прогрес у реформуванні антикорупційного законодавства, влада не справилася із його впровадженням. Імплементация оновленого антикорупційного законодавства проходить без проактивної позиції основних носіїв політичної волі (Кабінету Міністрів України, Президента України, Верховної Ради України) та під величезним тиском з боку громадськості й міжнародних організацій [4]. Крім того, Закон знаходиться на початковому етапі та кардинально не впливає на зниження рівня політичної корупції.

Взагалі, існує два напрямки подолання корупції: «прямий» і «непрямий».

Прямий – це адміністративні заходи влади, зокрема, проведення адміністративної реформи та реформи дозвільно-контрольної системи з метою зменшення залежності прийняття рішення з тих чи інших питань від волі чиновників, натомість, створення чітких та прозорих процедур прийняття рішень дозвільного та контрольного характеру; реальне відділення бізнесу від влади з метою ліквідації неринкових методів втручання в економіку, створення незалежної судової системи, подолання корупції в судах; реальне та публічне покарання корупціонерів усіх рівнів за вчинення корупційних дій; превентивні законотворчі та нормотворчі дії – виявлення потенційно корупційних «правил гри» у законах та процедурах та нормативне виправлення таких правил, а також ліквідація непотрібних регуляторних актів та процедур.

Непрямий напрямок подолання корупції – це просвітницька робота, розвиток свободи слова та отримання інформації, розвиток громадських організацій. Причому таку просвітницьку роботу потрібно починати з дитячого садочка, школи та вищих навчальних закладів, створюючи суспільне несприйняття таких «дитячих» проявів корупції, як списування, «куплені» оцінки, вступ до вищих навчальних закладів поза конкурсом тощо [5].

Отже, враховуючи загрозливе становище, що склалося в українському політичному суспільстві, на думку авторів, найпершими діями держави, необхідними в напрямку подолання політичної корупції, мають бути такі:

1. Утворити політичне середовище, яке б спонукало політиків нарешті відвернутися від «набивання власних кишень» та повернутися до інтересів держави, тобто, необхідна політична воля.

2. У законодавстві України започаткувати нову категорію «політична корупція», в результаті чого внести зміни та розробити відповідні нормативні акти, а також встановити жорстку відповідальність за політично-корупційні правопорушення.

3. Утворити відокремлений державний орган із законодавчої протидії корупції в Україні, який би, в першу чергу, виявляв та терміново ліквідував прогалини у законодавстві в частині корупції.

4. Прийняти, врешті-решт, до уваги досвід зарубіжних країн у частині законодавчого визначення лобістської діяльності для виведення на «чисту воду» «культурних рішень».

5. Запровадити повне інформування суспільства про джерела фінансування виборчих кампаній.

6. Створити таке інформування суспільства, яке дасть змогу рядовим членам політичних партій вголос вимагати від свого партійного керівництва політичної волі до боротьби з політичною корупцією [6].

Отже, політична корупція в Україні буквально знищує нашу державу, оскільки напрямки внутрішньої політики Української держави переходять з рук суспільства до рук олігархів, які використовують владні повноваження корумпованих чиновників для власного збагачення. Як результат, довіра народу до української влади зменшується, здорова політична конкуренція в суспільстві зникає, а престиж України у світі падає. Тому державі необхідно працювати в напрямку подолання політичної корупції, або хоча б зменшення її чисельності.

Список використаних джерел:

1. GCP: Political corruption report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/gRyyfE>.

2. Михальченко М. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз: Монографія / М. Михальченко, О. Михальченко, Є. Невмержицький. – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – 615 с.

3. Corruption Perceptions Index 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016.

4. Альтернативний звіт щодо оцінки ефективності державної антикорупційної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://goo.gl/4E4Hn7>.

5. Маклаков А. Загадки страны Робин Бэдов // http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=8077.

6. Політична корупція в сучасній Україні / Степанюк Д.А., Ємельянов В.М. // Політичні науки. Наукові праці. Том 93. Випуск 80 – С. 72-75

Тимошенко Т.С.,
*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ ЯК ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКА ГУМАНІСТИЧНА ЦІННІСТЬ ТА ФАКТОР ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ОСНОВІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Суспільство, яке виникає в умовах переходу від тоталітарних до посттоталітарних структур, має переваги формування структур у чистому вигляді й нестачу їх, відродження у процесі становлення в країні відповідної форми. Двома головними структурами, які визначають становлення суспільства України, є громадянське суспільство й держава. Характеризуючи ступінь зрілості суспільного розвитку, будучи показником рівня саморефлексії, громадянське суспільство стає необхідним елементом суспільства, виділяючись як відносно самостійна цілісність лише у сучасному світі.

В державному суверенітеті як загальнолюдській гуманістичній цінності та факторі інтеграції українського народу, як у призмі, відбивається й концентрується багато проблем, пов'язаних з формуванням, становленням та розвитком української національної ідеї, втіленням її у практику життя української нації. Віднайти ідею, яка задовольнила б усі політичні сили та угруповання у розколотому й занадто політизованому суспільстві і влаштувала б усіх, це утопія. Однак вдало сформульована ідея здатна стати матеріальною силою, саме такою має бути українська національна ідея.

Національна ідея повинна сприяти формуванню демократичного мислення, але для цього вона сама потребує розвитку та оновлення. Тим часом, поширюється помилка, особливо на рівні масової свідомості, що ця ідея – з числа так званих «вічних». Річ у тому, що національна ідея, належачи до розряду загальнолюдських цінностей, розвивається й набуває нового осмислення у контексті із загальнолюдськими цінностями. Тому не може бути «учорашньої» національної ідеї, вона завжди орієнтована на майбутнє, завжди історична, бо випереджає історію. Втілення української національної ідеї в розбудову нового суспільства є досить складним і помітним процесом трансформації старого світу у новий, що започатковує новітню українську історію. Українська держава, щоб стати соціальною, державою добробуту, потребує радикальних перетворень. Форми соціальної Української держави стануть можливими лише на ринковій основі й трансформації суспільно-політичного життя. Довготривалі кризові явища не дали особливої актуальності і практичної значущості заходам трансформації суспільства. Втручання держави в економічну систему стало вилитися в дилему «більше чи менше держави», регуляція чи дерегуляція, централізація чи децентралізація, регіональна чи інституційна економіка. Лише шляхом реформ держави мож-

на запобігти «соціального дарвінізму», сприяти саме людському існуванню, ствердженню незалежності в існуванні держави.

Більшість нових суспільних, національних, геополітичних, економічних, соціальних культурних реалій сьогодення, процеси переходу від тоталітаризму до демократії, що пов'язані з необхідністю формування соціальної, правової демократичної держави, потребують глибокого соціально-політичного, культурологічного, світоглядного, ідеологічного осмислення. Відповідно, актуалізується потреба оновлення всієї соціально-політичної й філософської думки, розробки категоріальних засобів осягнення сучасних явищ. Слід з'ясувати й зрозуміти саму суть державного суверенітету, без чого не можна, зокрема, вирішити такі нагальні питання, як характер та межі державної влади, юридична природа територій і різних соціально-економічних систем та багато іншого. Суверенітет держави можна визначити як політичну та правову властивість державної влади, що відображає її незалежність від будь-якої іншої влади як всередині країни, так і за її межами, і полягає в праві держави самостійно вирішувати свої справи. Природа суверенітету пов'язана із соціально-економічною природою держави, якій він належить. Тому невід'ємною складовою аналізу державного суверенітету має бути вивчення соціально-економічного становища певного суспільства. Лише в цьому разі можна зрозуміти історію виникнення суверенітету, розвиток змісту цього поняття на різних етапах розвитку суспільства, визначити його природу та сутність за умов різних міжнародних ситуацій.

Реалізація державного суверенітету значною мірою залежить від вирішення проблем розвитку та діяльності націй, що, як відомо, виникають на більш пізній стадії історичного розвитку людського суспільства, ніж держава. Економічна, територіальна, мовна та психологічна спільність, зумовлена прагненням нації до побудови суверенної національної держави. На історичній арені з'являються два тісно пов'язаних між собою явища: з одного боку, становлення національних відносин, з іншого – зміцнення національної державності. Змістом національного суверенітету є насамперед різні форми політичного самовизначення нації. Отже, державний суверенітет виступає як головна форма реалізації національного суверенітету. Хоч останній виникає в історичному плані значно пізніше від державного суверенітету, у міжнародних відносинах він перебуває з ним в нерозривному зв'язку. Досягнення політичної незалежності зовсім не означає повного вирішення проблеми національного суверенітету. Він поєднує в собі і передбачає не лише самовизначення нації чи народу в політичному плані, а й досягнення економічної незалежності. Остання може перетворитися у фікцію, якщо за нею не наступлять суттєві зміни в економічному житті, не станеться відродження нації у цілому. Однією з ознак державного суверенітету є суверенітет громадянина, його права та обов'язки, що напряду залежить від економічного суверенітету. Дедалі чіткіше проявляється об'єктивна закономірність суспільного розвитку, а саме єдність суверенітету в усіх його проявах як суверенітету держави, нації, народу, громадянина. Сьогоднішній рівень економічного й політичного розвитку світового співтовариства створює можливість реального втілення в життя потреби суверенного існування та розвитку кожної держави, нації, народу. Роки незалежності Української держави засвідчать, що саме така природа суверенітету сприяла ста-

новленню нового політичного етносу, який включає механізм цілісного осмислення світу і самого себе, стимулювання творчих сил і здібностей кожного. За цієї умови формуються цінності, котрі визначають майбутнє нашої держави – демократичної, правової, незалежної, соціально-орієнтованої. Сучасний пошук парадигм побудови незалежної держави полягає у формуванні низки нових ціннісних орієнтирів. Це, зокрема: а) формування уявлення про людину як головну цінність цивілізації, як частину живої природи, адже нинішній прогрес у суспільстві неможливий без прогресу людини; б) консолідація українців як політичної нації і політичного народу, становлення її соціальної бази, формування національної еліти з виразною національною свідомістю й національними ідеалами; в) формування нових соціальних класів і верств суспільства, адекватних змін власності, переходу українського суспільства до ринкових відносин; г) формування національної свідомості, сприяння утвердженню гуманістичних ідеалів, інтелектуального потенціалу нації як найвищої цінності суспільства.

Воля нації до життя є воля влади. Перефразовуючи Ф. Ніцше, можна сказати, що нація – це линва, яка напнута між етносом, що споконвіку проживає на своїй території, і національною державою. І сучасне поняття нації – не мовне (економічне, культурне, тощо), а політичне, де відправний момент – державні рамки, якими етнос намагається оволодіти, з якими він зливається. Треба визнати вагу держави як чинника, що формує етнос у державну націю, накидаючи йому політичний, економічний, культурний устрій. Київська Русь не виникла на основі кровної спорідненості: держава була визначним чинником становлення української нації як державної й панівної. Біда української історії – це обмаль справжніх людей, які б були здатні до радикального переустрою українського буття. Влада не може належати всім, бути механічно рівною. Влада має належати кращим, які беруть відповідальність за долю нації.

Таким чином, держава виступає офіційним представником усього суспільства. Від її імені приймаються владні рішення, обов'язкові для суспільства. Тому справжнім «виходом» системи є не рішення політичної системи в цілому, а, як правило, державно оформлені рішення. Рішення, обов'язкові для суспільства в цілому, можуть виступати як рішення держави – офіційного представника суспільства, носія влади, що поширюється на всіх членів суспільства. І вони тим більше обов'язкові для суспільства, легітимізовані, чим більше держава віддзеркалює загальнонаціональні інтереси. Що стосується зденаціоналізованої особистості, позбавленої національного почуття й самобутності, то вона ніколи не може стати повноцінним громадянином держави, адже сама держава є найвищим витвором нації. Національний нігілізм і національна держава приходять у взаємне заперечення. Зденаціоналізований громадянин задовольняє хіба, що тих, хто не бажає Українській державі майбутнього.

Список використаних джерел:

1. Безотосний М.Т. Україна в добу сталінщини: історія опору / НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – К., 2002.
2. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: етнополітологічний аналіз. К., 1998.

3. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні. К., 2002.
4. Солдатенко В.Ф. Українська ідея: Історичний нарис. К., 1995.
5. Фартушний А.А. Українська національна ідея як підстава державотворення. Львів, 2000.

Чеканов В.Ю.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

МЕМОКОМПЛЕКСИ ЯК ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗНАРЯДДЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Досі майже недослідженим різновидом інформаційних війн Новітнього часу, з яким, зокрема, стикається Україна починаючи з 2014 р., є масове застосування по відношенню до противника – спершу у блогосфері, далі скрізь – Інтернет-користувачами конфліктуючих сторін специфічної термінології, яка набуває неформального поширення і, внаслідок цього, масовості та популярності у глобальній мережі [4, с. 153]. Це робить її вжиток самостійним елементом масових інформаційних кампаній. Вживана термінологія («укрофашисти», «кримнашисти» тощо) не є офіційною, однак співпадає з офіційною позицією. Характерною її ознакою є своєрідна структура вживаних термінів, яка має ознаки фенотипової мінливості, відомої нам з біології.

Інформаційні одиниці, з яких складається ця термінологія, британський біолог Річард Докінз ще у 80-х рр. ХХ ст. запропонував називати «мемами» (або «мемокомплексами») [1, с. 291-306]. Меми є феноменом ХХ ст.: найраніші їх приклади відносяться до Громадянської війни 1917–1920 рр. у Росії і пов'язані з перейменуванням червоними прибічників денікінської «Добровольчої армії» в «білогвардійців», причому новостворений мем повністю витіснив з ужитку самоназву «добровольці» [3]. Поширення мемів у сучасній інформаційній сфері знайшло свій вияв спершу у самодіяльній творчості користувачів Інтернету, поряд з традиційними «живими журналами», у більш лаконічних жанрах на кшталт «демотиваторів» (фотографій з сатиричними підписами). Події 2014 р. навколо України викликали інформаційну війну, в якій меми стали важливим знаряддям.

Основною характеристикою мемокомплексу є механічне сполучення в ньому префіксальних, кореневих і суфіксальних структур, що не має на меті створення адекватного опису реального об'єкту. Наприклад, мем «жидобандерівець» виник не як результат констатації факту спорідненості українського націоналізму з єврейством (чого не було), а як вияв негативного ставлення анонімного російського словотворця до українського націоналізму, яке він на-

магався підсилити за рахунок подальшої «механічної» негативізації об'єкту через співставлення його з «жидами».

Механіцизм у створенні мемів ні з чого не впливає і нікого ні до чого не зобов'язує. Їхній зв'язок з дійсністю не обов'язковий, однак вони дієво впливають на свідомість. Це є ознаками пропаганди [2, с. 523-524], і це робить використання мемів ефективним саме у пропагандистських цілях.

Створення мемів не здійснюється і не підтримується офіційними структурами, відповідальними за ведення інформаційної війни на міждержавному рівні. Сучасні меми виникають у неформальному середовищі (Інтернет) і переслідують непрактичні цілі, наприклад, спілкування у соціальних мережах. З цього впливає їх необов'язковий характер, що робить їх привабливими для масового вжитку. Пов'язана зі створенням мемів словотворча активність користувачів Інтернету залежить не від політики Кремля чи Банкової, а від вищої ефективності мемів, їх гнучкості та мобільності (на відміну від гасел, мем – це не речення, а лише слово, складносурядне за своєю будовою), від їх поступового переважання над складними, концептуалізованими формами самовираження.

Мем існує не тому, що він відтворює реальний об'єкт, а внаслідок його повторюваності у процесі спілкування. При цьому мем не стільки описує об'єкт, скільки конструює його, надаючи йому соціально цікавої форми, що робить його повторюваним, популярним серед прибічників певної сторони в інформаційній війні. На цій стадії мем цілком може потрапити до кола офіційного спілкування і стати в подальшому знаряддям пропаганди. Прикладом такої еволюції є поява у 1918 р. мему «білогвардієць» та подальше поширення його на «білофінів», «білополяків» тощо (апогеєм стало створення у 1929 р. під час радянсько-китайського збройного конфлікту в Маньчжурії мему «білокитайці» [3]).

Дієвим знаряддям інформаційної війни меми можуть стати в разі підхоплення їх властями і присвоєння їм офіційного статусу. Виникнення мему – наслідок певної ситуації, що характеризується наявністю бінарної опозиції «свій – чужий», і створення мему виступає як вираження масового ставлення до «чужого». Якщо причиною цього ставлення є війна, мем може набути офіційного статусу в результаті підхоплення його владними структурами («білогвардійці», «білофіни», «білополяки» набули цього статусу в радянській ідеології та залежних від неї галузях гуманітарного знання, оскільки ситуація 1917–1920 рр. набула форми громадянської війни). Те, що певні меми не набувають цього статусу, показує, що бінарна опозиція «свій-чужий» в тих чи інших умовах цього до певного часу не вимагає.

Якщо ми проаналізуємо функціонування мемів Рунету і Укрнету в умовах гібридної війни, ми легко побачимо, що:

1. Меми активно створюються з обох сторін на рівні неформального спілкування («укрофашисти», «правосеки», «жидобандерівці» vs «кримнашисти», «лугандони», «Путлер» etc.)

2. Жоден з вживаних сторонами мемів не отримав досі офіційного статусу і не став знаряддям ведення пропаганди на державному рівні.

За логікою нашого дослідження, це є результатом того, що гібридна війна поки що так і не переросла в «гарячу» і постійно супроводжується намаганням сто-

рін переводити протистояння в дипломатичну та економічну площини і не підвищувати «градус» напруги, в т.ч., шляхом поширення через офіційні інформаційні ресурси образливої по відношенню до «чужого» лексики, де мемокомплекси саме і можуть ефективно стати у нагоді – як знаряддя війни.

Список використаних джерел:

1. Докинз Ричард. Эгоистичный ген / Ричард Докинз. – М.: АСТ, 2013. – 512 с.
2. Політична наука в Україні. 1991 – 2016 / Олег Рафальський, Марія Кармазіна, Олександр Майборода (ред.). – Т. 2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки наукових досліджень. – К.: Парламентське вид-во, 2016. – 704 с.
3. Фельдман Давид. Красные белые: советские политические термины в историко-культурном контексте / Д. Фельдман // Вопросы литературы. – 2006. – № 4. – Журнальный зал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/voplit/2006/4/fe1.html>.
4. Чеканов В.Ю. Зміни у сприйнятті фашизму і антифашизму в сучасній політичній культурі Російської Федерації / В.Ю. Чеканов // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 106 (№ 3). – С. 153-156.

Шаповал А.А.,

депутат Київської міської ради

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ – ГЕНОЦИД УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (ПОЛІТИКО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

Перший масовий голод, що розпочався відразу ж після закінчення громадянської війни та придушення української революції, охопив значну частину України: Запорізьку, Донецьку, Катеринославську, Миколаївську, Одеську губернії. Причини його частково мали об'єктивний характер – посуха 1921 року, економічні наслідки першої світової та громадянської воєн. Але найголовнішими чинниками стали: крах сільськогосподарської практики тодішнього режиму, скорочення посівних площ у колишніх хлібородних районах внаслідок політики воєнного комунізму, директивні методи компартійного керівництва, яке розподіляло наявні продресурси на користь промислових центрів, передусім тих, що знаходилися поза межами України.

Голод 1932–33 років охопив ті ж самі регіони України, але цього разу його спричинили, насамперед, політичні чинники. Голодомор 1932–1933 рр. був не випадковим явищем природного чи соціального походження, а наслідком цілеспрямовано застосованого тоталітарною владою терору голодом, тобто геноцидом. Масове фізичне винищення українських хліборобів штучним голодом було свідомим терористичним актом сталінської політичної системи проти мирних лю-

дей, проти українців як нації і, зокрема, проти селян як класу. Внаслідок чого зник не тільки численний прошарок заможних і незалежних від держави селян-підприємців, але й цілі покоління землеробського населення. Було підірвано соціальні основи нації, її традиції, духовну культуру та самобутність. Головною метою організації штучного голоду був підрив соціальної бази опору українців проти комуністичної влади та забезпечення тотального контролю з боку держави за всіма верствами населення.

Як писав відомий американський дослідник Голодомору Джеймс Мейс, «Примусова колективізація була трагедією для всього радянського селянства, та для українців то була особлива трагедія. Зважаючи на фактичне знищення міських еліт, вона означала ліквідацію їх як соціального організму й політичного фактору, приречення на становище, яке німці зазвичай називали *naturvolk* («первісний народ»)».

Дослідники називають різні цифри загиблих під час голодомору: 5, 7, 9 та 10 мільйонів. Але, в будь-якому випадку, мова йде про мільйони безневинних жертв. А з урахуванням непрямих жертв (внаслідок повного фізичного виснаження, тифу, кишково-шлункових отруєнь, канібалізму, репресій, самогубств на ґрунті розладу психіки та соціального колапсу), за приблизними підрахунками, голодомор забрав життя 14 мільйонів людей. Проте, критерієм масштабності трагедії є не лише цифри, а й здатність кожної людини сприймати чуже горе, як своє. Всеосяжність цієї національної катастрофи можна збагнути лише глибиною внутрішнього потрясіння кожного, хто вважає себе цивілізованою людиною. Найбільш досконала статистика не спроможна передати глибини та масштабності соціально-економічних, політичних та морально-психологічних наслідків голодомору, жахливого свавілля владних структур і масових випадків ганебного для людини явища – канібалізму. Голодне лихоліття, яке охопило адміністративні райони з населення понад 40 млн. осіб і тривало майже два роки, явище не стихійне, а цілком рукотворне.

Глибокий слід, залишений Голодомором 1932–1933 рр. в історії України, накладається на слід від інших трагедій, що випали на долю українського народу у ХХ столітті. Громадянська війна і голод 1921–23 років, репресії 1937–1938 років, війна 1941–45 рр., німецька окупація і Голокост, голод 1946–1947 років. Однак якщо потрібно і взагалі можливо зважити наслідки багаторазових потрясінь, гуманітарні наслідки Голодомору не зрівняються ні з чим. За антиукраїнською спрямованістю та масштабністю застосування, голод 1932–33 рр. виявився найжахливішою зброєю масового знищення та соціального поневолення селянства, якою скористався тоталітарний режим в Україні.

Без належної оцінки Голодомору 1932–1933 рр. в Україні – цієї найбільш цінної форми політичного терору в історичному, соціологічному, правовому і політичному аспектах, неможливо сьогодні уявити історію Європи ХХ ст., збагнути саму суть тоталітаризму. Слід з повною підставою говорити про глобальну соціогуманітарну катастрофу в історії людства, а не лише українства. За підрахунками французьких демографів, внаслідок голодомору в Україні не народився мільйон дітей. На загальні цифри смертності вплинуло й віддане тоді владою розпорядження ЗАГСам не реєструвати смерть дітей віком до одного року. Створе-

на завдяки зусиллям української діаспори комісія Конгресу США на чолі з Дж. Мейсом у 1986 р. назвала Голодомор 1932–1933 рр. в Україні геноцидом.

Це визначення базувалося переважно не на документах, а на суб'єктивних судженнях свідків Голодомору. Крім того, ця комісія була покликана встановити факти, а не давати їм правову оцінку. Тому з ініціативи Світового конгресу вільних українців було створено Міжнародну комісію з розслідування голоду 1932–1933 рр. в Україні під керівництвом професора шведського Інституту публічного та міжнародного права Якуба Сандберга. У листопаді 1989 року комісія Я. Сандберга опублікувала свої висновки. Безпосередньою причиною масового голоду в Україні вона назвала надмірні хлібозаготівлі, а його передумовами – примусову колективізацію, розкуркулювання і прагнення центрального уряду дати відсіч «традиційному українському націоналізму».

Голодомор не тільки прагнення Кремля за допомогою терору голодом нав'язати селянству невластивий йому спосіб життя, але й виокремили в терорі національну складову.

Голодомор в Україні був кваліфікований як геноцид. Станом на сьогодні, актом геноциду українського народу Голодомор 1932–1933 років визнали парламенти Австралії, Грузії, Естонії, Еквадору, Канади, Литви, Парагваю, Перу, Польщі, США та Угорщини.

Документи про визнання Голодомору прийняли також окремі регіональні та муніципальні органи, зокрема Законодавча асамблея штату Парана (Бразилія), Парламент Каталонії (Іспанія) та Палати депутатів провінцій Чако та Місьйонес (Аргентина).

Варто також відзначити встановлення пам'ятних знаків жертвам голодоморів та політичних репресій в Україні у низці країн світу – Австралії, Австрії, Аргентині, Бельгії, Естонії, Казахстані, Канаді, Росії (Тюмень), США та Угорщини. Важливим елементом визнання Голодомору в Україні 1932–1933 років геноцидом українського народу на міжнародному рівні є визнання його в рамках таких міжнародних організацій як Рада Європа, Європарламент, ОБСЄ, Рада з прав людини ООН, ООН тощо. В міжнародних організаціях проводиться активна робота, результатом якої має стати схвалення нашої ініціативи вже влітку 2008 року. Генеральної конференції ЮНЕСКО, до складу якої входять 193 країни, одногосно прийняла Резолюцію про «Вшанування пам'яті жертв Голодомору в Україні». Генеральна конференція ЮНЕСКО, нагадуючи про Голодомор 1932–33 років, через який загинули мільйони безвинних українців, висловила впевненість у тому, що трагедія Голодомору, яка була викликана жорстокими діями та політикою тоталітарного сталінського режиму, має стати попередженням сучасним і майбутнім поколінням з метою дотримання демократичних цінностей, прав людини та законності. Питання вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–33 років було внесено Україною у співавторстві з 45 іншими країнами-членами ЮНЕСКО. Організація Об'єднаних Націй, як колективний голос міжнародного співтовариства, покликаний стояти на сторожі поваги до універсальних прав і свобод людини, також має сприяти донесенню правди про пережите українським народом лихоліття. Забезпечення схвалення відповідного документа в ООН – є одним із основних завдань нашої держави.

В рамках своєї діяльності як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівнях Україна виступає за встановлення історичної правди і вшанування міжнародним співтовариством пам'яті про мільйони українців, котрі були цілеспрямовано знищені сталінським режимом. Слід чітко усвідомлювати, що активність України в контексті забезпечення міжнародного визнання Голодомору 1932–33 років геноцидом українського народу не спрямована проти жодної нині існуючої держави. Це, зокрема, означає, що відповідна резолюція, прийнята в рамках будь-якої міжнародної організації, не передбачатиме жодних фінансових наслідків.

Список використаних джерел:

1. В.Г. Афанасьєва, Г.Л. Смірнова. Урок дає історія. – М.: Поліздат, 1989 р.
2. Кульчинський С.В., Курнаков Ю.О., Коваль М.В. Історія України. ДО. Освіта, 1995 р.
3. Орест Субтельний Україна Історія. ДО. Лебідь 1994 р.
4. Роберт Конквест, «Жнива скорботи», Київ, Лебідь, 1993 р.
5. Юрій Семенко, «Голод 1933 року в Україні»; Дніпропетровськ – Мюнхен, 1933 р.

НАПРЯМ 5. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТА КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Доценко В.О.,
*доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

РОЗВИТОК ЦЕРКВИ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ В УКРАЇНІ У 1920-ТІ РР.

В Російській імперії Церква адвентистів сьомого дня з'явилась у кінці ХІХ ст. Перше зібрання віруючих відбулось у 1890 р. В українських губерніях імперії адвентистка церква розвивається поступово. Адвентисти на українських землях розподілялися таким чином: території Херсонської, Катеринославської, Таврійської губерній і Бессарабії входили до Південноросійської конференції; Волинська губернія – до Західноросійського поля; Київська, Подільська, Полтавська, Чернігівська і Харківська губернії – до Малоросійського поля. Станом на 1911 р. їх нараховувалось 708 осіб. Після повалення царизму у лютому 1917 р. в Російській імперії становище адвентистів змінилося на краще. У 1917 р. відбулися їх з'їзди в Одесі, Києві та інших містах, які завершилися всеросійським форумом у Саратові. Переважна більшість українських громад увійшла до складу Західноросійського союзу-союзів. У зв'язку з початком національно-державницьких змагань в Україні прийшли до влади уряди, які загалом достатньо толерантно ставилися до протестантів узагалі й до адвентистів сьомого дня зокрема. За правління гетьмана П. Скоропадського розпочалася робота над розробкою нового законодавства про релігійні організації. У 1918 р. за свідченням голови Союзу малоросійських громад адвентистів сьомого дня Г. Лебсака на території Української Держави були наявні близько 70 громад і груп адвентистів сьомого дня, які нараховували приблизно 2000 віруючих і була необхідність виділити всі організації, що діяли на території Української Держави, в самостійну одиницю з центром у Києві [1, с. 191].

Після встановлення радянської влади в українських землях офіційна політика щодо адвентистів зазнала змін. Була розгорнута масштабна антирелігійна кампанія, спрямована проти церкви як соціального інституту. Радянська влада прагнула побудувати нове суспільство, в якому не було б місця релігії. Заради досягнення цієї мети вона не лише намагалася проникнути в сутність міжконфесійних відмінностей, але й завжди прагнула застосувати їх на свою користь.

У січні 1919 року РНК Української СРР видав декрет «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви». Декрет став компіляцією аналогічного

декрету РСФРР 1918 року. Згідно декрету релігійні громади незалежно від їх конфесійної приналежності позбавлялись прав встановлювати будь-які примусові збори від прихожан, а їх діяльність регламентувалась загальними положеннями при приватні спілки і товариства. Декрет визначав статус релігійної громади, як громадського утворення групи мирян. Державні органи співпрацювали виключно з громадою, а не з священиком відповідної конфесії. Тобто духовенство втрачало права представляти інтереси релігійної громади у стосунках з владою та громадськими інституціями [2, с. 111]. Декрет передбачав і зміну правового статусу майна релігійної громади. Культові споруди, матеріальні цінності оголошувались народним надбанням і фактично стали власністю держави.

17 червня 1920 року НКВС циркулярно наказав всім губернським управлінням видати обов'язкові постанови про реєстрацію всіх релігійних громад, груп, товариств, а їх статuti та інформація про них направлялась в центральне управління [3, арк. 39]. Наказ передбачав перевірку всіх релігійних громад і їх громадських організацій радянськими спецслужбами і закриття частини з них під приводом невідповідності установчих документів. 1 серпня 1920 року Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення про позбавлення релігійних громад статусу юридичної особи. Рішення ЦК КП(б)У було продубльоване 3 серпня 1920 року відповідною постановою українського уряду [4, с. 112].

Паралельно влада намагалася ліквідувати релігійно-просвітницькі товариства та благодійні товариства, які створювались при релігійних громадах з метою реалізації соціально-гуманітарної політики різних конфесій. Декларувалось, що пролетарська держава бере на себе піклування про соціально незахищених радянських громадян [5, с. 4]. Ліквідовувались благодійні лікарні, похоронні братства, недільні та суботні школи, богадільні та каси взаємодопомоги [6, с. 176].

Однак адвентистська громада розвивалась. На середину 20-х рр. було створено Всеукраїнське об'єднання адвентистів сьомого дня (ВОАСД), до якого в 1926 р. приєднали Азовську організацію та адвентистів Молдавської АСРР. Відтоді діяльність ВОАСД поширилася на всю територію УСРР. Церква складалася з шести регіональних об'єднань: Середньодніпровського (центр – Біла Церква), Подільського (Вінниця), Волинського (Житомир), Нижньодніпровського (Полтава), Чорноморського (Одеса), Азовського (Дніпропетровськ). Адвентисти сьомого дня за кількістю віруючих значно поступалися решті протестантських конфесій (баптистів, євангельських християн, християн євангельської віри). В 1925 р. адвентисти нараховували 4130 членів громад і груп, а в 1929 р. їх було близько 5300 осіб [1, с. 193].

Зі зміною в кінці 1920-х рр. політики та законодавства щодо протестантських організацій влада взяла курс на їх знищення. Сталінсько-більшовицька ідеологія відмовляла існуванню у соціалістичному суспільстві будь-яких проявів релігійності. Було порушено тисячі кримінальних справ стосовно людей, причетних до релігійного життя [7, с. 24]. Релігійні організації все частіше оголошувались «провідниками буржуазних настроїв», «агентами куркульсько-непманської агентури». З цього випливало, що «всякий свідомий трудівник повинен боротися з релігійною контрреволюцією». У першій половині 1930-х рр. до віруючих починають застосовуватися репресії. Посилюється атеїстична пропаганда. При Раді

Спілки войовничих безвірників був спеціально створений антисектантський відділ, представники якого неодноразово пропонували каральним органам проводити репресії проти протестантів – баптистів, лютеран, адвентистів та ін. [8, с. 186].

За деяким винятком до 1934 р. майже всі служителі та активні члени ВОАСД були репресовані, а церковна організація зруйнована. У другій половині 30-х рр. і в Україні діяли деякі громади адвентистів сьомого дня. Зокрема у Вінницькій області в 1937 р. нараховувалося 62 такі організації із загальною кількістю 803 члени. Приблизно в той час діяла і Київська громада (200 осіб), якою керував В. Димань [1, с. 194].

У другій половині 1930-х рр. у межах кампанії з «викриття та ліквідації церковно-сектантського підпілля проводились масові арешти і засудження активних віруючих усіх протестантських церков, які діяли в Радянському Союзі. Справи щодо церковників та сектантів направлялись, як правило, на розгляд особливої наради НКВС СРСР. Таким чином, на 1939 р. склалась певна практика фабрикації справ на «сектантів, служителів культу всіх віросповідань». В 1938 р. усі керівники адвентистських громад України були заарештовані і засуджені або до страти, або до значних термінів ув'язнення.

Отже, упродовж 1920-х – початку 1930-х рр. адвентистська громада України розвивалась в умовах формування компартійними органами атеїстичного суспільства. В Українській СРР влада жорстко нормативно-правовими актами відрегулювала стосунки священників, активних прихожан та співчуваючого церкві населення. Релігійний актив церкви зазнавав періодичних репресій, проводились превентивні арешти. Закривались культові споруди, а громадам не дозволялось реалізовувати культурно-релігійні та освітні проекти серед дітей та молоді. Жорстко обмежувалась економічна діяльність церкви. Однак громади церкви Адвентистів сьомого дня розвивались в Україні, залучаючи нових віруючих та прихожан.

Список використаних джерел:

1. Сітарчук Р.А. Еволюція чисельності адвентистів сьомого дня в період їх церковної організації / Р.А. Сітарчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2011. – Вип. XXX. – С. 190-195.
2. Поспеловский Д.В. Русская православная церковь в XX веке / Д.В. Поспеловский. – М.: Республика, 1995.
3. Державний архів Російської Федерації. – Ф. 393. – Оп. 33. – Спр.152.
4. Фесенко А.М. Особливості державної політики щодо реєстрації релігійних громад на Донеччині у 20-х рр. XX ст. / А.М. Фесенко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 2. – С. 112-115.
5. Лукин Н.М. Церковь и государство / Н.М. Лукин. – М.: Изд-во «Коммунист», 1918.
6. Ганзуленко В.П. Римо-католицька церква: існування в умовах антирелігійного законодавства (20ті рр. XX ст.) / В.П. Ганзуленко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2009. – Вип. 27. – С. 176-180.

7. Пащенко В. Політика більшовицької партії з релігійного питання і її наслідки (20-30-ті роки) / В. Пащенко // Держава і церква на Полтавщині за радянської доби. – Полтава: б.в., 2002.

8. Голощапова Є.О. Репресії проти євангельських християн-баптистів Південної України у 1930-ті рр. / Є.О. Голощапова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2010. – Вип. XXVIII. – С. 185-191.

Козир В.В.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії та археології слов'янських народів

Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова

ІДЕОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЛІКВІДАЦІЇ НЕПИСЬМЕННОСТІ В УКРАЇНІ У 20–30-І РР. ХХ СТ.

З приходом більшовиків до влади перед ними постала задача організувати і провести у життя суспільні зміни згідно з комуністичним вченням. Для того, щоб втілити у життя нову ідеологію їй потрібно було поширити серед населення. На заваді цього завдання стояла масова неписьменність населення. Так, згідно з переписом 1920 р. із тисячі чоловік населення тільки 317 були писемними [1, с. 81]. Станом на 1923 р. в Україні було 12 млн. неписьменних віком від 8 до 50 років, а працездатного населення у віці 18-35 років – 4,1 млн., що становило 64% усього працездатного населення України [2, с. 5].

Радянським керівництвом писемність населення розглядалась перш за все, як спосіб створення опори більшовицького режиму на місцях. За гаслами про «залучення якомога ширшої громадської маси до політичного життя та управління державою» [6, с. 193.] насправді було приховано головну ціль більшовицького режиму – зміну свідомості народу згідно з комуністичною ідеологією. Теза В. І. Леніна, яку прийняли до виконання, полягала у тому, що «неписьменна людина стоїть поза політикою...без цього ми не можемо робити політику», відкривала для влади можливість масового втягнення громадян в орбіту політики тоталітарними методами, які активно використовувались державою. Звідси теоретичним підґрунтям більшовицької культурної політики стала тотальна ідеологізація культури. Як наслідок систематичних репресій до середини 1925 р. на всій території України не залишилося жодної антикомуністичної громадської організації. Постановкою оргбюро ЦК РКП(б) про роботу масових організацій в Україні у 1925 р. визначалось коло основних масових організацій, які мали здійснювати агітаційну діяльність: «Культзмичка», «Друзі дітей», «Геть неписьменність» [7, арк. 59]. Такі умови визначали подальшу динаміку діяльності добровільних

товариств. Тому не зважаючи на важкий час як для країни так і для більшовиків питанню ліквідації неписьменності приділялась посилена увага.

Практична діяльність товариства «Геть неписьменність» вимагала роз'яснення значення неписьменності і необхідності ліквідації неписьменності як великого громадського нещастя. Від самого початку існування ТГН в агітаційній продукції, що мала залучати громадян до вступу в товариство використовувались тези В. І. Леніна [7, арк. 25, 26.]. Важлива роль в агітаційно-пропагандистській кампанії з ліквідації неписьменності покладалася на друковані видання товариства, зокрема на журнал «Геть неписьменність» та газету «Геть неписьменність». У них більшовицьких тез було значно більше, ними була насичена кожна сторінка. Так у журналі «Геть неписьменність» ліквідацію цього явища відкрито називали «перепону на шляху до комунізму» та стверджувалось – «Знищимо цю перепону – прискоримо перемогу комунізму» [3, с. 7]; «Освіта – зброя політичної боротьби робітництва й селянства» [3, с. 10].

Особлива увага у цих виданнях приділялась компартійній верхівці. Малоосвіченим учням, які тільки вчилися читати, з номеру в номер давали «правильну» інформацію про аспекти життя і діяльності керівників держави. [3, с. 24]. Іноді траплялись вельми цікаві форми пропаганди. Так, наприклад в газеті «Геть неписьменність» була опублікована детальна інструкція, «як намалювати Леніна самотійно» [4, с. 8].

Захопивши владу в свої руки, більшовики оголосили про початок побудови нового суспільства, принципово відмінного від попередніх. Войовнича атеїстичність була провідною рисою комуністичної культури, головним її завданням стало формування серед широких народних мас матеріалістичного світобачення, що сприяло «комуністичному переродженню суспільства».

Влада, розгорнувши роботу з ліквідації неписьменності і малописьменності, поклала початок «вихованню мас», подоланню «старих звичок», всього, що залишилось у спадщину від поваленого ладу [9, арк. 11, арк. 16]. Отже, найпершим завданням культурних перетворень було формування у суспільній свідомості певних стереотипів, які робили б поведінку населення прогнозованою. При цьому культивувався утилітарний підхід до культурних надбань. Більшовики вважали, що українська культура є дрібнобуржуазною, тому потребувала ідеологічного перековування [8, арк. 11].

Важливе місце у лікнепівській роботі займала популяризація і впровадження у життя селян нового побуту, зокрема нових революційних, виробничих і побутових свят. Відзначення «по-новому» таких подій як: народження дітей, одруження («червоні весілля»), організація громадських поховань. Громадський сектор більшовицькою владою був втягнутий у широкомасштабну боротьбу з релігійними віруваннями, які як відомо розглядалися «опіумом для народу». Антирелігійна пропаганда розглядалась складовою комуністичного виховання. Пророблення питань антирелігійної пропаганди у школах лікнеписьменності пропонували провадити звичайними методами лікнепу, але підходити до цього питання у двох варіантах, окремо для письменних з одного боку і малописьменних з другого. У рекомендаціях були вже підібрані теми з фразами на кшталт «Попидармоїди живуть з брехні», «Боротьба з релігією є форма класової боротьби».

Опрацювання ж цих тем і фраз у загальному курсі ліквідації пункту мало бути таким же старанним, як і робота з букварем. Ці тези ліквідатори неписьменності мали використовувати не тільки з метою антирелігійної пропаганди, але й з метою ліквідації технічної неписьменності [5, с. 30]. Такого роду наступ на релігію впливало передусім з тактичної мети сталінського керівництва – підкорення селянства та створення радянської людини – слухняного «гвинтика». Релігія, що орієнтувалась на конкретну людину, її духовні основи, мораль не вписувалась в нову модель духовності.

Для поширення і методичної роботи з населенням було створено мережу політосвітніх установ. Організаційним центром культурно-освітньої роботи для села стають «селянські будинки», які були міжвідомчою адміністративно-організаційною системою. Вони займали певне місце в цілій системі органів радянської влади, відігравали роль великого культурного чинника, вважалися широкою, масовою, самодіяльною організацією, що покликана виховувати народні маси в комуністичному дусі. У містах організаційним центром політико-освітньої роботи стають клуби.

Таким чином більшовики створили цілісну систему ідеологічного контролю за всіма верствами і віковими групами населення. Вони сприяли роботі лише тих організацій, які йшли у фарватері «генеральної лінії» компартії. Вся галузь лікнепівської роботи перетворювалась в арену загостреного політичного двобою у створенні опори більшовицького режиму на місцях та поширенні у суспільній свідомості певних стереотипів.

Список використаних джерел:

1. Авдієнко М.О. Письменність людності України. – Харків, 1930.
2. Відозва ВУЦВК до всіх губвиконкомів професійних та громадських організацій України // Порадник ліквідатора неписьменності та мало письменності. Під ред. Ц.М. Підгіренської та А.С. Лібермана. – Харків, 1924.
3. «Геть неписьменність», 1924, № 1.
4. «Геть неписьменність», 1926, ч. 38.
5. Геть неписьменність» Харків, 1924, № 4
6. Долой неграмотность!!! Все на борьбу с темнотой! Сборник инсценировок, пьес и статей по ликвидации неграмотности с руководящими указаниями. – М., 1924.
7. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАВО) України. – Ф. 387. – Оп. 1. – Спр. 1.
8. ЦДАВО України. – Ф. 387. – Оп. 1. – Спр. 12.
9. ЦДАВО України. – Ф. 387. – Оп. 1. – Спр. 302.

Чумак В.А.,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та історії
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

ДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ І КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНІ РУХИ 1917–1918 РР.: ПРОБЛЕМА КООРДИНАЦІЇ

Актуальність проблеми не викликає сумнівів. Надто тісно переплелась доля двох сусідніх народів і в історичному минулому, і сьогодні. Столітня історія взаємин українського і кримськотатарського народів має багато спільного і повчального. Ми в праві говорити про спільність їх історичної долі. Це однаковою мірою відноситься і до вікопомного періоду 1917–1918 рр. і до сьогодення. Крах 1917 року російської, а 1991 року радянської ідеократичної імперії, імперські потуги сучасної Росії з її гібридною пропагандою «руського мира» (5), віроломним порушенням великого українсько-російського договору 1997 р. і міжнародних зобов'язань по Будапештському меморандуму 1994 р. про захист суверенітету, безпеки і цілісності України свідчать про брутальне нехтування Росією суверенітету і територіальної цілісності України, що привело до анексії Криму і війни на Донбасі.

Корінні інтереси українського і кримськотатарського народів як в історичному минулому так і на сучасному етапі, як свідчать історичні факти, співпадають. Адже в їх основі завжди знаходились такі фундаментальні цінності як: прагнення до свободи і незалежності, національно-територіальної автономії, власної державності. І раніше, і тепер проблема Криму є першорядною, враховуючи ситуацію на півострові, злочинну діяльність окупаційної російської влади щодо переслідування українства і кримськотатарського руху на захист своїх прав і національних інтересів.

Однак, як справедливо зауважує відомий фахівець проблеми соборності України. І. Л. Гошуляк (1) існують і корінні відмінності між названими історичними періодами. Які не можливо не враховувати. Сьогодні Крим є складовою невід'ємною частиною України, визнаної і підтриманої світовою спільнотою в її нинішніх кордонах. Про що переконливо свідчить резолюція Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісність України, що була ухвалена 27 березня 2014 року і підтверджена 2017 року.

Наступна відмінність органічно зв'язана з сучасною етно-політичною ситуацією на півострові. А саме, із злочинною депортацією кримських татар здійсненою більше 70 років тому сталінським режимом і поверненням корінного народу на свою Батьківщину, створенням належних суспільно-політичних і соціально-економічних умов життя. І в не останню чергу мова іде про вирішення проблеми кримськотатарської автономії в Криму.

Третя відмінність полягає в тому, що тодішня і нинішня Росія незрівнянні у військовій могутності. Нинішня є ядерною потугою – однією з найбільших у світі, керівництво якої ігнорує міжнародне право, Хельсінкський акт про непорушність європейських кордонів. Анексія Криму і воєнні дії на Донбасі, гібридна війна і підступна пропаганда – лице нинішньої агресивної політики Росії і її президента В. Путіна щодо України [5; 4]. Крим російське керівництво об'явило «исконно русскою землєю», що має «сакральне» значення для Росії. Етнополітичні чистки в Криму проти кримських татар і українців, фактичне ігнорування кримськотатарської і української мови і фактичне витискування кримських татар і українців з Криму характеризують в повній мірі дії окупаційної влади на півострові.

Вище сказане ще раз загострює нашу увагу на необхідності уважного розгляду революційних подій столітньої доби. Лютнева народно-демократична революція в Росії і викликане нею піднесення національного руху на її окраїнах зумовило і революційні події в Україні та Криму. Прикметно, що провідні діячі кримськотатарського народу Н. Челебієв, Д. Сайдамет, А. Озенбашли та інші очільники з симпатією і надією стежили за національно-визвольною боротьбою в Україні. Відомо, що Центральна Рада з початку своєї діяльності багато робила для перетворення Росії у федеративну демократичну державу. Це проявилось уже в повній мірі в квітні 1917 р. на українському національному конгресі. В рішеннях конгресу було поставлено завдання встановити дружні контакти з усіма народами, що населяли колишню російську імперію з метою об'єднання зусиль для перетворення її на федерацію автономних областей. Кримські татари і їх лідери гаряче підтримали цю ініціативу українців. У другій половині липня 1917 року до Києва прибули керівники Мусвиконкому Джафар Сейдамет і Амет Озенбашли. Відбулася зустріч з головою УЦР М. Грушевським, секретарем міжнаціональних справ О. Шульгиним, головою генерального секретаріату В. Вінниченком, відвідали засідання Центральної Ради. Все це за словами Д. Сейдамета прояснило політичну ситуацію в Україні. Делегація Кримських татар у складі 10 чоловік прийняла активну участь у з'їзді поневолених народів Росії 8-15 вересня 1917 року, організованому Центральною Радою. Почесним головою з'їзду було обрано М. Грушевського, а секретарями представника кримськотатарського народу А. Сеттарова і українця А. Пісоцького.

Варто наголосити, що і у доповідях, і у виступах представників ЦР особливо підкреслювалось, що всі народи Росії мають право не лише на вільний національно-культурний розвиток, але й на активну участь у державному будівництві нової Росії. Звертає на себе увагу заява голови українського військового генерального комітету С. Петлюри на з'їзді народів: «Я твердо переконаний, що Росія стоїть на краю загибелі, коли вона не звернеться до живого джерела сили народів, які її складають. Всі ми-українці, татари, грузини і всі інші народи, є хазяї Росії і всі повинні нею правити. В цьому порятунк нашої долі» [8; 155].

Представники кримськотатарського народу рішуче захищали права народів, у тому числі свої національні права. Так, Ідрісов звернув увагу, що росіяни відмовляють недержавним народам в праві на самоуправління через те, що вони, нібито ще некультурні, наголосив: «Кожний малокультурний народ може скоро стати

висококультурним, коли він житиме вільно і незалежно». Як відомо, в резолюції з'їзду вказувалось, що Росія має стати федеративною демократичною республікою. А кожна з національностей, має право на отримання національно персональної автономії там, де вона становила меншість.

З проголошенням 7 листопада 1917 року Центральною Радою Української Народної Республіки, а Курултаєм 13 грудня 1917 року Національної державності кримськотатарського народу взаємини між двома сусідніми народами стають міцніші і довірливіші.

Робота Курултаю, що проходила в Бахчисараї з 26 листопада по 13 грудня 1917 року мала вікопомне значення як для Криму, так і для кримських татар. В останній день роботи Курултаю була проголошена Кримська Народна (Демократична) Республіка і прийнята перша в історії Криму Конституція («Кримськотатарські основні закони»). Ст. 1. визнавала право всіх народностей на повне самовизначення. Виходячи з того, що закони, які регулюють життя кожного народу, в тому числі і вирішення національних проблем, гарантуються насамперед національним самоврядуванням. Ст. 2. Конституції надавала такі можливості татарському народові через утворення постійного парламенту (меджліс-і-мубусану), що обирався б усім кримськотатарським населенням на засадах вільних, рівних, прямих виборів шляхом таємного голосування. Звертає на себе увагу Ст. 12. про те, що форма правління в Криму може бути встановлена лише рішенням Установчих зборів – органу конституційного, обраного усіма жителями Криму на основі вільних, рівних, прямих таємних виборів. Ст. 16 проголошувала утворення Кримської Народної (Демократичної) Республіки, виходячи з того, що демократичні права і свободи, захист національних і політичних прав національних меншин та здійснення конституції можуть бути забезпечені лише у демократичній республіці.

Ряд статей присвячені структурі та функціям виконавчого органу татарського національного уряду та його окремих підрозділів – директорій. Конституція мала статтю, яка скасовувала станіві звання і привілеї, що існували в кримськотатарському середовищі та проголошувала цілковиту рівноправність чоловіків та жінок [3, с. 22-25].

Викликає жаль, що одна з найбільш демократичних у тогочасному світі конституцій так і не була застосована на практиці. І ще одне міркування: як співвідноситься стаття, яка проголошує вимогу розв'язувати спірні питання між татарами на підставі шариату, національних звичаїв, традицій громадського життя і моралі татар з тим, щоб стати нормативною основою законодавства Криму. Це являє основну проблему цього документа.

Не можна не порівняти Конституцію УНР, прийняту 29 квітня 1918 року в останній день існування Центральної Ради з кримськотатарською Конституцією. По-перше, Звертає на себе увагу, що конституція УНР виважено юридичний документ позбавлений пропагандистського або/чи ідеологічного забарвлення. Як відзначають спеціалісти, лише перша стаття «прив'язана» до тодішніх реалій [4; 273]. Наступні статті послідовно визначали соціально – політичну організацію українського суспільства, а саме, загальні постанови, права громадян України, органи влади УНР, Всенародні збори УНР, Суд УНР, національні союзи, часове

припинення громадянських свобод. Так ст. 26 приголошує, що місцеве самоврядування представлене «виборними Радами» й «Управами громад, волостей і земель», причому лише їм належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність, безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народної Республіки.

Наголосимо, що одне з центральних місць у Конституції займають права людини. Ці положення Конституції УНР практично повністю перенесені в нині діючу конституцію України [7; 79-85].

Що ріднить обидві конституції кримськотатарську і українську – глибокий демократизм і права людини. Обидві конституції претендують на звання найдемократичніших для свого часу.

Взаємодія і координація національно-визвольних рухів українського і кримськотатарського народів приносили їм успіх у визвольній боротьбі і позитивний здобуток у захисті їх державності і автономних прав, суверенітету та свободи і сьогодні, у складі єдиної держави Україна, і в минулу добу 1917–1918 років.

Список використаних джерел:

1. Гошуляк І. тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки). – К.: УП і ЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, – 2009. – 467 с.
2. Гошуляк І.Л. Українська державність і кримські татари (З досвіду взаємовідносин 1917–1918рр.) // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994р.). – Київ, – 1995. – С. 154-157.
3. Губогло М.Н., Червонная С.М. Крымскотатарское национальное движение. В 2-х Т.-Т.1 История. Проблемы. Перспективы. – М. – 1992. – С. 22-25.
4. Історія держави і права України: Підручник / А.С. Чайковський (кер. авт. кол.), В.І. Батрименко, Л.О. Зайцев, О.Л. Копиленко та інші; За ред. А.С. Чайковського. – К.: Юрінком, – 2006. – С. 273.
5. Іщенко Наталія. World Press Photo – зняття гібридної війни? // День. – 2017. – 15 лютого.
6. Наш Крим: неросійські історії українського півострова: зб. ст. / упорядник та вступне слово С.В. Громенко. – Київ: К. І. С., 2016. – С. 144.
7. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В.. Історія української конституції: – К.: Т-во «Знання» України, – 1993. – С. 79-85.
8. Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ 13–14 травня 1994 р.). – Київ, – 1995. – С. 155.
9. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. – Київ – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – С. 540.

Яковлєв А.В.,
аспірант кафедри історії України
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

ЖУРНАЛ «ПЕРЕЦЬ» ЯК РЕАЛІЗАТОР ПОЛІТИКИ ТОТАЛІТАРНОЇ ДЕРЖАВИ ПЕРІОДУ ПІЗНЬОГО СТАЛІНІЗМУ

Жорсткий контроль над численними засобами масової комунікації є однією з багатьох ознак тоталітарної держави. Через те, інформаційний простір у таких країнах перетворювався на своєрідний «голос влади», який не витримував критики у свою адресу та у потрібному руслі формував суспільну думку. Сьогоднішні реалії гібридної війни якомога краще показують усю силу та потужність керованих «зверху» ЗМІ агресора. Одним із яскравих прикладів контрольованих засобів масової комунікації є функціонування преси у Радянському Союзі, що була пронизана пропагандою «комуністичного раю» на Землі та доказами всіляких переваг соціалістичного ладу над капіталістичним.

Не можна не погодитися з думкою Ю. Колісника, що радянська преса впливала на людський розум (звичайно ж з дозволу партії) «тотально, наступально, настирливо, відкидаючи будь-які самостійницькі висловлювання, міркування» [2, с. 45]. У гонитві за контролем свідомості величезну значимість серед радянських мас-медіа мали журнали сатири та гумору. У популярній формі, у вигляді карикатур, памфлетів, фейлетонів, сатиричних оповідань та віршів, такі видання зображували досягнення партії, викривали соціальні негаразди в країні, відгукувалися на міжнародні події. Одним із головних завдань сатиричної преси було зображення різноманітних ворогів, що діяли як всередині держави (внутрішній ворог – асоціальні елементи, шкідники, партійні відщепенці тощо) так і за її межами (зовнішній ворог – капіталістичний світ, емігранти).

Сатиричні видання існували у кожній з радянських республік. Радянську Україну представляв журнал сатири та гумору «Перець» (був заснований у 1941 р.). Як і у всіх ЗМІ тоталітарної держави, матеріали, що публікувалися в журналі, проходили жорсткий відбір. Особливої уваги з боку влади «Перець» зазнав із середини 1946 р., у період гонінь на інтелігенцію, більш відомих як період «ждановщини». Саме цього року, у липні створюється Головне управління в справах літератури та видавництва (Головліт). Серед завдань Головліту виділялися цензорські перевірки преси та радіомовлення, літератури іноземною мовою, що надходила з-за кордону та туди надсилалася, перевірка праць іноземних кореспондентів, що працювали в СРСР [1, с. 104-105]. Уже через рік, згідно з розпорядженням першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича відділ друку перевірів як редакція журналу «Перець» виконує свою роботу. Результатом розпорядження стало посилення контролю за журналом шляхом рецензування спеціально випущених сигнальних екземплярів, для чого було виділено 20 працівників апарату ЦК [3, арк. 46]. Комісія вела нагляд за інформацією, що подана в «Перці», і твори, які не відповідали цензурі, або поверталися на переробку, або вилучалися з

друку. Для уникнення потрапляння військових чи державних таємниць в інформаційний простір твори «Перця», що стосувались зовнішньополітичних питань, отримували візу МЗС УРСР на публікацію матеріалів.

Сатира журналу «Перець», як така, що повинна була викривати соціальні недоліки, сатира-зброя, була цілком дієвим інструментом для влади. На спеціальній нараді Управління пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, де обговорювалися питання діяльності редакції «Перця», фахівцями підкреслювалося, що радянська сатира грала не останню роль у час «поступового переходу до комунізму», вона була покликана допомагати активній боротьбі зі всілякими пережитками «капіталістичного минулого» у свідомості деяких громадян та сприяти вдалому наступу на західну ідеологію взагалі [5, арк. 38].

У перші мирні часи існування видання, популярність журналу серед читацького середовища збільшується. Набуває поширення практика листування громадян з редакцією «Перця». Приведемо наступні дані за 1946–1950 рр.:

Таблиця 1

Кількість одержаних листів редакцією журналу «Перець»

Рік	Кількість одержаних листів
1946	1200
1947	6500
1948	≈ 8500
1949	17350
1950	25235

Джерело: [5, арк. 20-21; 6, арк. 1]

Частина листів, що надійшли до редакції, публікувалася на шпальтах самого журналу. Зокрема, інформація в них була викривального типу – редакції доносили типові випадки про безвідповідальних керівників на місцях, прояви бюрократизму, діяльність бракоробів, осіб, що ухиляються від аліментів тощо. У інших випадках, інформація про серйозні порушення надходила у правоохоронні органи. Так, головний редактор журналу «Перець» Ф. Маківчук 28 жовтня 1948 р. на засіданні Управління пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, на якому розглядалось питання про виконання завдань постанови 1946 р. про журнал сатири та гумору «Перець», озвучив дані, що «... тільки за 1948 р. за абсолютно конкретними фактами заслужено на різні терміни, ув'язнено 16 осіб... Знято з роботи 57 осіб, накладено стягнення на 113 осіб» [5, арк. 20-21]. У 1950 р. серед 62 чоловік засуджених по матеріалах і неопублікованих листах «Перця» 1 особу було ув'язнено аж на 20 років [7, арк. 1].

Вражає доволі широкий спектр осіб, установ та організацій, що зазнали гострої критики у виступах «Перця». Наприклад, за 1950 р. у такому переліку фігурували як голови кооперативних спілок, виконкомів міських рад, директори заводів, так і цілі республіканські управління, торгівельні організації або, навіть, міністерства УРСР: легкої промисловості, лісового господарства, кінематографії, соціального забезпечення [8, арк. 1].

Критика «Перцем» установ чи міських виконкомів закінчувалася припиненням дії певних постанов цих структур та покаранням чиновників. Подібна ситуація відбулася і з українською республіканською конторою «Союзутиль» та виконкомом Новоград-Волинської міської ради депутатів трудящих. Вони ініціювали скаргу секретарю ЦК КП(б)У Д. Коротченку на журнал «Перець», який у № 8 за квітень 1947 р. опублікував замітку «Два пункти», де піддав різкій критиці невідредаговану, безграмотну за формою постанову Новоград-Волинської міськради з питань збору та заготівлі утильсировини. Через пропущене слово у постанові змінилося смислове навантаження документу. Але скаржники намагалися представити редакцію журналу як колектив, що «критикує не тільки редакцію постанови, але й висміює ідею збору утильсировини для народного господарства» [4, арк. 143] – тобто не підтримує владну ініціативу (Постанову РНК СРСР № 1106 від 11.10.1943 р.). Завідуючий відділом друку ЦК КП(б)У І. Сиромолотний спростував звинувачення на адресу «Перцю» і звернув увагу управляючого українською республіканською конторою «Союзутиль» на «необхідність ретельного і безумовно грамотного відпрацювання постанов, тим більше тих, що йдуть до друку» [4, арк. 142]. Результатом цього листування стала відміна постанови Новоград-Волинської міської ради як «неправильної», а заступник голови виконкому міськради та секретар отримали догани як автори невичитаного документу.

Таким чином, радянська тоталітарна держава тримала під жорстким контролем усі радянські ЗМІ, які були трансляторами державної політики. Не стали виключенням і радянські видання сатири та гумору. Більш того, приклад журналу «Перець» доводить пряму участь працівників редколегії у виявленні та покаранні порушників. Ці факти засудження за матеріалами в журналі можна розглядати як ще один з важелів тиску на соціум, утілення курсу боротьби з ідеологічними ворогами. Функціональне навантаження такої політики – збереження устоїв держави, уникнення сумнівів у ставленні до партії та системи у цілому. Однак, масштабний контроль за інформацією не зміг зберегти Радянський Союз від неминучого розпаду, що повинно слугувати справедливим нагадуванням для сьогоденного агресора.

Список використаних джерел:

1. Баран В. Цензура в системі тоталітаризму / В. Баран // Сучасність. – 1994. – № 6. – С. 104-117.
2. Колісник Ю. В. Формування суспільної свідомості журнальною періодикою УРСР (1950-1980 рр.) / Ю. В. Колісник. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., – 2008. – 290 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4475, 106 арк.
4. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 1059, 268 арк.
5. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 1311, 107 арк.
6. Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України). – Ф. 668. – Оп. 1. – Спр. 232, 1 арк.
7. ЦДАМЛМ України. – Ф. 668. – Оп. 1. – Спр. 234, 1 арк.
8. ЦДАМЛМ України. – Ф. 668. – Оп. 1. – Спр. 235, 1 арк.

НАПРЯМ 6. ПОЛІТИЧНИЙ ТА ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР ЯК МЕТОД ПОБУДОВИ НОВОГО РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Барабаш А.І.,
студентка

*Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

*Науковий керівник: Доценко В.О.,
доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В 20–30-Х РОКАХ

Утвердження тоталітарного режиму супроводжувалося масовими репресіями, які спрямовувалися проти всіх, «хто міг би» чинити опір новим порядкам. Згідно з інструкцією Державного політичного управління, до категорії «ворогів народу» відносилися всі члени колишніх політичних партій, організацій та товариств, землевласники, чиновники, учасники визвольних змагань, служителі релігійних культів. У 1920–1930-х рр. в СРСР запроваджено ідеологію та норми «революційної законності», на основі яких проводилися політичні репресії. «Революційна законність» базувалася на принципах «революційної доцільності» боротьби з контрреволюцією.

Цілеспрямована боротьба проти української національної інтелігенції, насамперед тієї частини, яка брала активну участь у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр. та українізації, видатних діячів науки й культури, розпочалася вже наприкінці 1920-х років. Її першими наслідками стали викриття «національного ухилу» в КП(б)У, розгром міфічних «Українського національного центру», «Польської організації військової», «Блоку українських націоналістичних партій», «Всеукраїнського боротьбистського центру», «Троцькістсько-націоналістичного блоку» та ін. Застосовуючи фізичний і психологічний терор, політична поліція ОДПУ, а згодом Головне управління державної безпеки НКВС змушувала свої жертви визнавати членство у цих сфабрикованих «таємних антирадянських організаціях» на показових судових процесах. Репресії в СРСР здійснювалися планово.

На першому етапі наступу тоталітарної машини на «потенційну опозицію на Україні» (1929–1933) постраждала творча інтелігенція. Першопричина удару са-

ме по цьому прошарку вбачалась у підозрі зв'язку національної еліти з антирадянськими організаціями. Загалом характерною рисою першого етапу є, хоча і сфабриковане, але формально наявне обґрунтування репресій. Безумовно, більшість так званих процесів над «буржуазними націоналістами» і різноманітними вигаданими антирадянськими організаціями було вимислом, але, принаймні, було формально дотримано аргументацію.

У 1929–1930 рр., в приналежності до таємної націоналістичної організації під назвою «Спілка визволення України» (СВУ) було звинувачено 45 провідних учених, письменників та інших представників інтелігенції.

«Виявленій» організації приписувалася мета: за допомогою чужоземних держав, емігрантських сил, підбурювання селянства проти колективізації, вбивства Сталіна та його соратників відокремити Україну від СРСР. Використавши цей судовий процес для створення атмосфери підозрливості та небезпеки, радянська влада перейшла до широкого наступу на інтелектуальну еліту.

На другому етапі наступу, який починається з 1934 року, репресій зазнали 97 із 193 членів Спілки письменників України. На цьому етапі тоталітарна машина знищує всіх, хто раніше лише викликав підозру чи недовіру. Головним приводом для арешту є звинувачення у приналежності чи «приналежності» до таємних антирадянських організацій. Реальною причиною тиску на інтелігенцію є боротьба з «пережитками» українізації та спроби знищити всіх, хто був якимось чином пов'язаний з раніше репресованими митцями. У цей час були заарештовані і згодом розстріляні Г. Косинка Д. Фельківський, К. Буревій, М. Зеров, Л. Гомін.

З особливою силою нова хвиля репресій охопила українське суспільство після того, як у січні 1933 р. Сталін призначив своїм особистим представником в Україні П. Постишева. Разом з ним прийшов новий голова ОДПУ В. Балицький і тисячі російських функціонерів. П. Постишеву було доручено завершити колективізацію без огляду на ціну, провести чистку в компартії та припинити українізацію. По мірі того, як набирало обертів правління нового сталінського опричника в Україні, страчували чи висилали в табори тисячі представників нової української інтелігенції, то з'явилася в 1920-ті роки. За даними О. Субтельного, з 240 українських письменників тоді зникло 200; із 85 вчених мовознавців ліквідували 62. Декілька сотень українських кобзарів, які зібралися на свій з'їзд, заарештували і розстріляли. Оголошували шпигунами і заарештовували філософів, художників, редакторів. Деякі діячі, не бажаючи зрестися своїх поглядів, накладали на себе руки, як це зробили М. Скрипник та М. Хвильовий. Загалом, за деякими даними, в УРСР у 1930-х роках було ліквідовано майже 80% творчої інтелігенції, що дає підстави назвати цей період «розстріляним відродженням»

Загалом, в один день 6 листопада 1937 за рішенням не судових органів було страчено понад 100 осіб представників української інтелігенції – цвіту української нації. Цей день став чорним для історії української нації. Саме від тоді українське Відродження стало розстріляним.

На останньому (третьому) етапі наступу на інтелігенцію (1937–1938 роки) 130 письменників було розстріляно, 11 – вчинили самогубство, 119 було заслано в табори, 188 повернулися з ув'язнення з погіршеним здоров'ям. Разом 481 жертва (8), хоча цей список не можна вважати повним. У так званому третьому

періоді дався взнаки 1937 рік, на який припадає пік загальних репресій, остаточної партійної чистки та фобії Й. Сталіна. У цей час будь-яке аргументування арешту чи розстрілу було вже непотрібне.

Спостерігається відвертий геноцид проти інтелігенції. Ці роки характеризуються найбільшим розгортанням репресивної машини, яка була спрямована проти всіх соціальних груп та прошарків населення. Саме в цей час і вже на тривалий період було знищено останні надії на культурно-патріотичне відродження України в Радянському Союзі.

Під час терору 1937–1938 рр. Україна знову зазнала дошкульніших ударів, ніж інші республіки. А. Авторханов, аналізуючи в книзі «Империя Кремля» національний склад жертв «великого терору» 1930-х років, зазначає: «Саме серед української... інтелігенції жертв терору було в декілька разів більше, ніж у центральних областях Росії». Навіть Л. Троцький, котрий свого часу не приховував негативного ставлення до українського народу, визнавав, що «ніде репресії, чистки, придушення і всі інші види бюрократичного хуліганства в цілому не досягли таких страшних розмірів, як на Україні, у боротьбі з могутніми прихованими силами в українських масах, що прагнули більшої свободи й незалежності». Таке відверто вороже ставлення московського керівництва пояснювалося, за словами П. Постишева, тим, що вона потребувала більших «чисток», оскільки постійно породжувала більше ворогів, аніж деінде. У результаті в той час було знищено майже всіх членів ЦК КП(б)У та українського уряду, сотні тисяч українців. НКВС планував ліквідувати цілі верстви населення, зокрема священиків, колишніх учасників антибільшовицької боротьби, тих, хто був за кордоном чи мав там родичів, іммігрантів із Галичини тощо.

Протягом 1929–1938 років більшість українських митців того часу була репресована і розстріляна. Кожен митець сам обирав свій шлях: непокора чи пристосування. Шляхом боротьби та непокори до режиму пішли Б. Антоненко-Давидович, Остап Вишня (репресії і концтабори), М. Хвильовий (самогубство), В. Винниченко, Є. Маланюк (еміграція). Шлях пристосування обрали В. Домонтович (замовчування), П. Тичина, М. Бажан (писання програмових творів на уславлення партії).

Деякі з письменників, яким пощастило вижити (П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, П. Панч, Ю. Яновський), змушені були пристосовуватися до нових умов, ставати на шлях конформізму. Цьому процесові активно сприяли різні творчі спілки (письменників, композиторів, художників), «реорганізовані» відповідними органами у середині 30-х років. Усе це значно обмежувало в розвитку культуру, літературу та мистецтво, руйнувало творчий потенціал народу, збіднювало його духовне життя.

Загалом, за даними історика А. Антонова-Овсієнка, терор 1935–1941 рр. приніс 20 млн. жертв. Що ж стосується України, то, за підрахунками М. Максудова, колишнього радянського демографа, який виїхав на Захід, прямі людські втрати в УРСР від репресій у 1927–1938 рр. становили щонайменше 4,4 млн. чол.

Масові репресії призвели не тільки до фізичного винищення найбільш активної та інтелектуальної частини нації, вони також скалічили долю багатьох людей, пов'язаних родинними узами з репресованими, т. зв. членів сімей ворогів народу,

сприяли моральному розтлінню тих, кого терор не торкнувся. За розмахом знищення населення власної країни комуністичний терор не знає собі рівних у світовій історії. Він залишився в пам'яті людства під назвою Великого терору.

Найважливіший висновок, який можна зробити з цієї трагедії – це констатувати факт того, що в 30-ті роки ХХ століття Україна втратила не лише ціле покоління, а й багато ідей, які митці вкладали у свої твори. Була знищена і загублена величезна кількість робіт, які могли б зробити вагомий внесок у формування самоідентичності української нації в майбутньому, стати її гордістю.

Список використаних джерел:

1. Біляїв В. «На неокраєнім крилі...» – Донецьк: Східний видавничий дім, – 2003.
2. Сміт Е.Д. Національна ідентичність. – К.: Основи, – 1994.
3. Єфремов С. О. Історія українського письменництва. – К.: Феміна, – 1995.
4. Лавріненко Ю. А. Розстріляне відродження: Антологія 1917 – 1933: Поезія – проза – драма – есей. – К.: Смолоскип, – 2007.
5. Цвілюк С. А. Трагедія нескореної нації: монографія. – 2-ге вид., доп. – Одеса: Астро-принт, – 2008.

Горожанкіна Д.Ю.,

студентка

Навчально-наукового гуманітарного інституту

Таврійського національного університету

імені В.І. Вернадського

Науковий керівник: Доценко В.О.,

доктор історичних наук, доцент,

завідувач кафедри філософії та історії

Таврійського національного університету

імені В.І. Вернадського

ПРЕЛЮДІЯ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ: ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1920-Х – ПОЧАТКУ 1930-Х РР. В УКРАЇНІ

Результатом будь-якої революції являються зміни в соціальній структурі населення. Вони супроводжуються репресіями, які є найкращим способом усунення опозиційних сил та придушення соціально-ворожих груп у суспільстві. Цей механізм застосували і більшовики після жовтневого перевороту. Період терору в підрадянській Україні залишив по собі багато невисвітлених питань, що є актуальними і сьогодні.

Громадянська війна, голод 1921, 1932–1933р., репресії проти культурних, політичних та релігійних діячів забрали життя мільйонів людей. Докладно вивчаю-

чи питання компартійного терору в УСРР необхідно звернутися до перших політичних процесів організованих карально-репресивними органами.

1920-ті рр. ознаменувалися боротьбою політичних угруповань у партійному керівництві, що і запустило механізм репресій. На законодавчому рівні було закріплено верховенство партії та пролетарської держави над особистими інтересами особи.

Зміни, що були внесені в кримінальний кодекс УСРР підсилювали кримінальні репресії. У Кодексі передбачалося вислання за рішенням суду соціально небезпечних осіб, зокрема тих, які не вчинили конкретного злочину. Термін «покарання» був замінений терміном «заходи соціального захисту», мета яких полягала у захисті радянської держави від злочинних посягань. Були внесені зміни в статтю 54 КК УСРР, шляхом застосування аналогового права, таким чином зміни повністю копіювали статтю 28 КК РСФРР. В український Кримінальний кодекс вводилися поняття «шпигунство» і «саботаж». Таким чином, людина звинувачена у подібному могла бути позбавлена волі на строк до 25 років.

Та не тільки через кримінальне законодавство радянська влада боролася з контрреволюціонерами. Справа «УНП» започаткувала справжнє полювання за вихідцями з Галичини і її було вміло використано для посилення антиукраїнізаційних заходів. У центрі справи «УНП» було поставлено академіка М. Грушевського та членів ЦК УПСР. За результатами сфабрикованої чекістами справи арештовано 50 осіб, яких засудили від 3-х до 6-ти років. У 1934–1941 рр. 33 з них засудили повторно за «антирадянську діяльність» і «шпигунство», 21 особу розстріляли. Більшість з тих, хто отримав нові строки, померли у таборах.

Боротьба з «українською контрреволюцією» передбачала посилення репресій не тільки проти політичних діячів, але й проти українських селян та інтелігенції.

Політика колективізації та прискорення індустріалізації призвели до різкого зниження рівня життя населення та масового голоду. Так, у 1928 році урожай постраждав від посухи в більшості зернових районів Української РСР. Нестача урожаю і труднощі з системою постачання викликали перебої з постачанням продовольства в міста і дестабілізували ситуацію з постачанням продовольства в СРСР в цілому. Для того, щоб полегшити ситуацію, система продовольчого нормування була реорганізована. Це відбулось в другому кварталі 1928 року спочатку в Одесі, а потім в Маріуполі, Херсоні, Києві, Дніпропетровську і Харкові. Такі явища викликали хвилювання у суспільстві. Тож партійне керівництво вирішило компенсувати продовольчі проблеми боротьбою з внутрішнім ворогом. І вже в травні 1928 р. сфабрикована справа «Справа шахтарів» – операція радянських органів державної безпеки з арешту понад 100 «шкідників» у вугільній промисловості Донбасу. Справа стосувалась дореволюційних технічних кадрів. Ця операція увійшла в історію як «Шахтинська справа». На судовому процесі, який відбувався у Москві, підсудним інженерам інкримінували «контрреволюційну змову», «колосальну шкідницьку роботу, спрямовану на руйнування вугільного господарства», яка начебто одночасно здійснювалася на користь кількох держав – Польщі, Франції та Німеччини. Суд над «шахтинцями» став прологом боротьби зі «шкідниками» у всьому Радянському Союзі. У 1928 р. були викриті аналогічні

«шкідницькі» організації у «Південь стали», на Дніпробуді тощо. Об'єктом для репресій виступила стара технічна інтелігенція.

Не обійшли репресії і українську інтелігенцію: вчених, художників, поетів, письменників, музикантів. Саме вони стали в 1920-ті роки рушійною силою українізації і виступали за збереження самобутності українського народу. Так, у березні 1930 року сфабрикована «справа Спілки визволення України». Процес «СВУ», який його учасники називали «театром у театрі» (він відбувався у приміщенні Харківського оперного театру), тривав з 19 березня по 9 квітня 1930 р. На лаві підсудних опинилися 45 осіб, серед яких академіки ВУАН (2), професори ВНЗ (15), студенти (2), директор середньої школи (1), учителі (10), теолог (1), священник УАПЦ (1), письменники (3), редактори (5), кооператори (2), правники (2), бібліотекар (1). 15 підсудних працювали в системі ВУАН, 31 особа колись входила до різних українських політичних партій, 1 був прем'єр-міністром, 2 – міністрами уряду УНР, 6 – членами Центральної Ради. Між підсудними було 2 осіб єврейського походження, а також 3 жінки. Процес став своєрідним політичним сигналом для наступу проти тих українських сил, уособленням яких були представники старої, передусім академічної інтелігенції, а також діячі УАПЦ. Основними підсудними на процесі «СВУ» були 45 осіб, ще 700 було арештовано невдовзі у зв'язку з цією справою. Загалом під час та після процесу «СВУ» радянськими органами було заарештовано, знищено або заслано понад 30 тис. осіб. За звинуваченням в «українському націоналізмі» та «шовінізмі» були арештовані вчителі української мови у школах, викладачі, письменники, науковці. Фабрикація «справи СВУ» і підготовка відкритого судового процесу були вирішальним етапом дискредитації політики «українізації».

Та по справжньому маховик репресій було запущено тільки після вбивства 1 грудня 1934 р. у Ленінграді С. Кірова. За пропозицією Сталіна була прийнята постанова ЦВК СРСР «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів». 9 грудня 1934 р. згадані вище положення були адаптовані у кримінально-процесуальний кодекс УСРР. Ця постанова стала справжньою «Хартією терору». У 1935 р. прокурором СРСР став А. Вишинський, який скасував прокурорський нагляд за законністю у діяльності органів державної безпеки у справах про державні злочини. Режим сповна скористався загибеллю С. Кірова. Повною мірою це відчувалося в Україні. Найпершими жертвами стали представники інтелігенції – Г. Піддубний, В. Поліщук, В. Підмогильний, О. Влизько, Д. Фальківський, М. Куліш. Продовженням лінії терору в середовищі українських інтелектуалів стало викриття органами НКВС УСРР у 1935 р. «підпільної контрреволюційної боротьбистської організації». 25 березня 1935 р. було заарештовано і засуджено до розстрілу, який потім замінили на 10 років каторги, письменника Євгена Плужника. У 1936 р. він помер на Соловках. У лютому 1936 р. було засуджено групу українських «неокласиків» Миколу Зерова, Павла Филіповича, Ананія Лебеда, Бориса Пилипенка й Марка Вороного. Разом з ними засудили педагога Леоніда Митькевича.

Таким чином, можемо сказати, що всі ці процеси сприяли початку справжнього «масового терору», направлено на ліквідування самовизначення народів, що жили в Радянському союзі, в тому числі і українців. За період з 1920-1930рр.

було знищено більше тисячі діячів культури і науки, близько 500 представників робочої інтелігенції, депортовано 15 тис. польських та німецьких сімей, що жили в Україні. Законодавство УСРР підпорядковано законодавству РСФСР. Партія закріпила всю репресивну діяльність на законодавчому рівні, тим самим, змусивши народ підпорядковуватися жорсткому режиму більшовиків. Поправки внесені в КК і КПК УСРР, внесені в 1927 і 1934 році давали змогу карально-репресивним органам здійснювати свою діяльність без видимих перепон. 1920-ті роки стали початком «Великого терору», який завершиться лише після смерті І. В. Сталіна у 1953 р.

Список використаних джерел:

1. Ніколаєв І.Є. Репресії проти військовослужбовців та працівників органів ДПУ-НКВС України в 20–50-ті роки ХХ століття [Текст]: дис.канд. іст. наук: 07.00.01 / Ніколаєв Ігор Євгенович; Миколаївський держ. ун-т ім. В.О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2006. – 202 с.
2. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор / Роберт Конквест. – Луцьк: Волинська мистецька агенція «Терен», 2007. – 456 с.
3. Конквест Р. Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років / Роберт Конквест. – Луцьк: Терен, 2009. – 880 с.
4. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы в 5 томах. 1927-1939. Том 1. Май 1927 – ноябрь 1929. – М., 1999.
5. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю.І. Шаповал. – К., 1993. – 351 с.
6. Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов – К., 1997. – 608 с.
7. Кримінальний кодекс УСРР. Ред: 1927 г.
8. Кримінальний Кодекс УСРР Ред: 1934 г.
9. Кримінальний Кодекс РСФСР Ред: 1926 г.

Жолоб М.П.,

кандидат історичних наук,

викладач кафедри історії та археології слов'янських народів

Національного педагогічного університету

імені М.П. Драгоманова

ЛІКВІДАЦІЯ ЗАМОЖНОГО СЕЛЯНСТВА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УСРР НА ПОЧАТКУ 1930-Х РР.

В кінці грудня 1929 р. Сталін на нараді агрономів-марксистів публічно висловив думку про необхідність ліквідації куркульства як класу. 15 січня 1930 р. Політбюро призначило комісію на чолі з Молотовим для розробки практичних

заходів щодо реалізації «ліквідаторської» програми. Їй знадобився лише тиждень, щоб вирішити долю кількох сотень тисяч чоловік. Вже 30 січня Політбюро постановило висилити усіх селян, зареєстрованих як куркулі, із їх сіл [1, с. 137].

1 лютого 1930 р. ЦВК і РНК СРСР прийняли постанову «Про заходи щодо зміцнення соціалістичної перебудови сільського господарства в районах суцільної колективізації й по боротьбі з куркульством»: крайовим (обласним) виконавчим комітетам і урядам автономних республік надавалося право здійснювати в районах суцільної колективізації «всі необхідні заходи боротьби з куркульством, до повної конфіскації майна куркулів і виселення їх за межі окремих районів і країв (областей). Ця постанова надала також і місцевим органам влади право конфіскації майна «куркулів», накладення на них невиправданих штрафів та виселення. Будинки висланих та вилучене майно передавалося у власність рад та колгоспів [6, с. 57].

Заможне селянство поділялося на три категорії. Тих хто вдавався до активного і організованого опору слід було відправляти до концентраційних таборів. Другу групу «найбагатших куркулів» необхідно було виселяти у віддалені та малопридатні для життя місцевості. Всі інші мали бути вигнані за межі сіл і переселитися на нові ділянки за межами колгоспних масивів, на малозаселені та необроблювані землі [2, с. 355].

Навесні 1930 р. влада розпочала практичне втілення політики переходу до суцільної колективізації і ліквідації куркульства як класу. Це, зрозуміло, викликало незадоволення селян по всій Україні. Відбувалися їх масові виступи, які в довідках ДПУ УСРР називалися «контрреволюційними» і нещадно придушувалися [5, с. 61].

На початку колективізації влада звернулася до інструменту зразкових покарань і терору. Більшовики надавали відповідальні посади та зброю біднякам, кримінальним елементам, обіцяли їм майно вбитих і виселених, дозволяли тримати село в стані перманентного страху. Але для остаточного придушення опору слід було виявити і ліквідувати його очільників, зробити так, щоб державна влада міцно закріпилася на селі. Упокорення селянства могло бути здійснено лише у тому випадку, якщо б із села зникли всі, кого підозрювали у ворожості до нового суспільного устрою [1, с. 136].

Не дивлячись на суцільну занедбаність під час вибору соціальних ярликів у звітах секретно-оперативного відділу ОГПУ – основному джерелі, яке дозволяє ідентифікувати «ворогів», на яких була спрямована ця репресивна кампанія, – схоже, що «свідомі» (достатньо умовне визначення) експлуататори склали лише половину осіб, засуджених за першою категорією. Друга частина складалася із чиновників, представників «сільської інтелігенції», загалом із широкого кола осіб, які вважалися підозрілими в соціальному та політичному плані [4, с. 204].

Особливих утисків від влади зазнали німці серед яких було чимало так званих куркулів або селян-середняків. Саме у них більшовики вбачали головну перешкоду на шляху створення колгоспно-радгоспної системи. Майже всі німецькі поселення розглядалися владою як заможні, тобто такі, де переважали приватновласницькі інтереси. Будучи заможними, німецькі селяни не мали й думки руйнувати усталений спосіб життя, а тому до ідеї створення радгоспів і колгоспів

поставилися прохолодно і вступати до них не бажали. Змінити цю позицію можна було лише ціною жорсткого адміністративного тиску [3, с. 93].

Національної трагедії набула ліквідація куркульства в грецьких селах. Протягом 1931 р. було розкуркулено й виселено не менше 1/10 частини населення. В 1930–1931 рр. майже така ж кількість господарств була розпродана за невиконання планів хлібозаготівель. Не обходилося й без явних перекручень: так, наприклад, протягом 1932–1933 рр. у невеликому селищі Нова Каракуба секретар партосередку розкуркулив 46 самих лише бідняцьких і середняцьких господарств. Певна частина селян була розорена внаслідок штрафувань за економічний саботаж, конфіскації земельних ділянок на користь колгоспів. Подібні функції виконували й так звані «кампанії мобілізації коштів».

Широкого розмаху набули відверто репресивні заходи: протягом 1930–1933 рр. лише по Велико-Янисольському національному району було притягнуто до судової відповідальності 110 осіб, з них 6 – за статтею 54 (за контрреволюційну діяльність), 3 – засуджено до вищої міри покарання. В результаті, з урахуванням розкуркуленого й виселеного за межі України селянства, втрати трудових ресурсів у колоністських селах склали від 10 до 20% їхньої людності. Не дивно, що за таких обставин колективізація (особливо після притягнення до її здійснення «25-тисячників», які переважно були представниками інших національностей) стала сприйматися не лише як антиселянська, а й як антиетнічна політика [7, с. 400-401].

Отож, не маючи мужності визнати, що колективізація докорінно суперечила господарським і суспільним інтересам селянства, під час розкуркулення уряд перейшов до нападок на окремі етнічні групи, кваліфікувавши останні як ворожі радянському ладу.

Список використаних джерел:

1. Баберовски Й. Выжженная земля: Сталинское царство насилия / Й. Баберовски. – М.: Политическая энциклопедия, – 2014. – 487 с.
2. Боффа Дж. История Советского Союза. Т. 1. От революции до второй мировой. Ленин и Сталин. 1917 – 1941 / Дж. Боффа. – М.: Международные отношения, – 1994. – 632 с.
3. Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XX ст.). – К.: Видавничий центр КНЛУ, – 2004. – 341 с.
4. Верт Н. Террор и беспорядок. Сталинизм как система / Н. Верт. – РОС-СПЭН, 2010. – 447 с.
5. Зарецька Т. Злам у житті польського населення УСРР на початку 1930-х / Т. Зарецька // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Випуск 19. – 2011. – Частина 2. – С. 60-70.
6. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга перша / Упорядники Л. В. Ковальчук, Е. П. Петровський. – Одеса: АТ «Пласке», – 2010. – 800 с.
7. Якубова Л. Суцільна колективізація в селах етнічних меншин. 1930–1935 рр. / Л. Якубова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – Випуск 11. – 2004. – С. 370-412.

Космина В.Г.,
*доктор історичних наук,
доцент кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

ТОТАЛІТАРИЗМ І УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО 1930-Х РОКІВ З ПОЗИЦІЇ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ

Усю глибину й невідповідність трагедії українського села 85-річної давнини дозволяє осмислити застосування теорії соціальних систем видатного німецького соціолога Нікласа Лумана, викладеної ним у багатьох працях, зокрема в таких фундаментальних як «Соціальні системи» (1984) та «Суспільство суспільства» (1997). Згідно з його теорією, суспільство, всі соціальні системи складаються винятково з комунікацій (між людьми).

Н. Луман визначає три різновиди соціальних систем: соціальну систему інтерації (безпосередньої взаємодії), соціальну систему організації, що завершеного вигляду набула в підсистемах сучасного суспільства, та всеохоплюючу соціальну систему суспільства, що включає в себе й два попередні різновиди систем. В часі вони формувалися в різні історичні періоди і набували різних внутрішніх смислів. Всеохоплююча система суспільства у своїй історії знала чотири форми системної диференціації: сегментарну (первісну), центр-периферійну, стратифікаційну, функціональну.

Система інтерації властива всім дописемним культурам і визначала спосіб функціонування численних сегментарних, тобто відокремлених, первісних суспільств – родів, общин, племен, союзів племен тощо. Позаяк інтерація зводиться до прямого, зазвичай усного, спілкування між присутніми, то є малоймовірною незгода між її учасниками у якихось важливих питаннях. Така незгода, інакше кажучи, «ні»-редакція мовної комунікації, загрожує припиненням останньої, а для сегментарних суспільств вона б означала руйнування них самих як обмежених у просторі комунікаційних систем. Саме тому в цих суспільствах універсальним регулюючим принципом внутрішнього життя є морально-етична норма взаємності, своєрідної симетрії у відносинах, яка так чи інакше передбачає рівність. Ті ж, хто порушують рівновагу й протиставляють себе спільноті, виключаються з цієї операційно закритої системи комунікацій і, як наслідок, приречені на загибель.

Інтерація як така є невід'ємним елементом функціонування і наступних, більш складних типів суспільств, включаючи й сучасне. Але тут кожна інтерація може бути лише фрагментом у надзвичайно розгалуженій системі комунікацій і прямо не відбивається на виживанні суспільства, позаяк одночасно з нею відбувається безліч інших комунікацій у різних медіумах, які й становлять «життя» соціуму.

Однак суттєвим є те, що в складних типах суспільств аж до ХХ ст., а подекуди в світі – до ХХІ ст., збереглися й побудовані в основному на інтерації сегмен-

тарні суспільні системи. У «високих культурах», або цивілізаціях, де територіально обширні суспільства були зорганізовані на засадах диференціації на центр і периферію чи стратифікаційної диференціації, сегментарні спільноти продовжували своє відносно автономне існування, хоча й мали при цьому периферійний статус. Зазвичай це були сільські поселення. Вони тією чи іншою мірою зазнавали впливу з боку багатофункціонального релігійно-владно-власницького центру, що уособлював засновану на писемності «велику традицію» в культурі, а в господарстві нерідко підпорядковувались представникам вищої страти в суспільстві – великим землевласникам. Проте у внутрішніх комунікаціях ці спільноти орієнтувалися на свій традиційний уклад («малу традицію») включно з нормами взаємності, скорегованими, щоправда, відповідно до панівної релігії.

У межах Західної цивілізації системна диференціація суспільства протягом XVI – XIX ст. поступово змінила свою форму. На місце системного поділу суспільства на страти (стани) та на багатофункціональний центр і периферію прийшла диференціація на окремі функціональні системи політики, права, економіки, науки, моралі, мистецтва тощо.

Утвердження функціонально диференційованого суспільства, що існує завдяки вільному приєднанню одна до одної комунікацій відповідного смислу, змінило характер розвитку не тільки Заходу, а й усього світу. По-перше, воно втягнуло в функціональні системи комунікацій всі групи населення, так що на Заході незабаром уже не залишилось автономних сегментарних суспільств. По-друге, позбавлені релігійно-морального забарвлення функціональні системи комунікацій вийшли за межі Західної цивілізації й почали приєднувати до себе відповідні комунікації (дії) в інших культурних регіонах світу. По-третє, складність «вільного» комунікаційного процесу, загроза анархії й хаосу в функціональних системах викликали до життя новий різновид комунікаційних систем, а саме: соціальних систем організацій. Вони створювалися заново, або ж виникали внаслідок трансформування деяких старих інституцій. Головними їх рисами є те, що вони діють лише всередині функціональних систем, і що комунікації в них мають форму рішень. Першим із них є рішення індивіда про членство в організації, а надалі внутріорганізаційні рішення, ухвалені колективно чи централізовано, зумовлюють тільки нові рішення: про шляхи виконання попередніх рішень та про рішення на розвиток попередніх рішень. Той, хто не відповідає вимогам організації, виходить з неї або виключається.

В політичній системі головною й наймогутнішою організацією є держава, уповноважена на ухвалення загальнозобов'язуючих рішень для всього суспільства та втілення їх у життя, в т. ч. з застосуванням фізичного насильства. Інші організації – це політичні партії. Вони пропонують суспільству свої політичні програми, а при досягненні сподіваної влади пробують реалізувати їх своїми рішеннями, але в межах, допустимих для існуючої самореферентної політичної системи. Ці межі можуть обумовлюватись станом і традиціями практичної діяльності державного апарату – своєрідної підсистеми політичної системи, а ще більше – наявністю в суспільстві інших функціональних систем, в т. ч. правової, з якими завжди треба рахуватись.

Зазначені тенденції в системній еволюції суспільства властиві Західній цивілізації й тепер поступово поширюються на весь світ, формуючи всеохоплююче світове суспільство. Системні зміни в суспільстві в Росії й Україні відбувалися інакше, особливо в ХХ ст. Євразійська цивілізація, головним чином, у її російському варіанті, історично еволюціонувала за сценарієм, близьким до східного типу. Тут не відбулося хоча б часткового розмежування релігійного й політичного центрів і не сформувалася самодостатня страта аристократії, як це спостерігалось на середньовічному Заході. Тут домінувала диференціація на центр і периферію. Могутня царська влада підпорядкувала собі церкву, що гарантувало їй сакральний статус у суспільстві, вищу соціальну верству – дворянство, зосередила в своїх руках верховну власність на землю, контроль за економічним, соціальним, духовним життям суспільства. Периферію ж у Росії становили численні сегментарні суспільства – сільські общини, засновані на колективному розпорядженні землею з її регулярними зрівняльними переділами між общинниками. При цьому українські сільські сегментарні спільноти були влаштовані дещо інакше. Тут уже з ХVІ ст. панувало індивідуальне (подвірне) землеволодіння, яке внаслідок реформ ХІХ – початку ХХ ст. трансформувалося в приватну земельну власність.

Револуція 1917 року в Росії в остаточному варіанті не змінила радикально форму системної диференціації суспільства, проте надала їй нового забарвлення. На зміну одному багатофункціональному центру прийшов інший – у вигляді більшовицької партії. Російська селянська община мала трансформуватися в нові колективістські структури в селі та в місті, а в ідеологічній царині на зміну православ'ю, яке Ф.Достоевський називав «нашим російський соціалізмом», прийшов більшовицький (марксистсько-ленінський) соціалізм, що «сакралізував» патримоніальний тип держави і колективізм.

Більшовицька організація фактично «поглинула» державну організацію: вона наново створила весь державний апарат навколо власних ієрархічних структур. Відбулося пряме злиття партії й держави. В результаті жорстко централізована партійна організація набула ознак державної організації з усіма атрибутами останньої, включаючи надпотужний репресивний апарат і можливість чинити фізичне насильство. Каральні органи держави тепер слугували й для підтримання внутріпартійної дисципліни. І навпаки, держава перетворилась на наскрізь ідеологізовану й партизовану систему навіть без натяку на якесь розмежування влади, котре трактувалось як «атрибут буржуазності». Було ліквідоване право приватної власності, і власність, а значить, функції економічної системи, також зосередилась в руках держави. Під тотальний партійно-державний контроль перейшли освіта, наука, мистецтво – практично всі ті сфери суспільного життя, що в сучасному суспільстві функціонують як віддиференційовані системи. Виник своєрідний державний, або партійно-державний, абсолютизм.

В українських містах цій організації (партії-державі) вдавалося практично всі сфери життєдіяльності ввести в повністю підконтрольні їй організації. Але зовсім іншою була ситуація на селі, де проживала переважна більшість населення і де все ще домінувало сегментарне суспільство з відповідними традиціями і цінностями, хоча воно й було включене в комунікації з владним центром. Тут ми фактично отримуємо зіткнення двох різних видів соціальних систем – організації та

заснованого передусім на інтеракції сегментарного суспільства. При цьому вони не обіймаються якоюсь більш широкою системою суспільства, позаяк сама організація претендує на те, щоб бути такою всеохоплюючою системою. Для партії-держави, побудованої на смисловому коді «влада», саме існування прямо не підпорядкованих їй, не перетворених на організації численних, певною мірою самодостатніх, сегментарних спільнот, було неприйнятним. Адже воно вимагало рахуватися з селом, вести з ним непростий діалог і до певної міри підпорядковувати політику його інтересам.

Виходило так, що в протистоянні двох несумісних між собою соціальних систем одна з них мала припинити існування. Збереження сільських сегментарних спільнот, навіть за умови їх модернізації, вимагало щонайменше надання простору для становлення віддиференційованих функціональних систем, а значить – відмови від тотального контролю партії-держави над суспільством та її наступного демонтажу. Іншим варіантом розв'язання системного конфлікту було насильницьке руйнування сегментарних спільнот і заміна їх виробничими організаціями, повністю залежними від партії-держави. Природно, правлячий режим обрав другий шлях, прирікши селянство на неминучі й незліченні жертви.

Геноцид щодо селянства не являв собою політики тотального його винищення, адже і надалі треба було комусь працювати на селі. Він здійснювався з іншою, доволі прагматичною, метою: зламати опір селянства колективізації й повністю «інтегрувати» його в підвладну виробничу організацію, в остаточному підсумку – в тоталітарну партію-державу. Мали бути витравлені всі ознаки традиційних структур суспільства, якісь натяки на людську гідність, самостійність і самоповагу, врешті-решт, самі згадки про звичай і традицію. Відтепер якраз голод мав стати головним спогадом селян про минуле і на довгі десятиліття гарантувати їхню покору владі та дисципліновану працю в колгоспі, передусім через страх перед можливою загибеллю від голоду. І, слід визнати, режим свого добився.

На січневому (1933 р.) об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) Л. Каганович не без гордості заявляв: «Тепер на селі є наша потужна організація, найсильніші важелі господарського й організаційного впливу... Це наше село». А секретар ЦК КП(б)У М. Хатаєвич висловився того ж року ще відвертіше: «Між селянами і нашою владою точиться жорстока боротьба. Це боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут хазяїн. Він коштував мільйонів життів, але колгоспна система буде існувати завжди. Ми виграли війну!».

Таким чином, «війна» новітньої, тоталітарної, системи організації проти сільських сегментарних спільнот закінчилась фактичним знищенням останніх, а разом із ними – знищенням величезних пластів народної культури. Найбільших втрат зазнало українське село і весь український народ.

Кухарєва Н.М.,
завідувач науково-дослідного відділу
«Музей Заповіту Т.Г. Шевченка»

ТЕРОР НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ ЗГІДНО ОПЕРАТИВНОГО НАКАЗУ № 00447 НКВС СРСР

У 30-х роках сталінський режим перейшов до широкого та систематичного терору проти власного народу.

29 липня 1937 р. Єжов підписав оперативний наказ НКВС СРСР № 00447 «Про операцію щодо репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів». Наступного дня його затвердило політбюро ЦК ВКП(б) [3, с. 60]. Відповідно до наказу визначалися категорії осіб, що підлягали репресіям:

1. Колишні куркулі, які повернулися після відбування покарання, або втекли з таборів або трудпоселень, або переховуються від розкуркулення і ведуть антирадянську діяльність.

2. Колишні куркулі та соціально–небезпечні елементи, які перебували в повстанських, фашистських, терористичних і бандитських формуваннях.

3. Члени антирадянських партій..., реемігранти, які переховуються від репресій, втекли з місць позбавлення волі і продовжують вести активну антирадянську діяльність.

4. Учасники козачо-білогвардійських організацій, а також ті учасники, які утримуються під вартою, слідство в справах яких закінчено, але справи судовими органами не розглянуті.

5. Найактивніші антирадянські елементи із колишніх куркулів, карателів, бандитів, білих, сектантських активістів, церковників і інших, котрі утримуються нині в тюрмах, таборах, трудових поселеннях і колоніях і продовжують вести активну антирадянську підривну роботу.

6. Кримінальні злочинці, а також ті злочинці, які утримуються під вартою, слідство в справах яких закінчено, але справи судовими органами не розглянуті.

7. Кримінально–злочинні елементи, які перебувають в таборах і трудпоселеннях і ведуть в них злочинну діяльність [3, с. 61].

Наступною показовою характеристикою наказу № 00447 було те, що начальникам обласних УНКВС надавалося право звертатися за додатковими лімітами на репресії.

У архівно-слідчих справах наших земляків-переяславців читаємо таку інформацію: «В 1921 р. після розгрому петлюрівщини на фронті громадянської війни, коли петлюрівщина перейшла до підпільної контрреволюційної роботи проти Радянської влади в Переяславському районі під керівництвом прибулих із-за кордону для повстанської роботи емісарів Самутіна, Різника, Скопця, Косенка і ін. був створений т. зв. Переяславський повстанком, який мав свої осередки в деяких селах Переяславського району.

В 1922 р. вказаний повстанком органами ЧК був ліквідований. Частина учасників була розстріляна, частина засуджена на різні незначні строки, а частина уникла покарання.

Згодом, коли засуджені відбули покарання і вийшли на волю, вони не втрачали зв'язків між собою. Почали (це стосується останніх 2-х років, коли на селі загострилась класова боротьба і натиск на куркуля) проводити активну контрреволюційну роботу в формі агітації, направленої на підрих тих міроприємств, які проводилися на селі» [1, арк. 1-2].

В 1930 р., за даними чекістів, була на Переяславщині повстанська організація, яка ставила за мету збройне повстання проти радянської влади, вела контрреволюційну агітацію серед населення.

Наводимо невеликий список репресованих жителів Переяславщини, які вже були амністовані і знову засуджені в 1937 р. за наказом № 00447, а саме:

1. Скорик Михайло Васильович, 1893 р. н., с. Дем'янці Переяслав-Хмельницького району, куркуль, судили на 5 років за участь в повстанкомі у 1921р

2. Луканін Федір Петрович, 1901 р. н., жив в с. Хоцьки Переяслав-Хмельницького району, селянин-середняк.

3. Бутко Василь Антонович, 1899 р. н., м. Переяслав, офіцер царської армії, служив у Денікіна, приймав участь в повстанкомі, займається контрреволюційною агітацією.

4. Барабаш Костянтин Христофорович, 1899 р. н., м. Переяслав, зв'язаний з політичною бандою Чорного петлюрівської направленості та повстанкомом, зараз звинувачується в контрреволюційній агітації.

5. Губар Павло Якович, 1904 р. н., с. Дем'янці Переяслав-Хмельницького району, був у повстанкомі.

6. Коцар Петро Филимонович, 1898 р. н., м. Переяслав, належав до повстанкому.

7. Полторацький Олександр Родіонович, 1896 р. н., м. Переяслав, належав до повстанкому.

8. Луканін Костянтин Петрович, 1895 р. н., м. Переяслав, син головного лісничого князя Горчакова, царський офіцер, служив у Денікіна. При обшуку знайдено 2 револьвери.

9. Медведенко Петро Симонович, 1898 р. н., м. Переяслав, учитель, займається контрреволюційною агітацією.

10. Логвин Семен Петрович, 1901 р. н., с. Лецьки Переяслав-Хмельницького району, вихованець поміщиці Канілецької, зв'язаний з повстанкомом.

11. Верещагін Юхим Савватійович, 1886 р. н., м. Переяслав, син псаломника, священник, контрреволюційна агітація.

12. Захарченко Назар Семенович, 1887 р. н., с. Хоцьки Переяслав-Хмельницького району, куркуль, контрреволюційна агітація.

13. Бузницький Андрій Іларіонович, 1903 р. н., с. Хоцьки Переяслав-Хмельницького району, зв'язаний з повстанкомом.

14. Масюк Степан Григорович, 1878 р. н., с. Ташань Переяслав-Хмельницького району, куркуль, контрреволюційна агітація [2, арк. 11-12].

За результатами проведених масових операцій по відношенню до колишніх куркулів, членів антирадянських партій, білогвардійців, жандармів, службовців царської адміністрації, бандитів, учасників антирадянських організацій, церковників і сектантів, оформлені на них справи передбачалося розглядати негайно із притягненням цих осіб до кримінальної відповідальності за 1-ю або 2-ю категоріями.

За 1-ю категорією до розстрілу притягувались найбільш ворожі особи із вищеназваних категорій. За 2-ю категорією притягувались решта арештованих з направленням їх у тюрми та табори терміном від 8 до 10 років.

Так, наприклад, Скорик М. В., Захарченко Н. С., Медведенко П. С., Масюк С. Г., Верещагін Ю. С., Луканін Ф. П. вислані на 10 років в концтабір, Бузницький А. І., Барабаш К. Х., Полторацький О. Р., Коцар П. Ф., Бутко В. А. – в концтабір на 8 років, а Логвин С. П., Луканін К. П., Губар П. Я., – північний край на 5 років [2, арк. 17].

Наведу окремі дані із архівно-слідчої справи № 12236 на громадянина с. Дениси Переяслав-Хмельницького району Царинного Гната Яковича, 1892 р. н., дворянина-куркуля. В характеристиці, даній Денисівською сільрадою від 17 листопада 1937 р. говориться (подаю мовою оригіналу): «Мав 30 га землі, млин, вітряк, 2 коней, 1 корову, мав 1-го постійного батрака, сам землю не обробляв, а учителював. Царинний – білий офіцер старої армії, служив у денікінській армії. Зараз має зв'язки із Тищенком Іваном Петровичем, який зараз у Болгарію утік, як Деникин отступав. Царинний – організатор хліборобів-собственников в с. Денисах, мав тісний зв'язок з кулаками, виступав проти всіх політичних компаній, елемент небезпечний і опасный. Голова сільради (підпис)» [4, арк. 2].

З даної справи видно, що Царинний Г. Я. був розкуркулений після революції, служив в царській та білогвардійській арміях і був небезпечним для радянської влади, тому підлягав за 1-ю категорією до розстрілу. Справа розпочата 15 листопада 1937 р., обвинувальний вирок винесений 20 листопада 1937 р., розстріляний 27 листопада 1937 року. У виписці із протоколу 117 засідання Трійки при Київському облуправлінні НКВС УРСР від 20 листопада 1937 р. записано: «Слушали: дело № 12236 Переяславского РО НКВД по обвинению Царинного И. Я. Обвиняется в том, что, являясь учителем, резко а/с настроенным, проводил среди населения к/р агитацию, направленную на подрыв мощи существующего строя. Выказывал пораженческие настроения о скорой перемене власти, ликвидации колхозов и наносил угрозы по адресу руководства Партии и Правительства. Постановили: Царинного И. Я. расстрелять. Лично принадлежащее ему имущество конфисковать» [4, арк. 20].

Отже, державний терор в СРСР та УРСР мав комплексний характер, на нього діяли різні фактори. Тому потрібно продовжувати дослідження в історичному контексті, враховуючи, що побудова нової комуністичної цивілізації та виховання «нової людини» для лідерів Компартії була пов'язана з «очищенням» суспільства від залишків старих експлуататорських класів. З цієї точки зору «великий терор» 1937–1938 рр. виглядає як період жахливої, антилюдської «соціальної інженерії», що підтверджує операція органів НКВС зі здійснення оперативного наказу № 00447.

Список використаних джерел:

1. Галузевий державний архів Служби Безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 602.
2. ГДА СБУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 603.
3. Кухарева Н. Без права на забуття / Н. Кухарева // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. – Чернігів, – 2011. – 218 с.
4. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. – 263. – Оп. 1.– Спр. 12236.

Проданюк Ф.М.,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри філософії, політології та українознавства

Київського національного університету технологій та дизайну

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ 1920–1930 РОКІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ – ЗАГАЛЬНА РИСА ТОТАЛІТАРНОЇ ДОБИ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Тоталітарний режим мав значний вплив на різні сторони життя українського суспільства у 1920–1930-х р. Сучасній історичній науці властиве розширення дослідницької тематики політичних репресій. Особливий науковий інтерес викликає необхідність сучасної історіографічної оцінки наукової літератури з проблеми політичних репресій в Україні. З цією метою актуальним постає необхідність виокремлення різних підходів аналізу репресивної політики в УСРР 1920–30х рр.

Стан наукової розробки проблеми. Сучасна вітчизняна історична наука накопила значний доробок з проблем, пов'язаних із здійсненням політики більшовиків на українських землях у 1920–1930-х рр. Дані аспекти активно досліджували П. Бондарчук, Г. Васильчук, І. Ващенко, Я. Верменич, Т. Горбань, Г. Єфименко, О. Кручек, Л. Новохатько, В. Чехович та ін. Політику більшовиків в галузі культури проаналізували в своїх працях В. Даниленко, Г. Касьянов, С. Кульчицький, В. Марочко, Ю. Шаповал.

Трагічній долі репресованих діячів національної освіти, науки та культури присвячені наукові роботи Р. Маньковської, Б. Кияк, Р. Пирога, О. Михайленко, А. Давидюка, М. Шитюка та ін.

Характерні риси періоду сталінського тоталітаризму в Україні узагальнили в своїх дослідженнях О. Ганжа, Я. Грицак, С. Білоконь, В. Волковинський та І. Ніконова, К. Кондратюк, Л. Кормич, Г. Костюк, В. Кремінь, Н. Литвин, Р. Русін, Г. Сіроченко та інші.

Метою даної роботи є з'ясування стану вивчення історії політичних репресій в 1930-х рр. на основі комплексного історіографічного аналізу праць сучасних вітчизняних вчених.

Виклад основного матеріалу. Сучасні вчені відносять початок наукового дослідження проблем політичних репресій в Радянському Союзі та Радянській Україні до другої половини 1980-х рр. Офіційний дозвіл на його початок було дано в доповіді Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова на урочистому засіданні 2 листопада 1987 р., присвяченому 70-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. В ній політичні репресії були названі «масовим злочином на ґрунті зловживання владою» [4]. Аналогічну оцінку цим подіям давав і перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький, який кваліфікував політичні репресії як відступ від ленінської політики, перекручення, прорахунки тощо [5].

У 1987–1988 рр. дослідження політичних репресій в Радянській Україні розпочали наукові співробітники Інституту історії Академії наук УРСР та інших наукових установ України. У 1989 р. керівництво Інституту історії ухвалило для дослідження нову історіографічну тему: «Увічнення пам'яті жертв незаконних репресій 1930–1940 – початку 50-х років в контексті розробки проблем регіональної історії: На матеріалах України».

Наступним кроком у висвітленні даних наукових питань стало ухвалення у 1991 р. Закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», а через рік прийняття урядового рішення «Про підготовку та видання науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією». Її керівником призначили академіка НАН України П. Тронька [9].

Значну увагу сучасні дослідники приділяли й проблемі становлення тоталітарної системи на території України. У 1920 р. більшовики встановили свою владу в Україні. Дуже швидко вони взяли курс на ліквідацію багатопартійності на українських землях. На думку вченого Мая Панчука питання однопартійності тоді трактувалось не лише як проблема міжпартійної боротьби, але й як державна справа для нового режиму та одна з його характеристик [7].

Переважна більшість сучасних вчених переконана в тому, що основні ознаки тоталітарної системи в Радянському Союзі сформувалися у 1920-х рр. Значний вплив на її формування мали прискорення темпів індустріалізації та колективізація сільського господарства, які сформували економічний фундамент радянського тоталітарного режиму.

Теоретичні проблеми та обставини утвердження тоталітаризму в Україні в 1920–30-х рр. намагалися з'ясувати ряд наукових дослідників. Зокрема, О. Долженков у монографічному дослідженні аналізує генезу та основні ознаки тоталітаризму. Особливості впровадження тоталітарної системи на українських землях висвітлено в колективній праці «Політична історія України. XX століття». Її третій том охоплює період у 1921–1938 рр. [8].

Важливою ознакою тоталітарного режиму у 1930-х рр. було здійснення масового терору.

Значним вкладом у дослідження проблеми репресій став вихід з 1994 р. науково-публіцистичного журналу «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». В наукових працях вчених Ю. Шаповала, В. Ченцова, В. Золотарьова, С. Шевченка, В. Ні-

кольського була зосереджена увага на діяльності органів ДПУ-НКВС-МДБ-КДБ на українських землях.

Аналітичний характер носять праці І. Біласа [1] та С. Білоконя [2]. Останній, на основі аналізу унікального за змістом архівного матеріалу, вперше в українській історіографії ґрунтовно вивчив роль масового терору як елемента державного управління в СРСР у 1917–1941 рр. Дослідники зробили важливий крок у висвітленні діяльності тих осіб, руками яких чинився масовий терор 30-х років в Україні. У 1997 р. вийшла друком книга «ВЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи».

Наприкінці 1920-х рр. керівництво Радянського Союзу розпочало процес по знищенню української науки. Складовими частинами цієї політики стали фальсифікація, переслідування, арешти багатьох вітчизняних вчених та закриття національних установ.

В роки незалежності проблема масових політичних репресій в Україні у 1920-х – 30-х рр. стала предметом самостійного історіографічного дослідження. Сучасними українськими дослідниками доведено, що процес становлення тоталітарної системи в СРСР тривав паралельно із будівництвом основ радянської державності. У другій половині 1920-х рр. більшовики монополізують всю повноту влади в Радянському Союзі та перетворюють свою партію в державну. Це дозволило їм насаджувати в СРСР власне бачення суспільно-політичного, соціально-економічного та національно-культурного будівництва. Важливе місце в системі методів реалізації цієї мети більшовики відводили різноманітним формам насильства.

В сучасній українській історіографії утвердилася періодизація масових репресій в СРСР та на території України. Вчені чітко визначили головні напрями масових політичних репресій в Радянській Україні. Вони включали в себе такі положення: здійснення репресивних заходів проти українського селянства (колективізація, розкуркулення, Голодомор 1932–33 рр.), репресії проти старих спеціалістів, знищення національної наукової еліти та діячів культури, гоніння проти керівників та представників православної церкви України, знищення командного складу Червоної Армії, здійснення індивідуального та масового терору тощо.

Сучасній історичній науці властиве розширення дослідницької тематики політичних репресій. Нових наукових підходів та пояснень потребує проблема ідеологічних мотивів політики терору 1920–1930-х років.

Підводячи підсумок історіографічному аналізу сталінізму в роки незалежності можна стверджувати, що в ці роки почали формуватись нові парадигми у вітчизняній історичній науці.

Список використаних джерел:

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-х кн. / Іван Білас. Київ, – 1994.
2. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження / Сергій Білокінь. Т. 1. Київ, – 1999.
3. Долженков О. Тоталітаризм в Україні: Проблеми формування та трансформації / О. Долженков. Київ, – 2000.

4. Доповідь Генерального секретаря ЦК КПРС М. С. Горбачова на спільному урочистому засіданні ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Верховної Ради РРФСР, присвяченому 70-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 2 листопада 1987 р. // Комуніст України. – № 12. – 1987. – С. 14.
5. Доповідь члена Політбюро ЦК КПРС, першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького на урочистому засіданні ЦК КПУ і Верховної Ради УРСР, присвяченому 70-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції, 5 листопада 1987 р. // Комуніст України. – № 12. – 1987. – С. 41.
6. Кондратюк К. Радянська Україна 20-30-х років ХХ ст. Сучасний історіографічний дискурс. // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 2013. – Випуск 48. – С. 245-261
7. Панчук М. Партії українського національного комунізму / Май Панчук // Наукові праці з питань політичної історії. – Київ. – 1992. – № 172. – С. 95, 103.
8. Політична історія України. ХХ століття: У 6-ти т.: Т. 3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921–1938) / С. Кульчицький (кер.), Ю. Шаповал, В. Греченко та ін. Київ, – 2003.
9. Репресоване краєзнавство: 20–30-ті роки / Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. – К., 1991. – 492 с.; Реабілітовані історією / Редкол.: П. Т. Тронько (відп. ред.) та ін. – К.; Полтава, – 1992. – 401 с.

НАПРЯМ 7. БІЛЬШОВИЗМ ТА НАЦИЗМ: МОДЕРНІЗАЦІЯ, АРХАЇЗАЦІЯ, КУЛЬТУРА

Лапан Т.Д.,
кандидат історичних наук, доцент
доцент кафедри соціології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

СПОГАДИ УКРАЇНЦІВ ПРО ГОЛОДОМОР ТА ПРИМУСОВУ ПРАЦЮ У РАЙХУ

«Якби мені хто-нібудь розказав таке про себе, я би не повірила, ні за що не повірила би, що таке з людиною може бути. Представте собі – дурна сільська дівчина, яка крім села і приюту, в якому я була з 33 по 37 рік, я нічого не бачила, а тут от сидить ця дівчина на розвалинах чужої землі, чужої держави, під чужим небом і немає нікого, нікого немає!»

М. Арсеньова

Голод – це поняття, яке має декілька значень. Однак первинно голод – це гостре відчуття потреби в їжі, сильне бажання їсти. Тривале недоїдання призводить до летального кінця. Голод – це стан людини, у якому їй не вистає їжі для задоволення здорового способу життя. Голод пов'язаний, у першу чергу, з умовами життя людини і це, переважно, суспільне явище і проблема. У 1932–1933 рр. голод став наслідком колективізації, масових репресій проти селян, розкуркулювання; хлібозаготівель, проведених державою за завищеними планами, без врахування неврожаю; недостатньої допомоги голодуючим. Голод призвів до загибелі мільйонів українців від недоїдання. До глибокого болю реалістично про це розповідають самі очевидці подій.

«Ми ходили, просили, а потім кажуть: «Бог дасть! Ми самі голодні». Ну, і відмовили. Батько ходив там до голови колгоспу, він йому давав то макуху, то конопляну, то лляну, рижикову, то дасть гороху пару кілограм, то чечевиці. Ну, отак трохи підтримував. А потім уже молодша сестра лежала, помирала. Мати там померла, батько приїхав, а молодша сестра вже лежала, помирала на печі. Вона вже не рухалась, не просила ні їсти, нічого. А я не ходила уже, вже у мене був отакий живіт. Я на ягодицях отак повзаю, батька за штанину хватаю: «Тато, я їсти хочу! Тато, я їсти хочу!» Людина голодна вона розуміє голодного. І останнє від себе бере і поділиться з голодним. А у батька вже прийшла ця черта, що йому вже нікого не жалко. Одна вже лежить помирає, і я уже... Він взяв мене за шкірку, закинув на піч, і я там біля тієї Вери сиджу і скиглю: «Їсти хочу, дайте мені їсти!» [3].

Перше, що відчуває людина в умовах нестачі їжі – це гостре відчуття голоду. Про голод розповідають подібним чином і колишні учасники таборів праці, концтаборів та тюрем у Райху. Населенню українських земель довелося пережити голод не лише у 1932–1933 рр., а від голоду вони страждали і на промислових підприємствах Райху, куди їх було завербовано на роботи під час Другої світової війни.

Українці, як і інші народи під час Другої світової війни, використовувалися як робоча сила у військовій економіці III Райху. Українські землі під час окупації були розділені на чотири частини. Західноукраїнські області – Львівська, Дрогобицька, Станіславська і Тернопільська – на правах окремого дистрикту (округу) під назвою «Галичина» були включені до складу генерал-губернаторства, яке охоплювало польські землі з центром у Кракові. Значна частина центральних і східних областей відійшла до райхскомісаріату Україна. Україну використовували не лише як головного постачальника продуктів, а й як джерело примусової праці для недостатньо забезпеченої робітниками промисловості та сільського господарства Німеччини [1, с. 10-11, с. 360, с. 406].

У вивезенні населення з окупованих територій до Райху розрізняють два етапи: добровільний і примусовий виїзд. Вербування робочої сили на початку кампанії проходило за широкою агітаційною і пропагандистською програмою, що дала перших добровольців. Згодом вивезення відбувалося за, так званими, повістками, за визначеними контингентами, які розподілялися на міста і села. Загальна стурбованість людей збільшувалася внаслідок здійснюваних облав по селах і містах – на вулицях, на залізницях, на базарах, у школах, монастирях, церквах, у транспорті, на полях і пасовищах, у театрах і кінотеатрах, уночі в помешканнях. Особливо великих людських утрат зазнали великі українські міста, хоча не було, напевно, і найменшого села, звідки б не вивозили населення. Нормою під час перевезення стали: брак медичного обслуговування, відсутність належних санітарно-гігієнічних умов, брутальне поводження з українцями, погане харчування або його повна відсутність. Масова відправка східних робітників на роботи до Райху розпочалася з весни-літа 1942 р. Час вивезення із території Галичини припадає на початок воєнних дій у Європі – 1939 р. і тривав до 1944 р. Після прибуття до Райху всіх українців ділили на дві групи: працівників промисловості і робітників сільського господарства. «І так неофіційна і недокладна статистика показувала менш-більш, що на село ішло $\frac{3}{4}$ наших робітників, а $\frac{1}{4}$ до промислу» [5, с. 207].

Східні українці, зазвичай, перебували в таборах праці, тяжко працювали на фабриках і заводах, здебільшого великих. Вивезені і з західної України працювали частіше на селі, де умови праці і побуту здебільшого були кращими від таборів праці. Становище примусових робітників із Галичини, які працювали на великих фабриках і заводах, було подібним до становища остарбайтерів. Отже, більше шансів на виживання в умовах Райху було у тих українців, які працювали у господарствах бауерів, власників дрібних підприємств, крамниць, готелів. Тут часто життя залежало від людських стосунків власника і робітника.

Про голодні умови праці і побуту у німецькій промисловості розповідають колишні робітники. Із спогаду Єлени Шалевої, народженої на Дніпропетровщині: «У 1942 р. мене з Павлограда забрали на примусові роботи до Німеччини. Умови

перевезення і прожиття у таборі Ротенберг були вкрай погані. Нам видавали відерко вугілля на 24 години взимку, так що волосся часто примерзало до стіни бараку зранку. Праця у таборі розпочиналася о 6 годині, після так званого сніданку, який складався з ерзац – кави і того кусочка хліба, який робітники мали лишати з вечора. Хліб був з тирсою, 250 грамів видавали на добу. Після сніданку остарбайтерів переводили до місця праці, яка знаходилося за три кілометри від табору. Отже, щодня ми переходили по 6 кілометрів. Ці переходи дуже нас виснажували» [2]. Із спогаду Максимлюк Ольги-Люби: «Я народилася в селі Дружелюбовка, що на Запоріжжі. 1942 р. мене забрали на роботи до Німеччини. Я потрапила на завод, який виготовляв акумулятори. Можливо, робота була фізично неважка, але потребувала постійної уваги. Робота була небезпечною для здоров'я. Німці, які працювали на заводі, мали спеціальні маски. Нам такі маски видали під кінець війни. Декілька дівчат, які працювали на цьому заводі, дістали легеневі хвороби. Їх було відправлено додому, де вони незадовго померли» (про це дівчата дізналися з листів, які надходили від рідних)» [4]. Зі іспогаду М. Арсеньової, уродженки Сумської області: «Давали нам один раз в день їсти на 6 чоловік – буханку хліба, а 2 рази – шпінат давали. Ми йшли на роботу, нас... там троє робот, троє робот. Ми брали ціле емаліроване відро шпінату. І ми його, як приходили, зразу хватили ложки і там його з'їдали. Животи були, як у вагітних. І ввечері приходили – нам давали миску шпінату. Це, як сказати... Потім я... не знаю, чи ви пишете будете, чи не будете, така травма. От 15 років, дівчина з села, нічого абсолютно... ну, дурне дитя, тоді ж не такі діти були в селі, як зараз. Ну, що я знала? Пасла корову, ходила в школу, більше я нічого – ніде не була, нічого не знала. І получилось так, що я цього шпінату несвіжого наїлась, захворіла. І мене забрали, і увезли, не знаю куди» [3].

Отже, на загал всі українці, які потрапили до праці у промисловості, жили у таборних бараках. На заводах і фабриках примушували працювати 14-16 годин на добу. Праця була переважно позмінною. Норми виробітку були гранично високі. Працювали без вихідних, без будь-якої охорони праці. Німці вважали, що українці невибагливі до харчування, тому основний раціон робітників складався вранці з ерзац-кави, у кращому випадку, куска ерзац-хліба, в обід – суп із напівгнилої брукви і вареної неочищеної картоплі, на вечерю давали знову ж таки ерзац-каву і кусок ерзац-хліба. Звичайно, така їжа не давала можливості фізично працювати. Тому у таборах було дуже багато різноманітних хвороб і висока смертність серед робітників. Найпоширенішою хворобою був туберкульоз. Тема голодного існування є домінуючою у розповідях тих остарбайтерів, які працювали на промислових підприємствах. Українці часто згадують про моральну і фізичну наругу над собою від таборної адміністрації.

Звичайно, значна частина українців згадує багато негативного про час перебування на примусових роботах. Але у пам'яті респондентів збережені до сьогодні і позитивні моменти. Серед німців зустрічалися порядні люди, які відкидали расистські заборони, встановлювали нормальні відносини із завербованими до праці робітниками. Часом отриманий кусок хліба від німецьких робітників зберіг життя не одному остарбайтеру. Так, дехто з респондентів зазначає, що здобув фах, навчився працювати з новою технікою, одержав поглиблені агрономічні

знання. За всі поневірвання та бідування, Європа з її культурою наклала на молодих українців свій відбиток.

Охарактеризовані вище елементи пам'яті не завжди були вигідними для влади. Тому в СРСР, аж до останніх днів його існування, держава цілеспрямовано і дуже продуктивно формувала (чи деформувала) суспільну пам'ять про голод у мирний час чи під час війни, накидаючи кліше й стереотипи, потрібні для реалізації тієї чи іншої ідеологічної мети.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944 рр.): За матеріалами періодичної преси. / Н. Антонюк. – Львів, – 1997. – 232 с.; Енциклопедія Українознавства. Словникова частина: В 11 т. / За ред. В. Кубійовича. – Львів, 1993. – Т. 1. – 400 с.; Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, – 1991. – 512 с.
2. Зі спогаду Єлени Шалевої, записано у м. Торонто 17. 10 2001.
3. Зі спогаду Марії Арсеньової, записано у м. Львові 25.05. 2006 р.
4. Зі спогаду Ольги – Люби Максимлюк, записано у м. Торонто 21. 11. 2001.
5. Паньківський К. Роки німецької окупації. – Нью-Йорк-Торонто: Життя і мислі, – 1965. – 480 с.

НАПРЯМ 8. КУЛЬТУРНИЙ ЛАНДШАФТ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Пашковська Л.Л.,
*старший викладач культурології,
провідний фахівець міжнародного відділу
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського*

ІДЕНТИЧНІСТЬ: УКРАЇНЕЦЬ. МУЗИЧНИЙ ВСЕСВІТ КОСТЯНТИНА РІТТЕЛЬ-КОБИЛЯНСЬКОГО

Аналіз підходів до ідентичності як такової дозволяє більш ретельно з'ясувати причини та підняти проблему взаємозв'язку між особистістю та національно-культурною ідентичністю. Проблематика ідентичності актуалізувалася ще в західно-європейській винахідницькій літературі II пол. XX ст. раціоналістичною філософією. Моральні орієнтири особистості формують та визначають субстанційне ядро особистості, її самість. Особиста ідентичність, по Ч.Тейлору, виявляється основними благами, що мають культурно-історичний характер та адекватно висловлюють погляди часу, які змінюються в наслідок переоцінки цінностей». Інструменталістському мисленню Ч. Тейлор протиставляє духовний досвід особистості, який стає основою для співвідношення себе з тим, що хвилює, впливає, спонукає.

Згідно з Э. Дюркгеймом, соціальну солідарність забезпечує звернення до власного коріння ...та переживається як дещо надзвичайно важливе. [2, с. 424.] Прихильність до корня індивід сприймає як субстанційність, якою він стверджує свою ідентичність. В цій прихильності індивід відкриває особливу значущість предметів, образів, ідей, оскільки переживає їх значущість як реальність.

Вже втретє цього року Одеська опера презентує знакову культурну подію вересня 2017 року для одеситів та гостей міста – III фестиваль мистецтв «Оксамитовий сезон в Одеській опері», який вже став певною візитівкою та прикрасою півдня України щодо популяризації українського та світового мистецтва.

Цьогорічний фестиваль присвячений знаменній даті в культурному житті Південної Пальміри – 130-річному ювілею Одеського оперного театру. Кожен день фестивалю наповнював слухачів незабутніми враженнями та занурював в особливу атмосферу високого мистецтва. Вже увійшовши в історію як музична подія, він відобразився яскравою плямою на різнобарвній палітрі півдня музичної України як перехрестя різноманітних самобутніх культурних традицій.

Та безумовною окрасою фестивалю серед розмаїття співочих вітчизняних та світових зірок був запрошений гість – зірка багатьох оперних сцен світу Костянтин Ріттель-Кобилянський наш співвітчизник, володар унікального за тембром

голосу – кавалер-баритону. Доктор музики, перший та єдиний українець, удостоєний однією з найбільш престижних музичних нагород в світі – Лауреат Премії Європейського Фонду Культури при Європарламенті в Страсбурзі. Лауреатами премій цього престижного фонду є такі видатні особистості як Сер Пітер Устінов, Ганна-Софія Муттер, Мстислав Ростропович, Клаудіо Аббадо, Хосе Каррерас, Пласідо Домінго та ін. Він є Лауреатом міжнародної музичної премії В. Землера (Париж, Франція), Лауреатом міжнародної театральної премії за краще виконання партії Ескамільо в опері «Кармен» Д. Верді (Штутгарт, Германия), Кавалером ордена Святої Софії «За талант і славу України» (Україна), Лауреатом міжнародної премії «Big-Entertainment» за виконання головної партії, продюсування та режисуру рок-опери «Містерія», яка стала найкращим в світі шоу на відкритому просторі («World Best Open Air Production-2008», США), Лауреатом міжнародної премії «Людина року» 2012 року в номінації «Зіркове соло» (Україна).

З великим успіхом гастролював в Парижі, Страсбурзі, Кольмарі, Амстердамі, Римі, Неаполі, Генуї, Берліні, Штутгарті, Мюнхені, Кьольні, Лейпцигу, Дюссельдорфі, Ахені, Шверині, Вюрцбурзі, Санкт-Петербурзі, Москві, Чикаго, Санта-Барбарі, Сан-Франциско, Мадриді, Цюріху, Барселоні, Порто, Тель-Авіві, Базелі, Брюсселі та багатьох інших містах світу.

Його виконавському стилю притаманні аристократизм та шляхетність, різнобарв'я музичної вокальної палітри, філігранне володіння фразуванням та досконалою технікою філірування. А бархатистий тембр голосу та надто переконливе сценічне перевтілення в образну сферу роблять його виконання легко впізнаваним. І щораз слухача захоплює глибина акторської гри та яскраво індивідуальна чоловіча харизма. «Пан Ріттель-Кобилянський має видатний голос та є одним з провідних баритонів сучасності», – так стверджує журнал «Das Opernglas» до прем'єри «Травіати» Д. Верді на Мекленбурзькому фестивалі оперного мистецтва [1]. Костянтин Ріттель-Кобилянський – це універсальний артист з широким репертуарним діапазоном. Окрім оперних партій та програм класичної вокальної музики в його репертуарі присутні найкращі зразки європейської та американської естради.

До речі, сам він відноситься до власних нагород з певним гумором. Найголовніше – це любов та визнання публіки. Небагато хто знає, що окрім чудового чарівного голосу природа обдарувала його ще більшим талантом – бути людиною неймовірно скромною та інтелігентною, з виключно розвиненим почуттям гідності, яка щедро дарує не тільки свій талант, але насамперед, свій Всесвіт оточуючим людям. Напрочуд харизматична особистість, талановитий характерний актор, з чудовим почуттям іскрометного гумору К. Ріттель-Кобилянський з легкістю підкорює не тільки Олімпи мистецтва, а насамперед людські душі та серця. А от власне, як непросто це вдається митцю, який це неймовірний щоденний труд, непомітний слухачеві, інколи навіть рутинний, такий, що вимагає занадто багато віддачі власних душевних сил, аби з легкістю, яка вдається на перший погляд пересічному слухачеві, донести до світу результати власних неймовірних та безкінечних пошуків та, власне, його кредо: завойовувати глядача потрібно з першої ноти!... Пошуки істини, яким навчили його викладачі Одеській консерваторії, яку він з відзнакою закінчив, і що відкрила Костянтинові нові шляхи до єв-

ропейського та світового простору музичної культури у Вищій Музичній Академії Фрайбурга (Німеччина). Будучи не тільки талановитим студентом, а вже видатним співаком сучасності, Костянтин з великою вдячністю та особливою теплотою зберігає пам'ять про своїх викладачів, що дарували часточки власної душі та щедро ділилися своєю майстерністю з майбутнім Маестро: професори одеської консерваторії Л. Іванова, В. Навроцький, та завідувачкою вокальною кафедрою, проф. Г. Поліванова; М. Горицьки (Німеччина). Лише єдине хочеться узагальнити: слухача потрібно тримати в певній емоційній напрузі зацікавленості до останньої ноти! Щоб у кожного в залі перехоплювало дихання від кожного звуку, від кожного глибоко продуманого, внутрішньо пережитого жесту та емоції. В мистецтві творець має бути перфекціоністом, оскільки пошуки досконалості нескінчені! І тому Костянтин завжди щоразу виходить на сцену як в останній раз, «на розрив аорти». Це сенс життя, заради якого хочеться і варто жити і творити. Щодня переживати власні думки, власні пошуки істини, аби потім донести слухачеві свою переконливу версію, коли бачиш на власні очі, як він відкриває отой свій Всесвіт, який підвладний єдиному, найбільш чуттєвому в емоційному плані органу. Адже саме через відчуття ми набуваємо найглибші моральні, і більш того, космічні істини.[3, с. 29] Це наше внутрішнє око – наше серце – найголовніший орган зору людини, який відчуває цей простір. «Серце – ключ до світу життя», – казав Новаліс.[5, с. 479] Костянтин майстерно володіє цим мистецтвом, бо це дар Божий – від щирого серця любити людей та оточуючий світ.

Як виходець із відомої театральної родини, він обожнює театр, і як форму людського існування (не даремно великий Шекспір казав, що весь світ – театр, а всі люди в ньому – чоловіки, жінки – актори!), і як місце зустрічі світів, де не має бути фальші: «Мені дуже цікаво жити і я люблю людей»... Екстравертивна людина завжди цінує оточуючий світ та внутрішню духовність: «Обожнюю талановитих, розумних, з глибокими та широкими знаннями в мистецтві... Тільки книги та мистецтво – лікарі, джерела натхнення, будівники та прихистки душі...» [4]. Він обожнює космос Сергія Параджанова, бо це і його стихія!

Костянтин досить часто виступає на Святій Землі, такій родючій на таланти та відданих і вдячних поціновувачів музики, де вирує гастрольне життя найкращих виконавців зі всього світу, «де голос звучав, як ніколи потужно, ніби відчуваючи політ душі над буденністю» [3, с. 31]. Існування на сцені для нього те саме що любов. Як і в любові, потрібно без острахів іти на вчинок, віддаватися до останнього подиху, тільки тоді можна отримати емоційну віддачу від слухачів, відчути блиск очей, переповнених щастям від отриманої насолоди від дотику до прекрасного.

Ще один, але дуже важливий штрих до портретного нариса: занадто трепетне відчуття своїх витоків, тих духовних джерел, які сформували Маестро як особистість. Він недаремно вшановує пам'ять своїх предків, бо відчуває тісний зв'язок між поколіннями славетного роду Кобилянських, творчу сімейну спадкоємність. Це як усвідомлення частини великого таїнства Роду, Древа життя, яке завжди мало велике значення саме для українців від діда-прадіда, в самоідентифікації нас в сім'ї вільних та значущих народів планети Земля.

Неймовірний співак, продюсер, актор, мемуарист, який завжди буде цікавий перш за все, як неординарна особистість. Людина, яка любить світ, в якому існує, і щедро дарує світові промені своєї душі, з якою безкінечно довго хочеться спілкуватися. І я дуже пишаюся нашою особистою дружбою з Костянтином, яка розкрила мені та подарувала всьому світові неосяжний Всесвіт Костянтина Ріттель-Кобилянського, багатий на пошуки, з відкритою крилатою душею.

Список використаних джерел:

1. «Das Opernglas», Hamburg, до прем'єри «Травіати» Д. Верді, з архіву К. Ріттель-Кобилянського.
2. Дюркгейм. Э. Первинні форми релігійного життя / Э. Дюркгейм. // Тотемна система в Австралії. – К.: Юніверс, – 2002. – 424 с.
3. Пашковська Л. Музична галактика Костянтина Ріттель-Кобилянського. – К.: Музика, – 2017. – № 5. – С. 28-31.
4. Ріттель-Кобилянський К. Особисте листування.
5. Тейлор Ч. Джерела себе. Створення ідентичності нового часу. / Ч. Тейлор. – К.: Дух і літера. – 2005. – С. 479.

Пелевин Е.Ю.,

*кандидат исторических наук,
асистент кафедры политологии*

Одесского национального политехнического университета

ВКЛАД ЕНЦИКЛОПЕДИСТОВ В ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТА ПОСТСОВЕТСКОЙ УКРАИНЫ

Для национального самосознания чрезвычайно важны фундаментальные академические научные труды энциклопедического характера, которые носят итоговый характер в их освещении. Именно поэтому на долю поколения украинских интеллектуалов 1990–2000-х гг. выпала важная задача доказать, что Украина – это не культурная провинция великих империй без собственного лица, а самостоятельная страна с мощными национальными традициями. А для этого она была должна получить собственную историю своей культуры, искусства и архитектуры.

В целом стоит отметить, что работа энциклопедистов имеет не только сугубо прикладное или узко-теоретическое значение, но и несет огромную идеологическую нагрузку. Наиболее явно это ощущается в периоды системных трансформаций. В частности, для Украины вопрос создания системы новейших отечественных энциклопедических изданий особенно актуален, поскольку связан с утверждением интеллектуальной независимости украинской нации и государства; преодолением заидеологизированности и фрагментарности освещения многих важных проблем, унаследованных от энциклопедических трудов предыдущих эпох;

необходимостью раскрытия всего диапазона проблематики исторического и культурного развития украинского народа, этнических меньшинств Украины, экономического, социального, общественно-политического и научно-технического прогресса Украины; ее исторических и культурных связей с народами Европы и всего мира.

Миссия этого «движения энциклопедистов» состоит в систематизации всей суммы знаний о мире и обществе, накопленных человечеством, в контексте концептуального осмысления места и роли Украины в мировой цивилизации. В целом, следует заметить, что для каждого народа подготовка универсальных и отраслевых энциклопедических проектов является важнейшим свидетельством высокого интеллектуального и культурного потенциала общества, его способности к самопрезентации в современном насыщенном мировом информационном пространстве, желания занять должное место в глобальном процессе межкультурного взаимодействия. Эти слова в полной мере относятся к сфере искусства и архитектуры, как наиболее значимых компонентов культурного ландшафта любого суверенного государства.

У истоков современного украинского энциклопедического движения в сфере истории искусства и архитектуры стояли такие проекты времен СССР, как «Очерки истории архитектуры Украинской ССР» (1957), «История украинского искусства» в 6 т. (1960–1970-е гг.) и др. В 1980-е гг. список пополнился такими фундаментальными трудами, как «Памятники истории и культуры Украинской ССР» (1987) и результатами активного участия в программе подготовки «Свода памятников истории и культуры народов СССР». С их изданием сформировался своеобразный научный канон отечественной истории культуры, искусства и архитектуры, принятый в конце XX века и несколько скорректированный в соответствии с новыми вызовами времени.

Приобретенный в 1980-х гг. опыт оказался продуктивным и был применен во время работы над важнейшими энциклопедическими проектами постсоветского периода. В формировании энциклопедических основ новой историко-культурной парадигмы независимой Украины огромную роль сыграли такие коллективные труды обобщающего характера, как энциклопедия «Искусство Украины» в 5-ти томах (1995–1999), многотомная «Энциклопедия современной Украины» (2001–2014), «История украинской архитектуры» (2003), пятитомная «История украинской культуры» (2005–2011), «История украинского искусства» (2006–2011).

Так, в 1995 г. увидел свет первый том (А-В) Энциклопедии «Искусство Украины». (Год выхода последнего пятого тома – 1999). Как отмечают специалисты, «энциклопедия украинского искусства прежде всего должна быть концентрированным изложением сведений о художественной культуре украинских земель в ее внутреннем развитии, стать итогом научных исследований ее истории» [1, с. 626]. В целом, данное издание можно определить как пилотный энциклопедический проект в области искусства и культуры времен независимости.

В 2001 году началась работа над реализацией одного из самых амбициозных энциклопедических проектов Украины – «Энциклопедией современной Украины». Национальная Энциклопедия такого уровня – это всегда визитка государст-

ва, это сумма знаний о ее истории, культуре, быте, экономике, политике, обществе. По словам Главы Координационного бюро Энциклопедии современной Украины НАН Украины Николая Железняк, «энциклопедия – это реестр национального достояния и богатств страны, это свидетельство ее исторических подъемов и падений, это и сокровищница, в которую нынешнее поколение кладет все непреходящее и важное, все то, что хочет оставить своим потомкам» [3, с. 619]. Специфика Энциклопедии современной Украины (далее – ЭСУ) заключается в том, что в ней преобладает современный материал (XX век и современность), особое внимание уделяется явлениям, процессам, понятиям, характеризующим эпоху государственной независимости Украины. Задачей ЭСУ стал поиск и интерпретация всего нового, что появилось в жизни общества и включение его в многогранную картину реальной Украины, как единого целого, включающего в себя региональные составляющие. Руководствуясь «принципом соборности» ЭСУ стремилась охватить все украинские земли и регионы, и «тем самым привести к скреплению одноцелостности Украины» [2, с. 139]. Из 25 запланированных томов на сегодня вышел в свет уже 15-й том издания.

В начале 2000-х гг. был реализован еще один коллективный замысел относительно издания универсального характера в гуманитарной сфере. Речь идет о многотомной «Истории украинской культуры». Ее идея родилась в кругу ведущих ученых Украинской Академии наук в 1990 году, в бурную эпоху борьбы за национальную независимость. Замысел активно поддержал президент Академии Б. Е. Патон, он же и возглавил Главную редколлегию проекта. Подготовку томов было поручено академическим институтам гуманитарного профиля. Среди авторов проекта – флагманы отечественной гуманитаристики. Сегодня можно утверждать, что академическая «История украинской культуры» в 5 томах, 9 книгах – это уникальное исследование, в котором впервые в истории нашего государства системно излагается многовековая история украинской культуры, ее самобытность и взаимосвязи с другими культурами, вклад украинской культуры в мировое культурное наследие.

Первой фундаментальной работой периода независимости, основательно освещающей многовековое развитие украинского зодчества, стала «История украинской архитектуры» (2003) [4]. За работу над этим новаторским изданием авторский коллектив во главе с академиком В. И. Тимофеенко был награжден Государственной премией Украины в области архитектуры 2007 г.

В середине 2000-х гг. научное сообщество активно привлекается к подготовке еще одной магистральной разработки НАН Украины – пятитомной «Истории украинского искусства» (гл. ред. – академик Г. А. Скрипник). Это издание является важной составляющей комплексного фундаментального проекта, который основан в Институте искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Т. Рильского и успешно реализуется. Проект предусматривает опубликование многотомных изданий и энциклопедий по украинскому изобразительному искусству, музыковедению, театроведению, этнологии и фольклористики. Примененный авторами и редколлекцией издания подход к освещению реалий культурно-художественной жизни в ее исторически обусловленной последовательности, в поступательности развития и преемственности культурогенез тех этничес-

ких сообществ, которые в разные исторические эпохи заселяли территорию Украины, позволил осуществить целостную научную реконструкцию художественного процесса, создать полную и исчерпывающую картину развития пластических искусств на украинских землях от древнейшей эпохи до современности [5].

В завершении обзора энциклопедических трудов по истории украинской культуры отметим, что все эти разработки не только обогатили арсенал профессиональной экспертной литературы, рассчитанной на узкий круг рафинированных специалистов. Сегодня они превратились в действенный инструмент популяризации историко-культурных знаний среди широкого круга читателей, повышают культурный уровень украинского народа, и, прежде всего, молодежи, обеспечивают рост самосознания украинства через определение достойного места украинского культурного, художественного и архитектурного наследия во всемирном культурном пространстве, а, значит, способствуют самоопределению украинской политической нации и государства.

Список использованных источников:

1. Батихан О. Мистецтво України. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1995. – Т. 1: А-В. – 400 с.; іл. / О. Бахитан // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том ССXXXVI. Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, – 1998. – С. 626-638.
2. Железняк М. Енциклопедія сучасної України / М. Железняк // Науковий інструментарій українознавця. – С. 138-141.
3. Железняк М. Енциклопедія сучасної України: історія, сучасний стан та перспективи / М. Железняк // Україна дипломатична. – 2006. – Вип. 7. – С. 615-627.
4. Історія української архітектури / Ю.С. Асєєв, В.В. Вечерський, О.М. Годованюк [та ін.]; ред. В.І. Тимофієнко; Українська академія архітектури. – К.: Техніка, – 2003. – 472 с.
5. Скрипник Г. Історія українського мистецтва: нові наукові контексти та суспільні виклики / Г. Скрипник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16867/01-Skrypnik.pdf?sequence=1>.

Предеина М.Ю.,
кандидат философских наук,
старший преподаватель кафедры философии и истории
Таврического национального университета
имени В.И. Вернадского

МЕНЯЮ ЛЕНИНА НА БАНДЕРУ: ДЕМОКРАТИЮ НЕ ПРЕДЛАГАТЬ

«Демократия в Украине – не говоря уже о стремлении Украины в Евросоюз, – пишет колумнист Foreign Policy Джош Коэн, – требует, чтобы страна вступила в борьбу с темными страницами своего прошлого» [2]. Под «темными страницами» Коэн понимает преступления националистов против евреев и поляков. Так, порывая с одним – с советским – прошлым, Украина неожиданно для себя меняет сторону во Второй мировой и попадает под огонь опять-таки как будто нежданной критики.

Прежде чем вступить в борьбу «с темными страницами своего прошлого», проверим (по мере сил) факты Коэна. В 2009-м на основе материалов архива СБУ ученые университета имени Шевченко выпускают увесистый трехтомник «Степан Бандера в документах советских органов госбезопасности (1939–1959)». Чтобы ничего не напутать, процитирую некоторые существенные документы НКГБ.

Выписка доклада заграничного агента НКГБ УССР 17-24 апреля 1941-го: «Провод ОУН не разрешил никому самостоятельно, без ведома провода, устраиваться на работу в гестапо. Тех лиц, которые работают в гестапо с ведома провода ОУН, предупреждают, что они должны работать в гестапо только против поляков и евреев, ничего не говоря о том, что делается в ОУН» [1, с. 99]. И далее: «Провод Мельника разрешил всем своим членам без ограничений работать с немецкими властями и гестапо. Провод Бандеры, наоборот, запретил всем своим членам непосредственно работать для гестапо. Все сведения концентрируются в проводе ОУН, и если гестапо интересуется, то пусть обращается к проводу Бандеры» [1, с. 104]. Цитата любопытна тем, как по-разному она читается в апреле 1941-го и сейчас. Мы, вероятно, заметим слова «работать в гестапо против поляков и евреев» – тут предвестие участия ОУН в еврейских и польских погромах. Но для чекистов существенно другое: сохранение проводом Бандеры организационной самостоятельности – провод работает с гестапо, но не подчинен ему. (Тема поляков и евреев в записке дальнейшего развития не получает.)

Из справки начальника 2-го управления НКГБ УССР Медведева «Об ориентации ОУН-УПА на помощь Англии и Америки»: «Восстание на Украине и захват власти без помощи Красной армии вынудит Англию и Америку считаться с наличием крупных антисоветских сил внутри страны и поставить вопрос на Мировой конференции о создании «независимой Украины» [1, с. 247]. И далее: «Бандеровцы изменили свое отношение к полякам (поскольку хотят действовать сообща против Красной армии. – М. П.) и раскаиваются в том, что они так жес-

токо поступали с ними раньше. <...> По словам «Верещака», командира восточной группы УПА, теперь бандеровцам запрещено издеваться над поляками и убивать их без причин» [1, с. 256]. Тоже интересная цитата: оуновцы переориентировались на Англию (Америку) и ищут контактов с поляками, и даже «раскаиваются в том, что так жестоко поступали с ними раньше».

Та двойственность прочтения цитат, на которую я выше обратила внимание читателя, показывает движение исторического времени, а вместе с ним смену наших ценностных критериев. Нет, Бандера не служит немцам. Но что движет Бандерой?

Обратимся к фактам. 1941-й – готовность помочь гестапо информацией, вести совместную (при сохранении организационной самостоятельности) работу против евреев и поляков. А 1945-й – равнение на Англию, поиск выходов на польское подполье. Итак, движет Бандерой голый прагматизм, всякого же рода идеологические догмы, как немецкий антисемитизм, английский буржуазный демократизм, – это шелуха, не стоящая слов. Поэтому-то уже на послевоенных конференциях ООН никто не озаботился дать оценку «ошибкам» в еврейском вопросе: дело старое, забыли.

А теперь как все это оценить? Тут, думаю, уместен методологический тезис немецкого ученого начала XX века Макса Вебера: отнесение к ценностям, без оценок. Отнести к ценностям – то есть установить значимость, влияние на последующие события. В этом аспекте Бандера, безусловно, значим, а его ценности в тренде той жестокой поры. Морализировать глупо. Но у Вебера еще есть «без оценок», иначе: табу на идеологизацию истории. Это-то табу сейчас нарушают.

Вернусь к статье Коэна. Американец видит, по крайней мере, два тревожных симптома:

- 9 апреля 2015-го Верховная Рада принимает закон о признании ООН-УПА борцами за независимость, в котором в частности сказано: «Публичное отрицание факта правомерности борьбы за независимость Украины в XX веке признается надругательством над памятью борцов за независимость Украины в XX веке, унижением достоинства украинского народа и является противоправным» (можно вспомнить аналогичный закон Госдумы РФ об отрицании вклада советской армии в борьбу с фашизмом);

- президент Порошенко передает архивы СБУ в Институт национальной памяти, которым руководит историк с ярко выраженной националистической (партийной) позицией.

Эти два шага теоретическая и практическая подготовка к цензуре, одностороннему взгляду на историю и как следствие – к ценностной несовместимости с Западом. Подчеркну: истоки этой несовместимости не в том, что в Украине был Бандера (тот Бандера совместим с той Европой, и с польскими, и с немецкими националистами), а в том, что нынешняя Украина его героизирует.

Украина не обязана выбирать героев с согласия всего мира. Но если уж предпочитать спорную фигуру, нужно понимать – зачем? Или: какой прок от данного героя в нашем нелегком деле, демократизации?

История бандеровского Провода ООН читается как «Краткий курс истории ВКП (б)» – «титаническая» борьба с фракционностью, за единство. Так, в 1946-м

в Проводе появляется фракция «демократов», выступающая за сотрудничество с другими украинскими партиями. Бандера против, его цель – самостоятельность организации, свобода маневра вне блоков. Фракция разгромлена: кто-то исключен из ОУН, кто-то раскаивается, боясь репрессий.

«Физические репрессии» – способ борьбы с оппонентом. Уже в 1940-м Провод Бандеры формирует «боевки» для борьбы с мельниковцами. Одним словом, Провод далек от демократии: идейно в его основе – культ вождя, материально – «боевка».

Все сказанное опять-таки констатация факта: вплоть до середины XX века в Восточной и Центральной Европе побеждают партии, построенные по типу боевой организации.

Но может ли партия (вождь), не склонная к демократии, служить ориентиром в нашем движении к демократии? Пожалуй, нет.

Список использованных источников:

1. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). – К.: ПП Сергійчук М.І., – 2009. – Т. 1. – 680 с.
2. Josh Cohen. The Historian Whitewashing Ukraine's Past – <http://foreignpolicy.com/2016/05/02/the-historian-whitewashing-ukraines-past-volodymyr-viatrovych/> (от 02.05.2016).

Стоян Т.А.,
*доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних
та регіональних студій*

Дзюбленко І.М.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних
та регіональних студій*

Векленко В.О.,
*магістрант факультету історичної освіти
Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

ФРАНЦУЗЬКА УКРАЇНІКА XVII СТ. ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТА ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

На сучасному етапі розвитку української держави, коли розвиваються політичні, дипломатичні, економічні й культурні зв'язки з країнами Європи, виникає необхідність глибокого вивчення історичного становлення відносин із Західною Європою.

Дослідження західноєвропейської україніки стає важливим джерелом вивчення розвитку зовнішньої дипломатії України. Події, які відбувались на українських землях XVII ст. слугували змістом як для наукових робіт з історії, географії, політики, філософії, так і для нарративних творів. З цих джерел ми дізнаємось як представники інших країн відображали життя українського народу, його становище у світі, культуру, історію.

На сьогодні ця проблема залишається мало дослідженою. Джерельна база ще недостатньо введена в науковий обіг. Причиною цього, було те, що в минулі століття праці західноєвропейських авторів, які стосувалися історії України та українського народу, мало, а то й зовсім не перекладали українською мовою. Не заохочувалися такі дослідження і при радянській владі, оскільки вбачали у цьому схиляння перед Заходом і прояви націоналізму. Ще однією з причин було також незнання західноєвропейських мов істориками радянських поколінь.

Аналіз праць французьких авторів з історії України XVII ст. свідчить, що значний поштовх у розвитку французької україніки відбувся з виходом на історичну арену українського козацтва та початком Визвольної війни проти Польщі. Майже всі автори показують його величезну роль у житті українського суспільства і всеєвропейське значення героїчної боротьби з турецько-татарською агресією запорозького козацтва, яке призупинило їх наступ на країни Європи.

В них міститься значна кількість цінних суджень, оцінок, ставлення до подій, аргументованих висновків з тих чи інших питань історії України та українського

народу. Передусім його становища та боротьби проти іноземних поневолювачів; культури українського народу; політики сусідніх держав щодо України.

Історичні відомості з історії та етнографії України фіксуємо у працях французьких авторів ще з середини XIII ст. Так, посол до татарського хана від французького короля Людовика IX Вільгельм Рубруквис вже 1252 р. залишив цікавий опис Криму і Приазов'я.

В останній третині XVI ст. секретар міністерства закордонних справ королівського уряду Франції історик Блез де Віженер за дорученням короля склав «Опис Польського королівства та суміжних країн» [2]. У ньому, крім суспільно-політичної характеристики Речі Посполитої загалом, подав історико-географічні відомості про Червону Русь (Галичину), Волинь і Поділля.

Пізніше французький посол в Стамбулі Ф. де Гарле барон Сезі виявляв великий інтерес і симпатії до українських козаків. У 1620 р. він опублікував «Лист до друга», де із захопленням описав якнайвизначніші новини – походи козаків на турків. Козаки, писав де Сезі, «заселяють країну, найродючішу в цілому світі», але їм нема життя від хижих мусульманських сусідів. «Проте козаки, – продовжував він, – навчилися давати їм відсіч і захищатися від їх нападів. До того ж, серед незліченної кількості прикладів винахідливості у веденні війни і захисті від атак ворога я не знаходжу більш чудових, більш гідних подиву і захоплення, ніж ті, про які обіцяю вам розповісти» [5, с. 143].

Серед французьких пам'яток першої чверті XVII ст. заслуговує на увагу також книга французького дипломата Гайе де Курменена «Подорож до Леванту» [4], який 1621 р. побував у Стамбулі зі спеціальною місією Короля Франції Людовика XIII. Його перебування там збіглося з розпалом козацьких війн з турками, і він став свідком паніки і страху турків чорноморських міст і самої столиці великої Османської імперії від походів козаків. «Кілька разів, – пише він, – козаки спустошували місця за п'ять чи шість миль від Константинополя, і якби не було двох замків, які охороняють притоку, вони б увірвалися в порт і віддали б вогню арсенал і галери. Досить, щоб їм трохи пощастило, і одного чудового дня вони візьмуть місто; турки не вважають це неможливим після того, як пережили стільки страху за останні роки» [6, с. 189].

У французьких джерелах вже в 40-х роках XVII ст. з'являються відомості про козацькі повстання і війни в Україні, які відбулися ще до Хмельниччини з 1592 по 1638 рік. Так, Ж. де Лабурер у своєму «Трактаті про Польське королівство». 1647 р. розкрив причину селянських повстань: селяни «живуть в убогих халупах, критих соломною, у більшості з них нема нічого, крім печі, діти сплять на підлозі, в соломі, часто зовсім голі, без сорочок...» [6, с. 230].

Першим західноєвропейським твором, цілком присвяченим історії України, був «Літопис Малоросії, або історія козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії» [8; 9] французького дипломата і історика Жана-Бенуа Шерера. Народившись в старовинному місті Страсбурзі, яке в другій половині XVII ст. перейшло до Франції, Ж.-Б. Шерер добре володів німецькою і французькою мовами.

На основі праць окремих французьких авторів – Гійома Левассера де Біплана та П'єра Шевальє, можна стверджувати, що у Європі знали про Україну набагато

більше, ніж коли вона була поневолена Російською імперією та її наступницею – радянською імперією.

Гійом Левассер де Боплан був не просто військовим інженером, а справжнім фундатором західноєвропейського українознавства. З його іменем назавжди пов'язане поширення назви Україна в Західній Європі. А багатогранність Бопланової спадщини – певна запорука того, що до постаті великого француза повертатимуться не раз українські дослідники багатьох поколінь. В першу чергу він описав географію країни та кордони. При цьому він згадує Дніпро з його порогами, з усіма островами та з первісним населенням. Запоріжжя на цих островах [3]. Для нас найціннішою стала етнографічна частина його твору, в якій автор докладно розповів про звичаї мешканців українських земель. Якщо він навіть не говорив місцевою мовою, то, в кожному випадку, з цитат у творі видно, що розумів її. Він зобразив приголомшливу картину суспільних і політичних відносин в країні. Ставлення селян до дворян показавши, що країна напередодні великого політичного руху [1].

Не менш важливою є праця «Історія війни козаків проти Польщі» французького військового діяча і дипломата П'єра Шевальє. Характеризуючи соціально-економічне становище селян і козаків під польською владою, П. Шевальє дійшов висновку, що воно стало головною причиною селянських повстань і визвольної війни. Він розкрив причину частих селянських заворушень, повстань і, нарешті, визвольної війни з-під соціального й національного гніту [6].

Висвітлюючи історію війни українського народу проти Польщі, П'єр Шевальє чи не першим дав глибоку оцінку цій війні, її характеру.

Таким чином, цінні історичні відомості у французьких джерелах мають позитивне значення для розвитку української історіографії. Праці французьких дипломатів, вчених, державних діячів дають додаткові підстави для переосмислення й оцінок цих подій.

Опрацювання й осмислення праць західноєвропейських авторів, їх сприйняття України і українського народу у минулих століттях сприятиме розвитку української історичної науки в контексті європейської історії. Праці французьких авторів є яскравим свідченням того, що історією України цікавилися ще в ті часи.

Список використаних джерел:

1. Боплан Г.Л. Опис України. / Г.Л. Боплан. – К: Наук. думка, – 1990. – 256 с.
2. Vigenere V. de. La description du Royaume de Pologne et paus ad jancenus. / V. Vigenere. – Paris, 1573. – 186 p.
3. Дашкевич Я.Р. Українська Бопланіана. / Я.Р. Шашкевич. // Гійом Левассер де Боплан. Опис України... – К: Наук. думка, – 1990. – С. 209-232.
4. Courmanin, baron de Hayes. Voyage de Levant. / С. Hayes. – Paris, – 1624. – 148 p.
5. Наливайко Д.С. Західноєвропейські автори кінця XVI – початку XVII ст. про роль українських козаків у боротьбі з турецькою агресією. / Д.С. Наливайко. // Укр. іст. журн. – 1968. – № 5. – С. 142-147; – № 6. – С. 139-147.
6. Наливайко Д.С. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. / Д.С. Наливайко. – К.: Основи, – 1998. – 578 с.

7. Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі / Пер. з фр. вид. 1663 р. Ю. Назаренка. – К.: Томіріс, – 1993. – 224 с.

8. Scherer J.B. Annales de la Petite-Russie ou Histoire des Cosaques-Zaporogues et des Cosaques de l'Ukraine ou la Petite-Russie. / J.B. Scherer. – Paris, – 1788. – 317 р.

9. Шерер Ж.Б. Літопис Малоросії, або Історія козаків-запорожців... / Пер. з фр. В.В. Коптілова. – К.: Укр. письменник, – 1994. – 311 с.

Тарасюк Л.С.,

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії та історії

Таврійського національного університету

імені В.І. Вернадського

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА НЕВИМУШЕНІСТЬ: КУЛЬТУРНО-ЕТИЧНИЙ ПРОСТІР

Гідність справжньої культури полягає, зокрема в її здатності нести відповідальність. В цьому сенсі ані Сартр, ані діячі літературно-мистецького авангарду ХХ ст., так само як Маркс, Ніцше, Гайдеггер, Фуко, попри всю очевидну дистанцію від профануючого повсякдення, не мають жодного алібі, коли їхні ідеї стають інтелектуальним підмостком цілком банальних виявів жорстокості, ворожості, підозрливості, брутальності, які нині проростають усюди й насичують світ. Сьогодні на різних поверхах, у різних регіонах нашого вельми розгалуженого не лише поліфонічного, а й полівізуального світу ми можемо відчутти на собі або поруч із собою цілком реальну присутність «лихого погляду», як зазначає В. Малахов [3, с. 161]. Цей погляд вихолоджує людське життя, руйнує його позитивні цінності. Український сучасний дослідник веде мову про розтління, осквернення, своєрідну презумпцію нечистоти: погляд на людину як на шматок бруду – ось той цілком відчутний у нинішньому житті полюс конкретного людиноненависництва, наближенням чи віддаленням від якого можна було б вимірювати справжній рівень суспільної моралі. Сучасні ідеології знову ж таки таять в собі тоталітарні методи, але досить завуальовані. Мова не йде про гідність, честь, право на цілісність, взагалі про права людини, мова йде про людину, як ресурс, з якого можна побільше отримати: чи то матеріальних благ, чи то фізичних зусиль. Але ж існує така проста мораль і такі очевидні речі: цінність в самій людині, в її Людяності. За вдалим висловом К. С. Льюїса, жорстокий, ворожий погляд на людину досить часто залюбки підтримується засобами масової інформації, рекламою, або мистецтвом, і вже з тих осередків публічності повертається нам усім як своєрідне спільне надбання. Більш того аморальні явища стали нормою в суспільстві.

Розмірковуючи в площинах культурно-етичного простору, за основоположним своїм сенсом, погляд – це, передусім акт звільнення від темних стихій свідомості, випромінювання себе заради Іншого, любляче осягнення його неповтор-

них, розімкнених у власну глибину, обріїв. Погляд, утверджений на любові дає змогу побачити Іншого, в той час як ненависть перебиває можливість побачити Іншого, його цінність. Сьогодні досить бракує сучасній творчості погляду, утвердженого на любові, який чистий і довірливий, який засвідчує «прозорість Блага для себе самого» [3, с. 162].

Аналітика екзистенційної невимушеності – тема, до якої можна лише доторкнутися. Безперечно, що до феномена невимушеності мають прямий стосунок свобода дії людини (хоча робити щось без супротиву). Справді вільними люди стають тільки тоді, коли у своїй свободі – як риба у воді, коли все їхнє буття виявляє творчу згоду і відповідність з рішенням їхньої волі. Цей стан виходить далеко за межі необхідного обґрунтування будь-якої конкретної відповідальності, але в засадничому плані він є тією «розкішшю», що взагалі дозволяє людині відповідати по-людськи. У свободі дії, у свободі вибору є моменти, які обмежують невимушеність або їй протистоять. Цілком очевидно, що такі моменти можуть бути наявними не лише у відповідальності, а навіть і в любові – що, до речі, аж ніяк не позбавляє згадане почуття притаманної йому моральної гідності. Якщо під таким кутом зору поглянути на згадані вище аспекти, то можна припустити, що в основі феномена людської невимушеності в найрізноманітніших його модифікаціях лежить поєднання двох основних чинників: по-перше, не скутості, внутрішньої рухливості суб'єкта і, по-друге, реалізації його здатності неогоїстичного повернення до себе, або ж своєрідного модусу «перебування-при-собі», в самому процесі будь-яких зрушень і пошуків, будь-якого звернення до Іншого. Таїнство самої свободи постає для нас не абстрактним постулатом практичного розуму (за І. Кантом), а повноцінною певністю життя, зокрема й тому, що ми маємо власний досвід і культурну пам'ять невимушеності, досвід утримання у вільному русі нашої душі деякої мережі усталених інтересів і мірил, актуалізація яких уможливорює творчий, по-справжньому інтелігентний характер наших стосунків з Іншими.

Стосовно свободи дії тема звільнення фокусується головним чином у соціальній площині, а стосовно свободи вибору і свободи волі у площині моральній, то основи волі як невимушеності закладаються передусім вихованням. Ми зазвичай і розпізнаємо глибоко виховану людину за тією інтелігентною невимушеністю, з якою вона виявляє свої знання, вміння і якості.

Зазначені вище аспекти розкривають сучасний мультикультуралізм. У найширшому контексті проблема мультикультуралізму вписується у контекст іншокультурного сприйняття з врахуванням того «культурного несвідомого», яке присутнє у кожній системі цінностей. У такому ракурсі досліджень відшукується розгадка парадоксів складної взаємодії «свого» та «чужого» у суспільній реальності і в лабіринтах людського мислення. Зрештою, на багатоманітності культурних традицій зав'язана уся проблема сприйняття інакшості, як і не менш складна діалектика загального та часткового, глобального й локального, спільного й відмінного. З розрахунками на ефективність політики заохочення культивованого розмаїття й культурної свободи часто пов'язують надії на відкритість полікультурного простору для нових комунікацій, взаємопроникнення та інших запозичень.

В етології (науці про поведінку) недовіра до чужого розглядається як прояв філогенетичної адаптації й консолідації групи як (біо)соціальної системи, а етноцентризм і ксенофобія – як наслідок тривалої між групової ізоляції. Людина усвідомлює своє «Я» лише через «Не-Я»; будь-яка соціальна ідентичність актуалізується у зіткненні з іншою [4, с. 115].

У людині як біологічній істоті генетично закладений страх перед чужим, але вона піднімається над цим страхом за допомогою соціальних і культурних механізмів, спрямованих на усвідомлення презумпції людяності як регулятора поведінки. Головним постулатом ксенології стає теза: проблема розуміння чужого – це насамперед проблема саморефлексії. Лише інфантильна свідомість апріорно розглядає чужого як ворога, знімаючи тим самим із себе відповідальність за власні вчинки. Негативна ідентичність формується шляхом приписування Іншому рис ворожості й реальної небезпеки для «нас». Завдяки риториці виключення на Іншого переносяться власні негативні риси, а кінцевий розрахунок робиться якщо не на його знищення, то на вилучення, витіснення.

Екзистенційну невимушеність у культурно-етичному просторі можна розглядати як свободну та усвідомлену, відповідальну дію за буття своє та буття Іншого, за відповідальне світовідношення щодо зустрічі з Іншим. Саме тому сьогодні стає досить актуальним та необхідним заклик до «обстоювання клімату людяності» (В. Малахов). Саме у наші дні, коли стільки ламається навколо ідентичності національної, конфесійної, партійно-політичної тощо, – повинен же хтось нагадувати усім нам про незрівнянно більш глибоку, власне людську ідентичність, про загадкову якість людяності, про здатність чинити по-людськи, яку в сучасному світі так легко втратити.

Список використаних джерел:

1. Адо П. Плотин, или Простота взгляда / П. Адо. – М.: Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина, – 1991. – С. 68.
2. Кант И. Основы метафизики нравственности / И. Кант. Сочинения. В 6-ти т. – Т. 4. – Ч. 1. – М.: Мысль, – 1965. – С. 289.
3. Малахов В. Право бути собою / В. Малахов. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, – 2008. – 336 с.
4. Нагорна Л. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань / Л. Нагорна. – К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, – 2011. – 272 с.
5. Саррот Н. Эра подозренья / Н. Саррот // Писатели Франции о литературе: Сб. статей. – М.: Прогресс, – 1978. – С. 313.
6. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології / Ж.-П. Сартр. – К.: видавництво Соломії Павличко «Основи» – 2001. – С. 372.
7. Тарасюк Л. Андрогінна цілісність як феномен соціального буття людини: Монографія / Л. Тарасюк. – Київ: АМУ, – 2017. – 336 с.

Ясентюк А.С.,
студентка

*Навчально-наукового інституту фінансів та банківської справи
Університету державної фіскальної служби України*

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Поширення у сучасному світі глобалізаційних процесів вносить корективи в усі сфери життя, позначається на всіх аспектах людської діяльності і комунікації. Навіть суспільства з різним рівнем соціально-економічного розвитку, відмінними політичними і соціокультурними моделями стають об'єктами глобалізації, зокрема через культурно-комунікативні практики, що розповсюджуються завдяки новим засобам масової інформації, Інтернет-ресурсам тощо.

З іншого боку, в умовах «культурної глобалізації» важливого значення набуває збереження духовної спадщини як основи національної ідентичності і платформи для формування нових принципів культурної взаємодії на засадах толерантності, поваги до іншого і плюралізму. Актуальність даної теми зумовлена необхідністю з'ясування наслідків впливу глобалізаційних процесів на українську культуру на сучасному етапі її розвитку.

Метою дослідження є вивчення особливостей розвитку вітчизняної культури в умовах глобалізації, визначення позитивних і негативних наслідків.

Досягненню мети сприятиме розв'язання низки дослідницьких завдань:

- визначити зміст поняття «культурна глобалізація», з'ясувати її складові;
- проаналізувати вплив глобалізації на розвиток духовної і матеріальної культури нашого народу;
- дослідити наслідки глобалізаційних процесів для української культури.

Про актуальність вивчення глобалізаційних процесів на початку ХХІ ст. свідчить низка досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед них слід виокремити роботи З. Баумана, М. Делягіна, В. Козлітіна, А. Панаріна, О. Проскуріної, М. Семенової та ін. [1; 4; 6; 8; 9; 10; 11]. Разом з тим, слід зауважити, що науковці здебільшого зосереджують увагу на дослідженні феномену глобалізації, визначенні її типологічної сутності і впливів на сучасні світові процеси.

Аналіз доробку цих та інших дослідників дозволяє дійти висновку, що глобалізація – це надзвичайно складне явище, воно є новим і дуже неоднозначним. У науковій літературі існує декілька підходів до визначення змісту поняття «глобалізація». На думку А. Панаріна, «глобалізація є процес послаблення традиційних територіальних, соціокультурних та державно-політичних бар'єрів, що колись ізолювали народи один від одного, проте які разом з тим охороняли від неупорядкованих зовнішніх впливів, і становлення нової системи міжнародної взаємодії та взаємозалежності» [6, с. 394-395]. Р. Робертсон характеризує глобалізацію як «історичний процес посилення контактів між різними частинами світу, який призводить до зростаючої одноманітності у житті народів планети» [2]. Б. Ажнюк визначає глобалізацію як «насамперед, інформаційна відкритість, а

отже, й інформаційна присутність чужоземних учасників у тих формах суспільного життя, яких вона торкається» [3].

Термін «глобалізація» походить від англійського прикметника *global*, що означає «всесвітній». Іменник *globalism* уперше з'явився на сторінках англійських тлумачних словників на початку 1960-х років [10, с. 23].

Дослідники глобалізації здебільшого першочергово увагу звертають на її економічний і політичний складники, оскільки вони безпосередньо визначають головні тренди розвитку людства на сучасному етапі його розвитку. Втім, на нашу думку, природніше було б розглядати глобалізаційні процеси та їхні наслідки, починаючи з культурного складника. «Культурна глобалізація» – це взаємодія, взаємопроникнення, взаємний вплив культур одна на одну. У цьому контексті ми культура виступає не як певний застиглий канон, тобто статична, наглухо замкнена в собі система, а як потік значень, що перебувають у постійному русі, змінюючи старі сенси й утворюючи нові. В умовах культурної глобалізації відбувається творення іншого культурного коду, що акумулює наявні культурні моделі, змішує їх, поглинає і формує нову систему понять. Межі такої понятійної системи розмиті, у ній багато суперечностей. Саме таких рис і набуває сучасна «глобальна культура» [5].

У науковому та суспільному сприйнятті взаємозв'язку процесів глобалізації та національного розвитку в культурі виокремлюються два підходи. На думку глобалістів, традиційне поняття національної культури не відповідає актуальним соціокультурним потребам суспільств, а тому перспектива за глобальною культурою. Протилежної позиції дотримуються антиглобалісти. Вони вважають, що відчуття культурної винятковості та протидія культурній уніфікації зводять нанівець глобалізаційні процеси у культурі. Останнім часом сформувалася компромісна позиція, прихильники якої наполягають на необхідності поєднання глобалізаційного тренду із розвитком національної культурної спадщини, що вимагає значних зусиль та компетенції як з боку національних держав, так і міжнародного співтовариства.

Дослідження суспільних змін, що відбуваються внаслідок глобалізації, дозволяє виокремити її позитивні наслідки і загрози для національних культур. Про позитивний вплив «культурної глобалізації» свідчить те, що суспільство стає більш інтегрованим у мультикультурний світовий, зокрема інформаційний, простір; індивіди стають релігійно, культурно, політично толерантнішими; доступ до інформації сприяє розширенню можливостей та каналів комунікації у світовому масштабі. Разом з тим, дослідники вказують на загрози культурному розвитку націй-держав і зростання впливу маскультури, що витісняє на периферію культурне різноманіття [9].

Проголошення незалежності Української держави започаткувало новий етап у розвитку національної культури та її інтеграції у світовий культурний простір. Провідними тенденціями розвитку вітчизняної культури в цей період стали відродження власної духовної та інтелектуальної спадщини, подолання комплексу меншовартості, формування нових ціннісно-світоглядних засад з урахуванням історичного досвіду й актуальних націєтворчих завдань, повага до культурної «іншості» і толерантність.

З іншого боку, інтеграція вітчизняної культури у світовий простір актуалізувала завдання формування ефективних законодавчих, нормативно-правових, управлінських механізмів та належної державної фінансової підтримки національної культури в умовах поширення явищ культурної уніфікації і глобальної маскультури [9].

Під впливом глобалізації українська культура зазнає все більших змін. Насамперед це зміни в духовній і матеріальній культурі. У повсякденне життя входять нові свята і традиції (мода на Санта Клауса, відзначення Хелоувіну, Дня закоханих тощо), що свідчить про наближення до світового простору через засвоєння нових сенсів і символів. За рахунок змішування різних течій, стилів і напрямків відбувається збагачення й осучаснення вітчизняного мистецтва. З'являються нові форми і жанри духовної і матеріальної культури, реальністю стає творча свобода митців, формуються нові канали культурної комунікації.

Водночас дедалі очевиднішими стають негативні наслідки глобалізації – поділ культури на елітарну й егалітарну, неконкурентоспроможність вітчизняної відео- та книжкової продукції через відсутність фінансової підтримки, переважання російсько- та англійського контенту на більшості радіостанцій і у кінотеатрах, засилля іноземної лексики тощо. «Культурна глобалізація» сприяла перетворенню мови на об'єкт товарообміну, цінність якого визначається попитом на ринку масової комунікації.

Узагальнюючи результати дослідження можна зробити висновок, що глобалізаційні процеси поширюються не лише на сферу економічну і політичну сфери. Не менш відчутним є їх вплив у царині культури. Водночас слід зауважити, що наслідки глобалізації є неоднозначними і доволі суперечливими. З одного боку, глобалізація містить потенціал зближення культур всіх народів як шлях до збагачення і обміну всієї світової культури. З іншого, – вона загрожує втратою унікальності національних культур, їхньому розчиненню у глобальній маскультурі, що має прагматичний ринковий характер.

Розвиток української культури в умовах глобалізації характеризується як позитивними рисами – її інтеграцією до світової культурної спадщини, зростанням культурного взаємообміну і взаємозбагаченням, так і негативними наслідками – зростанням загрози втрати національних традицій, деформацією національних культурних моделей і кодів тощо. За цих обставин, на нашу думку, виважена політика держави в царині культури, що має поєднати світовий і вітчизняний історичний досвід щодо збереження духовної і матеріальної спадщини нашого народу, стане запорукою подолання провінційності української культури та її органічної взаємодії з культурами інших народів. Водночас перед суспільством стоїть завдання дбайливого збереження своїх культурних надбань, зібраних протягом багатьох століть свого національного буття.

Список використаних джерел:

1. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Зигмунт Бауман. Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с. – URL: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/bauman-globalizaciya-8l.pdf> (дата звернення 19.11.2017).

2. Глобалізація сучасного світу і релігія. – URL: <http://www.brama.com/survey/messages/25816.html> (дата звернення 19.11.2017).

3. Інтерв'ю з Б. Ажнюком. – URL: <http://archive.nndiuvi.org.ua/fulltext.html?id=630> (дата звернення 19.11.2017).

4. Козлітін В. Д. Основні напрями світових глобалізаційних процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст., дискусії між глобалістами та антиглобалістами про їх наслідки / В. Д. Козлітін // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2004. – Вип. 17. – С. 26-30.

5. Ладо Н. В. Глобалізація і культура: точки дотику / Н. В. Ладо. – URL: <http://www.kumu.edu.ua/vmv/v/09/10.htm> (дата звернення 20.11.2017).

6. Панарин А. С. Политология [Текст]: учебник для вузов / А. С. Панарин. – М.: Гардарики, 2004. – 480 с.

7. Делягин М.Г. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. / М. Г. Делягин. – М.: АСТ, 2005. – 344 с.

8. Проскуріна О. О. Глобалізація ХХІ: реалії, концепції, проблеми, перспективи та інтереси України / О. О. Проскуріна // Політична парадигма розвитку ХХІ століття: аналітичні рамки та конфігурації сучасної політики: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції / ред. колегія: І.С. Михальський, О.О. Проскуріна та ін. – Луганськ: Елтон-2, 2013. – С. 3-6. – URL: <http://hdl.handle.net/123456789/1409> (дата звернення 28.11.2017).

9. Семенова М.В. Процеси глобалізації та національного відродження в українській культурі кінця ХХ ст. / М. В. Семенова. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ltkp_2012_69_38 (дата звернення 20.11.2017).

10. Українське суспільство на порозі третього тисячоліття: Колективна монографія / Під ред. М. О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 1999. – 687 с.

11. Фурса О.О. Україна і глобалізація: проблеми та тенденції / О.О. Фурса. – URL: <http://intkonf.org/fursa-oo-ukrayina-i-globalizatsiya-problemi-ta-tendentsiyi/> (дата звернення 20.11.2017).

НАПРЯМ 9. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІСТОРИЧНОЇ ІНДУКЦІЇ У СОЦІУМІ

Ляшенко Л.А.,
студент-магістр I курсу
Таврійського національного університету
імені В.І. Вернадського

ПСИХОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТОТАЛІТАРНИХ РЕЖИМІВ

Постановка і вивчення проблеми психологічного пояснення становлення тоталітарних режимів, причин приходу до влади тоталітарних лідерів пов'язано з проведенням досліджень по психології нацизму. Німеччина періоду 20-х – 40-х рр. є однією з найпопулярніших для психологів та істориків епох. Дослідженнями цього питання займалися В. Ленгер, Г. Бічевскій, П. Левенберг, Р. Бініон, П. Вейт, Г. Гілберт, З. Фрейд, К. Юнг, Т. Адорно та ін.

По суті, тоталітаризм можна вважати крайньою формою авторитаризму. Одним з перших дослідників авторитарності був психоаналітик, прибічник тілесно-орієнтованого психоаналізу В. Райх, який ще на початку 1930-х років, провів дослідження авторитарності у його зв'язку з фашизмом. В роботі «Психологія мас і фашизм» Райх висловив гіпотезу про те, що фашистські ідеології піддаються особам, що мають певну психологічну структуру, яку він назвав «механічно-містичним характером» [5, с. 78]. Ці люди отримали, згідно Райху, «неприродне виховання, що підриває в особистості сексуальність, що веде до переважання в суспільстві авторитарних відносин» [5, с. 84].

Вслід за В. Райхом до проблеми авторитарного характеру звернувся Е. Фромм. В роботі «Втеча від свободи», вперше випущеної в 1941 році, він аналізує такий феномен, як прагнення відмовитися від самостійності своєї особистості і зливати свою «я» з ким чи з чимось, щоб отримати силу, що не вистачає індивіда [6, с. 23]. Індивідів, що володіють такою схильністю, Фромм описує як людей з авторитарним характером. В якості ознак авторитарного характеру Фромм виділяє:

- відношення до влади та сили. Остання буває зовнішньою (державні інститути та їх представники) і внутрішньою (забов'язання, совість, суперого, прийняття в суспільстві норми і умовності). Для особистості з авторитарним характером характерна двополярна система взаємовідносин з світом. Фромм стверджує, що для такої людини існує дві статі: але не чоловіче і жіноче, а має владу і не має її. Він делив всіх людей на сильних і слабких. В відношенні сильних у такої особистості виникає любов і повага, а в відношенні слабких – агресія і незговірливість. Категорія рівності в картині світу авторитарного характеру відсутня;

- для авторитарного характеру особливу цінність має поняття «долі» як зовнішньої сили, від якої залежить його життєвий шлях. Приклоніння перед нею і следование цій зовнішній силі для нього є очевидним і необхідним.

- для людини з авторитарним характером, характерно несвідоме прагнення примкнути або підкорятися більш організованому, ніж він, людині або силі [6, с. 44-67].

Фромм показав, що авторитарний характер володіє одночасно садистськими та мазохістськими рисами. Перші проявляються в бажанні мати необмежену владу над іншими і в агресії до людей які їм підкорилися. Останні проявляються в готовності підкоритися і слідувати вказівкам внутрішньої або зовнішньої влади [6, с. 100].

Кажучи про механізми відходу від свободи, наряду з авторитарним характером, Фромм виділив такі психологічні механізми, як деструктивність, що проявляється в тривозі, скованості та відчутті безсилля, а також автоматизований конформізм [6, с. 56]. Обидві, ці властивості психіки сприяють посиленню авторитаризму, тому що вони приводять у свою чергу до готовності підкорятися владі, пропонуючи особистості позбавитися від сумнівів.

У 1943 р з'являється робота А. Маслоу «Структура авторитарного характеру», який показав, що в становленні авторитарних структур особистості велику роль відіграють не тільки внутрішні психологічні чинники, а й ситуація, або «поле», в якому відбувається становлення індивіда. Згідно Маслоу, авторитарна людина, як і всі психологічно незахищені люди, сприймає світ як небезпечні джунглі, що несуть в собі потенційну загрозу. Цей світ населений людьми, подібними тваринам, які або їдять, або будуть з'їдені і відповідно їх треба або боятися, або зневажати [1, с. 403]. Маслоу вказує на такі типові риси авторитарного характеру, як:

- ієрархічність свідомості (тенденція розглядати всіх інших людей як суперників, які або перевершують, або займають більш низьке положення в порівнянні з самою авторитетною людиною. При цьому значення мають не внутрішні характеристики, а зовнішні атрибути влади);

- схильність узагальнювати характеристики переваги або неповноцінності;
- прагнення до зовнішніх атрибутів престижу – влади, грошей, статусу і т. д.;
- наявність в характері ворожості, ненависті, забобонів;
- ідентифікація доброти зі слабкістю і прагнення використовувати її в своїх цілях;

- садо-мазохістські тенденції;

- постійна незадоволеність і нездатність досягти задоволення в житті;

- внутрішньо-психологічний конфлікт;

- почуття провини, яке в свою чергу породжує почуття ворожості [1, с. 405].

У 1950 році виходить книга «Авторитарна особистість» Т. Адорно, Е. Френкеля – Брюнsvіка, Д. Левінсона, присвячена конкретному емпіричному дослідженню соціальних установок, що виражають позиції антисемітизму, етноцентризму, авторитаризму, є властивостями авторитарної особистості. У цьому дослідженні формується гіпотеза про «фашизоїдного» тип особистості, характерному

не тільки для нацистської Німеччини, але і для повоєнного періоду. Дослідження політичних установок авторитарної особистості (некритичне ставлення до існуючого порядку, шаблонність мислення, перейнятого стереотипами пропаганди, ханжеством, презирством до бідних, орієнтацією на владу і силу) дозволяє розцінювати цей тип як масову психологічну основу фашистських політичних тоталітарних режимів. На думку авторів авторитарна особистість характеризується наступним комплексом властивостей:

- конвенціоналізм – або ретельне дотримання прийнятих цінностей середнього класу;
- авторитарне підпорядкування, некритичне ставлення до авторитетів власної групи;
- авторитарна агресивність по відношенню до тих, хто порушує прийняті норми;
- авторитарна опозиція по відношенню до всього того, що здається суб'єктивним, вразливим і засноване на уяві;
- віра в забобони, мислення за допомогою стереотипів, віра в містичне;
- культ сили і твердості, перебільшена концентрація уваги на відмінностях між пануванням і підпорядкуванням, силою і слабкістю;
- деструктивність, цинізм, ворожість і неприязнь до людей;
- проектування власних страхів на зовнішній світ, який в результаті «наповнюється» дикими і страшними речами;
- перебільшена концентрація уваги на питаннях статі [2, с. 84-101].

К. Юнг розглядає історичні зміни, як породження колективного несвідомого: «Великі нововведення не приходять згори вони незмінно піднімаються знизу, подібно до того, як дерева ростуть вгору з землі, а не з небес. Перевороти, що відбуваються в нашому світі і зрушення в нашій свідомості, суть одне і те ж» [4, с. 117].

Історико-психологічна причина масових психічних епідемій полягає в психічних негараздах цілого народу, що накопичуються роками і десятиліттями. В рамках концепції К. Г. Юнга причинами цього явища виступає стан, яке він позначає як «дисоціація особистості», симптомами якого і є одержимість. Нав'язлива відданість ідеї, як правило, шляхом ідентифікації з цією ідеєю є ще одним способом компенсувати тривожність і невротичну слабкість «Я» («Я» відчуває себе як би розмножити і збільшенням в розмірах, хоча на ділі воно відсувається на задній план). На думку К. Г. Юнга стан нав'язливої захопленості є наслідком «прориву» несвідомої сфери в формі персоніфікованої психічної сили – архетипових образу, що є в свідомість особистості як нав'язливої ідеї [3].

З зазначеного вище, можна зробити висновок, що авторитарна особистість є психологічною базою деструктивних соціально-політичних рухів, перш за все – тоталітарного режиму. В здоровому суспільстві, в якому мінімум авторитарно-деструктивних особистостей, становлення тоталітарного режиму майже не можливе. Становлення деструктивного суспільства це поступовий процес, тому дуже важливим є правильний розвиток особистості з самого дитинства, адже саме в дитинстві, закладаються основні якості особистості. Але і про соціально-

політичне, економічне становище в державі теж забувати не потрібно, бо саме кризи в цих сферах можуть стати «спусковим гачком» для авторитарних особистостей.

Список використаних джерел:

1. Maslow, The authoritarian character structure, The Journal of Social Psychology, S. P. S. S. I. Bulletin, 1943, № 18, pp. 401-411.
2. Адорно Т. Исследование авторитарной личности / Теодор Адорно. – Москва: Астрель, 2012. – 473 с.
3. «Все были причастны к ужасам» [Электронный ресурс] // Die Weltwoche. – 1945. – Режим доступа до ресурсу: https://tvrain.ru/articles/vse_oni_prichastny_k_uzhasam_karl_gustav_jung_o_le-387159/.
4. Карл Ю. Архетип и символ / Юнг Карл. – Санкт-Петербург: Ренессанс, 1991. – 304 с. – (Страницы мировой философии).
5. Райх В. Психология масс и фашизм / Вильгельм Райх. – Москва: Университетская книга, 1997. – 380 с.
6. Эрих Ф. Бегство от свободы / Фромм Эрих. – Москва: Академический Проект, 2008. – 256 с. – (Психологические технологии).

Шайко Д.Р.,

студентка III курсу

Університету державної фіскальної служби України

ЛІДЕР В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ СВІТІ

На сучасному етапі формування нового соціального середовища спроба розгляду феномену лідерства здається необхідною і своєчасною. Лідерство існує і здійснюється в усіх галузях, громадського життя, проте, підхід до розуміння цього феномену істотно відрізняється, як у різних науках і підходах, так і в сферах суспільно – соціального життя. Феномен лідерства займає особливе місце в політичній психології через свою яскравість і цікавість. Якщо для політичної науки головною проблемою є влада, то для політичної психології – конкретна реалізація цієї влади в «людському чиннику» політики.

Феномен лідерства є об'єктом наукового і практичного інтересу вже давно. Його вивчають соціологи, психологи, політологи і менеджери. Зокрема, дане питання досліджували такі відомі автори, як Е. Белінська, М. Вебер, О. Віханський, Дж. П. Канджемі, Б. Карлоф, Р. Кричевський, Е. Кудряшова, І. Ломачинська, А. Менегетті, К. Наір, А. Наумов, Б. Паригін, В. Пугачов, Дж. Рассел, С. Седерберг, Е. Шейн, Е. Шестопап та інші, проте єдиного розуміння змісту цього феномену і механізмів його формування досі не існує.

Метою дослідження є визначення основних методологічних та теоретичних підходів до вивчення феномену лідерства XXI століття, та зокрема політичного лідерства, та їх вплив на перебіг міжнародних відносин.

Актуальність полягає у тому, що на даному етапі розвитку суспільства інформаційний простір, побудова інформаційних образів, іміджу політичного лідера, починає відігравати небачену досі роль і впливати на міжнародні відносини.

Перші теоретичні спроби аналізу феномена лідерства сягають часів античності та розквіту східної політологічної думки, тобто IV – V століть до н. е. У Стародавній Греції Геродот, Плутарх, Платон, Лівій відзначили, що у будь-якій спільноті завжди знаходяться видатні люди, найбільш досвідчені, найбільш сміливі, люди видатного розуму чи волі, що дістали повагу та підтримку громадян.

Найбільш впливову типологію лідерства запропонував М. Вебер, який виокремлював традиційне лідерство (засноване на збереженні традицій), бюрократичне лідерство (засноване на збереженні законів та порядку) та харизматичне лідерство (засноване на повазі до надприродних здібностей вождя) [1].

У сучасній політичній психології можна виокремити таке визначення лідерства: політичне лідерство – це особливий суспільний феномен, коли видатні особистості, завдячуючи непересічним якостям та вмінням впливу на маси, особливостям соціально-політичної ситуації, мають здатність очолювати масові рухи за суспільні перетворення або керівництво суспільством в цілому [2].

Роль лідерів особливо велика в переломні періоди розвитку людства, коли потрібно швидко ухвалювати рішення, вміти правильно зрозуміти конкретні завдання. При цьому в суспільстві доволі часто побутує думка, що «сильний лідер» може одноосібно вирішити всі проблеми. Проте, як зазначає О. С. Віханський, основне завдання лідера не вирішувати по одинці всі проблеми, а стимулювати групу, націлювати її на розв'язання певних завдань, піклуватися про засоби, за допомогою яких ці завдання можуть бути вирішені [3, с. 454].

Головним критерієм політичного лідерства є ефективність його дії, результативність, задоволення запитів та інтересів тієї спільноти, яка бачить власну перспективу в його існуванні, а без широкої соціальної підтримки політичне лідерство існувати не може.

Відомий американський дослідник Р. Такер вважає, що «політичне лідерство є, ймовірно, однією з найзначущіших і найзагальніших форм влади. Влада – це центральна складова лідерства». Але якщо йдеться про національно-державний рівень у сучасному світі, то йому, безперечно, повинен відповідати певний лідер. Якщо керівник може і не бути лідером, то лідер не може не мати якостей керівника (тобто організаторських, комунікативних та інших професійно необхідних і достатніх здібностей). Водночас треба розрізняти політичних лідерів як особистостей та політичне лідерство як явище політичного й соціокультурного життя країни. Звісно, перших не можна абстрагувати від конкретно-історичного та національно-культурного контексту їх розгляду.

Лідер концентрується на пошуку шляхів погодження різноманітних, часто протилежних інтересів інших працівників та необхідних ресурсів для вирішення проблем. Звідси зростає роль знань, інтелектуального потенціалу лідера, оскільки

лише це дає змогу йому виконувати його функції і знаходити та ставити проблеми перед іншими членами команди.

Лідери будують свої стосунки з оточеннями на довірі, мотивуючи і надихаючи його. Вони кладуть довіру в основу групової та спільної роботи. Вони, на противагу керівникам, здійснюють постійні спроби розробки нових та неоднозначних вирішень проблеми.

Складність ролі лідера, що перебувають в стадії становлення, може бути розкрита шляхом розгляду функцій, які входять у позицію лідера. Специфіка функцій лідера обумовлена особливостями групи, якою він керує; у демократичних групах вирішальне значення мають абсолютно інші функції, ніж в «авторитарних». Проте це не означає, що керувати групами з демократичною структурою легше, ніж з авторитарною, просто ці функції якісно різні.

Традиційно вважають, що лідер повинен мати чотири якості – турбуватися про людей, мати тверді переконання, керувати людьми та вміти заохотити їх до своєї справи, створюючи умови, щоб люди діяли якнайкраще. Однак цього замало, і великі лідери мають ще дві якості: вони знають, як навчити людей робити те, що самі роблять, і вони знають, коли дозволити своїм послідовникам діяти самостійно.

Сьогодні в Україні формується загальнонаціональна система політичного лідерства, що має базуватися на набутому політичному (соціокультурному) досвіді усіх попередніх епох, кожна з яких збагатила вітчизняну політичну історію. Зміна змісту та функцій політичного лідерства / керівництва, його моделі визначається динамікою суспільних перетворень і конкретною історичною ситуацією. Подальший розвиток України (не лише в політичній сфері) багато в чому залежить від побудови адекватної системи політичного лідерства, яка на сучасному етапі відповідає б нагальним потребам українського суспільства.

У нинішніх умовах становлення суспільно-політичного лідерства в молодій українській державі кожний, хто претендує на політичне лідерство чи то в партії, суспільному русі, масовій організації, чи державі, повинен враховувати наступні моменти: нести персональну відповідальність перед суспільством за реалізацію прийнятих рішень, програм; навчитися слухати і вести паритетний діалог з політичними опонентами, зжити підозрілість до інакомислячих; відмовитись від позиції універсального вершителя долі людей, претензій на останню інстанцію.

Політичне лідерство в сучасній Україні набуває демократичних пріоритетів: спрямування на легалізацію національно-державної політики, створення законодавчо-правової бази, персоніфікації, професіоналізації, інституціоналізації й інші. Політичне лідерство, маючи численні важелі впливу на процес управління суспільством, все-таки значною мірою визначається як вплив на владу або як володіння владою. Як свідчить політична практика, ефективність лідерства залежить від взаємодії, взаємовпливу лідера та його послідовників, від розподілу влади між ними.

Отже, підсумовуючи вище сказане можемо зробити висновок: лідерство – це мистецтво впливу на людей, уміння надихнути їх на те, щоб вони прагнули досягти потрібних цілей. Лідерство – це відносини вчителя і учня. Лідер передає своєму оточенню знання, моральні цінності. Особистісні достоїнства лідера – зразок

для наслідування, предмет пошани. Люди слідуєть за лідером тому, що він в змозі запропонувати їм засоби для задоволення їх потреб, вказати напрям діяльності. Лідерство як соціальне явище усюдисуще.

Політичне лідерство стає однією з форм влади за умов, коли лідери набувають суспільного визнання, а рухи, партії чи їх лідери отримують право на владу. Еволюція політичного лідерства завжди пов'язана із прагненням заявити про себе, увійти в політичну систему, тобто, формалізувавшись, розширити набутий статус та доповнити його керівництвом.

Список використаних джерел:

1. Вебер М. Харизматическое господство / М. Вебер // Социологические исследования. – 1988. – № 5. – С. 139 – 147.
2. Цюрупа М.В. Основи сучасної політології: Підручник для студентів ВУЗів / М.В. Цюрупа, В.С. Ясинська. – К.: Кондор, 2009. – 354 с.
3. Шаповал Ю. І. Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. – К.: Генеза, 2001.

МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

«ЕТНОПОЛІТИЧНИЙ
ТА КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНИЙ
РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА
В УМОВАХ ТОТАЛІТАРИЗМУ:
ДО 85 РОКОВИН ГОЛОДОМОРУ
1932–1933 РОКІВ»

(м. Київ, 13 грудня 2017 р.)

Підписано до друку 14.12.2017. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 8,14. Тираж 100. Замовлення № 1217-573.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.